

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA
AZ
UNITÁRIUS EGYHÁZ

102 ÉVFOLYAM
ALAPÍTÁSI
ÉVE
1861

1

1996

KERESZTÉNY MAGVETŐ

102. évfolyam • 1996 • 1 szám
Kolozsvár

TARTALOM

Dr. Erdő János:	Újévi pásztorlevél	3
-----------------	------------------------------	---

TANULMÁNYOK

Dr. Szabó Árpád:	A profétai örökség, mint az unitárius vallás társadalmi szolgáltatának teológiai alapja	5
Dr. Szabó Pál:	Vallás és emberi jogok	10
Dr. Gaal György:	A protestantizmus szerepe a magyar művelődés történetében	20
Tóth Péter:	Colloquium. Egy elveszettnek hitt unitárius iskoladráma	31
Szász Ferenc:	Az első és ... ami nem következett	38
Sigmond Júlia:	Mikor voltam életemben a legboldogabb?	47

SZÓSZÉK - ÚRASZTALA

Kiss Alpár:	Hit és cselekedet	56
Lőrinczi Károly:	Legyetek tökéletesek!	59
Walker-Riggs, Judith:	A végtelen szellem	63
Eszmék, Gondolatok		66
Egyházi élet-Hírek		67
Könyvszemle		72

Alapítási éve: 1861. Kiadja az Unitárius Egyház. Megjelenik negyedévenként. Szerkesztő Bizottság elnöke és felelős szerkesztő: Dr. Erdő János; tagjai: Dr. Szabó Árpád, Dr. Rezi Elek, Kovács István, Szabó Dezső, Szász Ferenc, Andrási György és Mikó Lőrinc. Szerkesztőség: Kolozsvár, December 21 út 9 sz. Tel:064/19.32.36. Fax:064/19.59:27. Postacím: 3400. Cluj-Napoca, B-dul 21 Decembrie nr.9.

E számunk szerzői:

Dr. Szabó Árpád teol. tanár, főjegyző, Kolozsvár; dr. Szabó Pál ny. egyetemi tanár, Kolozsvár; dr. Gaal György tanár, Kolozsvár; Szász Ferenc unitárius lelkész, Brassó; Sigmond Júlia ny. hábszínész, Kolozsvár; Kiss Alpár baróti, Lőrinczi Károly aranyosrákosi unitárius lelkész; Walker-Riggs, Judith angol unitárius lelkész, Hampstead.

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church, Romania
CII • Cluj-Napoca • 1996/1

CONTENTS

Dr. János Erdő:	New Year's Pastoral Letter	3
-----------------	--------------------------------------	---

STUDIES

Dr. Árpád Szabó:	The Prophetical Heritage as the Theological Basis of the Unitarian Social Service	5
Dr. Pál Szabó:	Religion and Human Rights	10
Dr. György Gaal:	The Role of the Protestantism in the History of the Hungarian Culture	20
Péter Tóth:	Colloquium. A Unitarian School Drama	31
Ferenc Szász:	The First and which Did not Follow. The Story of the Bucuresti Unitarian Congregation	38
Júlia Sigmond:	When I Have Been the Happiest in my Life?	47

SERMONS

Alpár Kiss:	Faith and Deed	56
Károly Lőrinczi:	Be Perfect!	59
Walker-Riggs, Judith:	The Infinite Spirit	63
Ideas, Thoughts	66
Church Life - News	67
Book Reviews	72

The President and Responsible Editor: Dr. János Erdő; Members of the Editorial Board:
Dr. Árpád Szabó, Dr. Elek Rezi, István Kovács, Dezső Szabó, Ferenc Szász,
György Andrási and Lőrinc Mikó.
Editorial Office: B-dul 21 Decembrie nr. 9. 3400. Cluj-Romania
Tel:064/19.32.36. Fax:064/19.59.27.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

1995. évi (101. évfolyam) tartalomjegyzéke

Előadások, tanulmányok, cikkek

A húsvéti felismerés (F. J.)	95
Az Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa 612/1995 EKT sz. körlevele	181
Az Unitárius Egyház Képviselő Tanácsának Nyilatkozata	179
Balázs Sándor: Beszámoló a marosszentgyörgyi unitárius templomépítéséről	318
Balázsi Dénes: Ürmösi József emberszolgálat	119
Benda Kálmán: Unitáriusok a hódoltság-kori Dél-Baranyában	207
Benkő Samu: Bölöni Farkas Sándor álmai, céljai és tettei	5
Bereczki András: 50 éves az Egyesült Nemzetek Szervezete	285
Dr. Erdő János: Újévi pásztorlevél	3
Fekete János: A felekezeti iskolák jelentősége az erdélyi magyar oktatásban	34
Dr. Gaal György: Unitárius épületek és építkezések az egykori kolozsvári Magyar utcában	136, 226, 307
Gálfalvi Sándor: Dr. Molnár István laudációja	56
Gounelle, André: Hitlerrel vagy ellene? Hirsch és Tillich vitája 1934-ben	181
Dr. Harrington, Donald: A jellem általi üdvözülés	108
Imreh István: Bölöni Farkas Sándor életvitele, mindennapjai a költségnaplója tükrében	11
Káldos János: Egy fejezet az unitárius egyháztörté- netírás történetéből	294
Kedei Mózes: Angliai élmények (3. rész)	320
Kedei Mózes (közlő): Vallomás magunkról magunknak	202, 267
Kiss Alpár: A baróti unitárius egyházközség története	218
Kolcsár Sándorné: Lelkészfeleségek teendője az egyházközség életében	237
Kovács Sándor: Lázár István	58
Dr. Molnár István: Adalékok a székelykeresztúri egyházkör eklézsiáinak ismertetéséhez	46, 126, 222
Pálfi Dénes: A templomlátogatás fokozásának időszerű követelményei	30
Dr. Rend Aranka: A legpusztítóbb népbetegség - a tuberkulózis - visszatérőben	111
Dr. Rend Aranka: A természetgyógyászat sikerének lélektani háttere	279

Dr. Rend Aranka: Szerzett immunhiány szindróma	66
Szent-Iványi Sándor: Vallásos nevelés a családban	18
Dr. Varga Béla: Az unitárius vallás	96
Zsákó Erzsébet: Mária vagy Márta? A nő szerepe ma az egyház és a nemzet életében	22

Szószerk-Úrasztala

Kiss Károly: Hol a Mester?	332
Kovács István: Adventi reménységünk	326
Adventi reménységünk	326
Az egy talentumos ember	328
Az igaz hit győzelme: áldás	245
Lőrinczi Károly: Fejlődés	77
Megkísértés és győzelem	331
Pálfi Dénes: A lélek magvetése	250
Bűnbánat – bűnbocsánat	157
Cselekedni Isten akaratát	334
Megmaradni örökké	160
Dr. Raible, Peter: "Ki az én felebarátom?"	162
Dr. Rezi Elek: Lelki méltóság	75
Simén Domokos: A gyökér mindig új hajtást tud hozni, ha életrevaló	152
Csodavárók-csodatevők	150
Isten harangjai vagyunk	155
Ne féljetek, Istenre emlékezzetek	79
Nyilatkozzál meg!	249
Továbbélni vagy túlélni?	247
Szabó Zoltán: Kockázatvállalás - felelősség	81
Török Áron: Órizkedjete - vigyázzatok!	239

Eszmék-Gondolatok . . . 84, 167, 253, 337

Egyházi élet - Hírek

A chicagói Teológiai Intézet 150 éves	170
Alapvizsga	255
Az angol unitárius egyházat látogatta meg dr. Erdő János püspök	169
Ballagás a Brassai Sámuel Liceumban	170
Baróti templomavatás	260
Benczédi Ferencné nyugdíjazása	256
Benczédi Ferencné énekeszér kibúcsúzója Küküllődombórról	259
Benedek Mihály kinevezése Bözödre	169
Dávid Ferenc Egylet	87, 169, 339
Dávid Ferenc emlékünnepe	340

Egyházi Képviselő Tanács . . .	86, 168, 254, 338
Egyházköri közgyűlések	254
Fekete Edit énekvezérképesítő vizsgája	169
Fekete Levente kinevezése Nagyajtára	169
Fekete Levente beiktatója Nagyajtára	340
Felvételi a Teológiai Intézetbe	255
Felvételi az unitárius Kollégiumokba	259
Füzi Edit énekvezérképesítő vizsgája	169
Gellérd Imre doktorrá avatása	341
Gondnok-presbiteri konferenciák	86
Hunyadi Mária énekvezérképesítő vizsgája	169
Hunyadi Mária kinevezése Kükküllődombóra	256
Dr. Jakab Jenő lelkész kibúcsúzója Pestszentlőrincről	261
Jakab Zsolt szakvizsgája	255
Jakab Zsolt kinevezése Újszékelyre	256
Jenei Tünde énekvezérképesítő vizsgája	169
Józsa Lajos szakvizsgája	255
Józsa Lajos kinevezése Kökösebe	256
Kapusi Mária énekvezérképesítő vizsgája	169
Kovács Sándor lelkészsképesítője	255
Kovács Sándor kinevezése, Kolozsvár 3.	256
Kovács Sándor külföldi tanulmányútja	255
Krizsa János szakvizsgája	255
Krizsa János kinevezése, Kolozsvár 3.	256
Krizsbai Béla kinevezése Homoródszent- mártonba	256
László Árpád énekvezérképesítő vizsgája	168
László Árpád kinevezése Homoródszent- mártonba	256
Lavan, Spencer díszdoktorrá avatása	341
Lázár Levente szakvizsgája	255
Lázár Levente kinevezése Szentháromság- Kisadorjánba	256
Lelkeszi értekezletek	86, 168, 339
Lelkeszi konferencia	338
Lelkésznevelés	86, 168, 254, 340
Lelkésztovábbképző tanfolyam	255
Léta Áron nyugdíjazása	255
Long, J. Arthur díszdoktorrá avatása	341
Magyar-Andrásfalván templomot építenek	259
Magyarok Világszövetségének debreceni tiltakozó nagygyűlése	259
Marosszentgyörgyi templomavatás	340
Mezei Csaba áthelyezése Ádámosra	256
Dr. Molnár Istvánt Székelykeresztúr díszpolgárává avatták	87
Nagy Attila lemondása	169, 255
Nőszövetség kézimunkatanfolyama	87
Ökumenikus istentisztelet a Farkas-utcai templomban (márc. 15)	87
Polgári Fórum Székelyudvarhelyen	259
Pop Mária szakvizsgája	255
Pop Mária kinevezése Szentivánlabor- falvára	256
Református Teológiai Fakultás 100 éves évfordulója	340
Sándor Szilárd kinevezése Pipe-Szász- nádásra	256
Szathmáry Incze Kornél kinevezése Alsójárába	87
Szentgyörgyi Sándor kinevezése Désfalvára	87
Szentgyörgyi Sándor beiktatója Désfalvára	169
Székely Miklós külföldi tanulmányútja	255
Tabajdi Csaba magyarországi államtitkár látogatása	170
Tanévnyitó ünnepély	261
Tarcsafalvi egyházköztség felújított temploma	259
Templom- és iskolanapi istentiszteletek	261
Teológiai Konferencia Budapesten	339
Tiltakozás az oktatási Törvénnyel kapcsolatosan	259
Újévi fogadás	87
Unitárius Ifjúsági Konferencia	257
Unitárius Nők Országos Szövetségének közgyűlése Csokfalván	260
Unitárius-Univerzalisták Nemzetközi Tanácsa	169
Unitárius Világszövetség Konferenciája	256
Zsigmond Kinga szakvizsgája	255
Zsigmond Kinga kinevezése Homoród- szentpéterre	256
Zsilvölgyi tanulók anyanyelvi táboroztatása	258
Könyvszemle	
Balázi Dénes: Ne nézze senki csak a maga hasznát	263
Bellinger, J. Gerhard: Nagy valláskalauz	342
Gyöngyössi János, Kerny Terézia és Sarudi Sebestyén József: Székelyföldi vártemplomok	171
Orbán Balázs örökösei (Majla Sándor)	262
Traer, Robert: Vallás és emberi jogok Európában	172
Új magyar irodalmi lexikon 143 kötet	88
Halottaink	
Dr. Fazakas Miklós főtanácsi tag	261
Kereki Gábor angliai lelkész	170
Simó Attila ny. nyárádszentmártoni lelkész	261
Dr. Szathmáry János ny. tanácsos	261
Szathmáry József alsójárai lelkész	87

ÚJÉVI PÁSZTORLEVÉL

Szeretett híveim, kedves atyámfiak!

Nehéz, megpróbáló esztendő t hagytunk magunk mögött. Sokat éltünk át, nagy erőfeszítéssel és sok áldozattal tudtunk megmaradni és előre haladni. De hirdettük a jézusi evangéliumot, az unitárius kereszténység hitigazságait a bölcsőtől a koporsóig, s szolgáltuk Istent és az embert. Megtanultunk kérdések elé kerülni s azokra bátran válaszolni, felismerni a tennivalókat és azokat cselekedni, dönteni új helyzetekben és dolgozni a jövőendőért.

Jézus időszerű felhívásával szölok hozzátok: "Ne aggodalmaskodjatok tehát, és ne mondjátok: Mit együnk? vagy: Mit igyunk? vagy: Mivel ruházkodjunk? Mert mindezeket a pogányok kérdezik. Mert jól tudja a ti mennyei Atyátok, hogy mindezekre szükségetek van. Hanem keressétek először Istennek országát, és az ő igazságát; és ezek mind megadatnak néktek." (Mt 6,31-33)

Jézus felhívása mély igazságot fejez ki. Az aggodás, a félelem annak a jele, hogy nem hiszünk Istenben és nem bízunk embertársainkban. Nem vesszük tudomásul, hogy Isten nem a félelem lelkét adta nekünk, hanem a bátorság, a remény, a szeretet lelkét. Ne aggodjatok, bízzátok Istenre magatokat, mert Ő minden emberre gondot visel.

A gondviselés Isten szeretetének és akaratának megnyilvánulása, mely úgy mutatja be Istent, mint Atyát, aki órködik teremtményei fölött és szükségükről gondoskodik. Jézus tettekre szólít úgy, hogy Istenországára irányítja figyelmünket: "...keressétek először Istennek országát, és az ő igazságát."

Amikor a jövőt faggatjuk, Istenre figyelünk, aki a jövőendő Ura és mindnyájunk Atyja; Ő azt akarja, hogy minden ember a maga helyén munkatársa legyen a gondviselésben. Isten munkatársa lenni pedig annyit jelent, mint hinni és szeretni, sohasem gyűlölködni, "Mert arra született az ember, hogy szeressen és szeressék" (Szilágyi Domokos). Vallásunk célja is erre mutat: kialakítani magunkból Isten munkatársát.

Jézus felhívása erőt adó és tettekre sarkalló biztatás, mely nem gúzsba köt, hanem felszabadít, nem gyöngít, de bátorságot ad, nem tétlenségre kárhoztat, hanem építő cselekedetekre hív. Kövessük ezt a felhívást a mai feladatok felismerésével, és Istenre hagyva magunkat forduljunk a jövő felé!

Nagy feladatok várnak reánk az új esztendőben. Mi "szabad emberhez és szabad néphez méltó életet kívánunk élni, mert ehhez Isten-adta jogunk van." Azért küzdenünk kell alapvető emberi jogainkért, anyanyelvünkért, a felekezeti oktatás helyreállításáért, az elvett egyházi javak visszaadásáért, épülő templomaink befejezéséért; dolgoznunk kell egy igazságosabb és emberibb társadalomért, egyházunk és népünk jólétéért és boldogságáért.

Hegyeket mozgató hitre, újabb erőfeszítésekre és áldozatokra lesz szükségünk, hogy terveinket és elképzeléseinket megvalósíthassuk. Szolgáljuk hú-

ségesen egyházunkat és népünket azzal a tudattal, hogy Isten gondot visel re-
ánk, s ha Ő velünk van, kicsoda lehet ellenünk?!

Egyházunk híveinek, lelkész és gondnok atyámfiaiának, minden jóakara-
tú embernek Istentől áldott, boldog új esztendőt kívánok!

Kolozsvár, 1996. január 1.

Atyafiságos szeretettel

D. dr. Erdő János

püspök

TANULMÁNYOK

Dr. SZABÓ ÁRPÁD

A PRÓFÉTAI ÖRÖKSÉG MINT AZ UNITÁRIUS VALLÁS TÁRSADALOM SZOLGÁLATÁNAK TEOLÓGIAI ALAPJA

Az előadás azt szeretné felmutatni, hogy az unitarizmus mint szabad-
elvű vallás, a radikális reformáció egyik főirányaként hogyan ötvözte magába
már indulásától kezdve az ószövetségi prófétizmus örökségét és ennek nyomán
Jézus tanításában az ember szolgálatának eszményét mint nép és társadalmi
szolgálatot.

A következőkben néhány erre vonatkozó kérdést szeretnék megvilágítani:

1. A névadás egyike az izraelita gondolkodás nagy teológiai témáinak az Ószövetségben. Az emberek, akiknek meg kell valósítaniuk az önismeretet és az egymással való érintkezést (kommunikációt), nevet kell adjanak a dolgoknak. Így tehát, amikor Isten megparancsolja Ádámnak, hogy adjon nevet, olyat parancsol, ami teljesen nélkülözhetetlen az emberré válás folyamatában.

A teremtés-elbeszélés azt sugallja, hogy az emberek részt vesznek a teremtés művében oly módon, amely lényeges emberségükre nézve. A világ nem teljes, amíg ők nem teremtenek egy emberileg lakható társadalmi valóságot. A névadás folyamata nem önkényes megnevezés vagy besorolás, hanem a világban való részvétel a kezdeményezés és válaszadás, az akarat és megértés által. Alapjában véve a névadás nem más, mint a figyelem ráirányítása a bizonyos fajtájú dolgok közti különbségre - a felfogott egység keretében - s ezáltal egy fogalmi státus adományozása azoknak.

Az Ószövetség "szövetség" fogalma egyike a teológiatörténet kiemelkedő névadásainak. A szövetség ünnepélyes ígélet, önkéntes kötelezettség vállalás a felek közti tartós kötelékek létrehozására. A bibliai hagyományban politikai hasonlatot használnak Isten és az emberiség közti alapvető kapcsolat kifejezésére és jellemzésére. Valóban, a szövetség képezi az alapját a vallás etikai és történeti fogalmának. A valóság, mint egész, a társadalmi kifejezések által válik érthetővé: a világot egy ősi (eredeti) megegyezés vagy a "lét szövetsége" hozta létre. A szövetség középpontjában a vonzalom és nem a törvény áll. Isten Egy, aki hűséges az ő ígéreteihez, és aki az el nem múló szereteten keresztül lehetővé teszi, hogy hasonló hűség gyökerezzen meg az egyének és közösségek között.

A prófétai hit eszméje ennek a vallásos történetnek az összefüggéséből nő ki. A próféták azok, akik meglátják a történeti szövetség megrontását és sürgetik annak megújítását. Az ősi Izráel és Juda prófétái nem annyira a jövő eseményeinek előrejelzői voltak, hanem az isteni figyelmeztetés hirdetői. "Ha" a nép folytatja az Istennel való szövetség alapvető előírásainak megsértését - azt az okmányt, amely őket néppé teszi -, "akkor" drágán meg kell fizetnie azt. Ennek az okmánynak az alaptételei - amint azt a mózesi Tízparancsolat mutatja -, nemcsak vallási, de etikai jellegűek is voltak, egy igazságos közösség követelményeit alkották.

A prófétai szövetség két alapértéke, az igazság és szeretet, együtt működnek. Az igazság hatékonyra a könyörület és gondoskodás által válik, amelyet a szeretet motivál, nem pedig a büntetés vágya. A prófétai erkölcsi elkötelezés abban a hitben gyökerezik, amely az igazságos és irgalmas közösség megteremtéséért és újrateremtéséért folytatott küzdelemben keresi az emberi élet alapvető értelmét. És nemcsak kifejezetten vallásos közegben keresi azt, hanem főként az ún. szekuláris területen.

A prófétai hit színtere szükségszerűen közösségi és történelmi, és azt követeli, hogy csak azután nézzünk "befele", miután már "kitekintettünk" arra, ami a világban történik. Az emberi szabadságot mindig egy adott történelmi helyzet lehetőségei és korlátai között gyakorolták. Mindenkinek magának kell kiválasztania, amit tisztelni fog, amiben bízik és amire életét építheti. Ebben az értelemben a hit elkerülhetetlen. És ugyanígy elkerülhetetlenül felelősek vagyunk életünk alapvető feltételeinek kialakításában való részvételünkért. Igaz a megállapítás: "szabadságra születünk". Ebben a folyamatban mindenkinek ítéletet kell alkotnia, és helyesek azok az ítéletek, amelyeket nyíltan és kritikailag megvizsgáltunk. Szókratészt parafrázálva, mondhatjuk: A meg nem vizsgált hit értéktelen.

A prófétáknak azonban nemcsak az üzenetére kell odafigyelnünk, hanem társadalmi helyzetére is. Mivel saját koruk vallási és társadalmi berendezkedésének bátor bírálói voltak, helyzetük igen veszélyes volt. Akárcsak Jézus egy későbbi korban, a próféták függetlenek voltak és állandó összetűzésben állottak koruk hatóságaival. Azért, hogy prófétai üzenetüket hirdethessék, ez megkövetelte, hogy függetlenítsék magukat a királyi udvartól, a templomtól és a gazdagoktól. Amikor a maguk számára igényelték a társadalom bírálóinak a szabadságát, a próféták létrehozták a vallás függetlenségének az állam hivatalos ellenőrzése alóli gyakorlatát. Saját korukban megvalósították a hatalmi tényezők elkülönítését, amelyik a demokratikus társadalom alapvető feltétele is egyben.

Ezekből a történelmi gyökerekből a vallásos öntudat meghatározó és hitteles formája kelt életre. A próféták Isten nevében beszéltek, aki mindenkifélt igazságot, irgalmat, igazságosságot, hűséget és békét kíván. A vallás nem elsősorban az igaz hit kérdése, hanem ezekhez a transzcendens célokhoz és értékekhez való hűség az emberi közösségek életében. A nagy próféták, még ha kivülálló is, a szövetségi kötelékre hivatkoznak, arra az alapvető törvényre és szeretetre, amelyen keresztül az emberi közösség kialakul, és amikor ezt megszegik, illetve szétrombolják, újraalakul.

Luther felfogását az "egyetemes papság elvéről" kiszélesítve, beszélhetünk az "egyetemes próféta-ság elvéről." Ez az elv azt a tényt tükrözi, hogy az nemcsak a társadalmi kérdésekre és intézményekre tekint, hanem az egyén hivatásának formálására is a társadalmi-erkölcsi szövetség keretei között. A próféta-ság - mindenkihez tartozik. Ha a közösség elismeri és tiszteli ezt az egyéni hivatást, úgy az közösségi hivatássá is átalakul. Így a közösség alapvető célja és feladata nyitottnak maradni a különböző emberi perspektívákkal szemben, beleértve azoknak a hangját is, akiket kizártak vagy kisémmiztek a közösségi jólét és politikai részvétel szövetségéből: a másként gondolkodókat, a szegényeket, a "körön kívüli" csoportokat.

Jézus tanítása nemcsak felújította, de felerősítette a próféta-i hitet az ő korában. Isten országa, amelyet központi témájaként hirdetett, az "új szövetség" lett a korai kereszténység számára, amely valójában nem volt más, mint a kívülálló, a "lelki szegények" közössége.

A gondolat ismét felszínre tört a 16. és 17. században a radikális reformáció különböző irányzatai, így az erdélyi unitárius reformáció által. A mai unitárius és szabadelvű vallások közvetlen történelmi előzményei a radikális reformáció örökségében keresendők. A szabadelvű vallás, ha újból fel akarja fedezni "próféta-i szellemét és örökségét", meg kell ismerje forrásait ezen a területen. Korunk új történelmi helyzete új teológiai és filozófiai eszméket sürget. A felvilágosodás szabadelvűsége a filozófiai idealizmusban és a romanticizmusban gyökerezett az elmúlt két évszázadban. Az új szabadelvű vallást, amely korunk igényeinek inkább megfelel, a filozófiai és teológiai realizmus felé való fordulás jellemzi. A realizmus maximája: a lét régibb mint az érték, visszacseng abban a másik maximában, miszerint a kell világa a van világára épül. A valóság természetének bármely felfogása, melynek középpontjában nem az időbeliség áll, nem adhat választ korunk kérdéseire.

2. Komolyan kell vennünk az időt, amint azt a próféta-k is tették s ezt az általuk ránk hagyott örökség fontos részévé tették. Aki komolyan veszi az időt, sokkal többet kell tennie, mintsem beszélni róla. Meg kell tanulnia élni az alkalommal. Meg kell tanulnia keresztényként és polgárként cselekednie társadalmilag hatékony intézményeken keresztül, tenni azt, amit a demokrácia mindennapi munkájának nevezhetünk. Minden vallásos embernek, kereszténynek következetesen és cselekvően részt kell vállalnia legalább egy szekuláris szervezet munkájában, amely pozitív hatást gyakorol a béke és igazság ügyében a gyűlölet és kapzsiság erői ellen. De természetesen még ez sem elég.

A kérdés az, hogy az egyházak, mint közösségi intézmények megtanulják-e komolyan venni a jelenkori történelmet és időben fognak-e cselekedni. Fennáll a veszélye, hogy az egyházat sokkal inkább önmaga érdekli, mint Isten országa. Otto Dibelius egyszer meggondolatlanul azt írta a 20. századról, hogy az az "egyház százada." Ami e mondat leírása óta történt, egy ironikus és baljóslatú felhangot kölcsönöz annak. Pedig valóban ez az egyház százada. Az a század, amelyben az egyháznak visszavonhatatlanul határoznia kell, hogy csak saját dolgával törődik-e, vagy építő szerepet vállal abban a dinamikus folyamatban, amely jelentőséget ad a jelenkor történelmének. Fel kell vennie a küzdelmet a pacifizmussal, a nacionalizmussal és a kapitalizmussal. Mi most a

döntés völgyében vagyunk. De okunk lehet a reménységre, mert Isten a hegyeken át utat készít.

3. Az a gondolat, hogy határterületeken élünk, ismerős, sőt, jellemző a modern ember számára. Eredetileg azonban ez a gondolat az ősi bibliai háttérből nőtt ki. Fontos szerepet játszott a reformációban, különösen annak radikális irányzatában mind Európában, mind Amerikában. A szabadelvű vallás s így az unitárius is, azt a felfogást vallja, hogy határterületen él és új ösvényeket kell kitaposnia. Mi több, mivel nem igényel csalhatatlanságot a maga számára, céljának tekinti az önkritikai szellemet. Ez azonban nem könnyű, mivel egy mozgalom magában hordja a tehetetlenségi erőhatást is. A terület, amely valamikor határvonalat jelentett, megszűnt azzá lenni, s egy régi határnak többé nincs jelentősége. Ugyanígy változnak az alkalmazott vagy alkalmazandó stratégiák is, amelyek már nem megfelelőek az új helyzet számára. Önmagunk átértékelésére van szükség, ha azt akarjuk, hogy felismerjük a már megszűnt határokat, és stratégiákat kialakítani a jelentkező új határok számára. Ez azért is parancsoló szükség, mert másként nem tudunk ellentállni az önimádás pusztájában való vándorlás kísértésének.

Jelenleg három olyan határterülettel foglalkozunk, amelyek a lehetőségek, de a veszély kilátásait is kínálják és kérdések merülnek fel velük kapcsolatban:

a) A bibliakritika és fontossága.

Az elmúlt két évszázad alatt a tudományos bibliakritika fontos és fő határterületet képezett a szabadelvű vallás számára. Ezt a határt valójában a szabadelvű vallásos felfogás és világszemlélet nyitotta meg. Ez a Bibliát új megvilágításba helyezte, amikor kimutatta annak alkotó elemeit és forrásait, történelmi és szellemi hátterét, ellentétes perspektíváit, a legenda, a mítosz, a csodás és történelmi elemek keveredését anyagában. Ennek a határterületnek az életéből formálódott ki a modern vallásos gondolkodás és szemlélet. Ennek ellenére a tudományos bibliakritika még ma is zavart kelt a kereszténység különböző egyházaiban és csoportjaiban, sőt állandó ellenséges magatartás tapasztalható irányában. Ugyanis abból az alapelvből indul ki, hogy ha az igazságot akarjuk szolgálni, úgy a szent irodalmat is a más irodalomhoz hasonlóan kell tanulmányozni. Természetesen ez a tanulmányozás sajátos belátást (értelmezést) kíván a magyarázótól.

Ez a határterület további kutatómunkát követel, s a tudományos bibliakritika feladata új szempontok és részletek, de főként új értelmezési módszerek felfedezése. Ebben a tekintetben lényeges változásokat figyelhetünk meg a jelenkori történetkritikában és írásmagyarázatban.

b) A végső kérdések határterülete.

Ez a határterület is, amellyel most szembesülünk, a múlt időkhöz tartozik, akárcsak a tudományos bibliakritika. Amíg azonban az utóbbi elvileg általános elfogadást nyert a szabadelvű teológiában, az előbbi több kérdést is felvet, amelyekben nehéz megegyezésre jutni. Mi következik a tudományos bibliakritika után? Mit jelent a bibliai vallás számunkra? Mennyiben a mienk?

Vannak akik tagadják, hogy ezek a kérdések fontos határterületet jelentenek számunkra. Felfogásuk szerint a bibliai vallás egyszerűen a múlthoz tar-

tozik, s jelentősége csupán a múlt jobb megértésében lehet. Mások szerint a jelenkori vallásosság lényegileg nem függ a Bibliában található teológiai meggyőződésektől, s elégségesek azok az alapelvek, amelyek meghatározzák azt, mint: értelem, türelem és szabadság. A Biblia legjobb esetben az etikai idealizmus gyűjteménye lehet számunkra. Ezekre a véleményekre mind megvan a megfelelő válasz, most viszont egészen más szempont alapján szeretnénk ki-elégítő feleletet adni.

Az értelem, türelem és szabadság alapelvei sohasem állnak csak önmagukban, egyedül. Feltételezik, hogy az élet céljának és a közösségnek a megvalósítására erőforrások állnak rendelkezésre, amelyek sokkal többet magukban foglalnak, mint az értelem, türelem és szabadság. Végsősoron a mi hitünk ezekből az erőforrásokból táplálkozik és nem az alapelvekből. Ez mindjárt nyilvánvalóvá lesz, ha az emberben való hitről beszélünk.

Több út is kínálkozik arra, hogy a jellegzetesen bibliai felfogást megfogalmazzuk. A Biblia érdeklődése leginkább azokra az erőforrásokra irányul, amelyekről az értelmes lét végsősoron függ, és amelyek elősegítik az igazságos és igazságosságon alapuló közösség létrejöttét. A Biblia számára az emberi történelem azon erőknak a küzdőtere, amelyek egyfelől az egyén és a társadalom integritásának fejlődését szolgálják, másfelől akadályozzák és visszahúzzák ezt a fejlődést. De a Bibliában a végső erőforrása ennek a beteljesedésnek nem az emberiség, jóllehet az ember Isten képmására teremtett és sokkal több mint egy tárgy, hanem az - alkotó önmaga. Paradox módon azonban ezek az egységbe rendező erők mint isteni ajándék, mint Istentől az egyénnek adott feladat és hivatás jelennek meg. Az ószövetségi prófétizmus szerint a mi kapcsolatunk a végső erőforrással - a történelem Úrával - bensőséges és végső, s az abból fakadó cselekvő bizalom a közösségre irányul, mivel az üdvösség az idő és a történelem síkján megy végbe.

Az emberi hivatás célja nem lehet az emberi megvalósításra alapuló biztonság. A hit egyetlen megbízható tárgya Isten, az az átalakító erő, amely igazságot teremt és közösséget formál az emberek között. Az emberi tapasztalat alkotó pillanataiban ez az isteni erő (hatalom) érzékeny azonosítást követel és lehetővé teszi az irgalmat és megbocsátást, a megtérést és az új kezdetet.

Jézus a maga benső lelkiségében, az ember iránti szeretetében, a hagyomány kötöttsége alóli felszabadítás bátorságában, Isten országa iránti bizalmában, amelyik magától növekedik válaszként az emberi együttérzésre, az ő egyedülálló küldetéséhez való hűségében, egy új közösségnek a világban való elindításában, Isten végtelen atyai szeretetében való gyermeki bizalmában, megmutatta és megmutatja, hogy ezek az erőforrások számunkra elérhetőek, hogy megszabadítsanak az önimádattól és az élet és szeretet állandó megújulását biztosítsák.

Mit jelent a bibliai hit számunkra? Nem olyan kérdés, amire csak a régi idők kedvéért válaszolunk. Végsősoron az élet igazi értelmének és az emberi közösség alapjának és céljának örök kérdése marad.

c) A társadalmi felelősség hivatása.

Napjainkban szembe találjuk magunkat a tömegtársadalomnak azon személytelen erőivel, amelyek a modern technológia eszközeivel a sztereotip

véleményeket gyártják. Ebben a tömegtársadalomban az egyén mindig veszélyben érzi magát, hogy elvesz a "magányos tömegben". A mass media mint véleménygyártó ipar szegényes pótlékokat szállít a vallásos közösség számára. Ha egyáltalán lehet közösségnek nevezni, legtöbb esetben különleges érdekek támogatására szolgál: a nacionalizmus, a fajgyűlölet vagy éppen az üzlet céljait szolgálja. Ez a "közösség" valójában eszköz szerepet tölt be, amelyet a központi hatalmi csoportok irányítanak és felhasználnak.

De vannak még rombolóbb erők, amelyek a szellem szabadságát fenyegetik. A nagy gazdasági különbségek korunknak neurotikus jelleget adnak. Ezt nem lehet egyszerűen úgy helyrehozni, s a bajt gyógyítani, ha csupán figyelmeztetjük magunkat és másokat a kezdeményezésre és a felelősségre. Ehelyett összefogott helyzetelemzésre és támadásra van szükség. Máskülönben veszélybe kerül az az örökségünk is, amely mint láttuk, egyéni és közösségi életünk erőforrásait biztosítja.

Korunk nagy kihívása az a sajátos felelősség, amit nem tudunk megkerülni anélkül, hogy ne esnénk magunk is áldozatul: felelősség az emberi lét biztonsága, a társadalom erkölcsi egészsége és egyensúlya iránt. Meggyőződésünk, hogy ez a felelősség abból a hitből táplálkozik, amely a teremtő és közösségformáló Istenben találja meg az élet értelmét és célját.

Dr. SZABÓ PÁL

VALLÁS ÉS EMBERI JOGOK

Ha jobban belegondolunk, a címben megjelölt fogalmak - vallás és emberi jogok - az asszociációk egész láncolatát, a viszonyulások szövevényes hálózatát idézik fel bennünk. A vallás nemcsak úgy jelentkezik előttünk, mint az ember személyes hite az őt és a világ Teremtőjét és fenntartóját összekapcsoló viszony kérdéseiről, hanem úgy is, mint az egyén viszonyulása ahhoz a vallási szervezethez, egyházhoz, amelynek közösségébe hite szerint vagy pedig élete színterének rá kényszerítőleg ható adottságai miatt tartozik. Hasonlóképpen, az egyén magatartását embertársaival, az Istennel és a vallási közösségével való kapcsolatában irányítja saját erkölcsi meggyőződése, de annál súlyosabban is egyházának vallási, erkölcsi előírásai. A jog szintén magatartásai szabályok összessége, amelyet az állam ír elő, egyben hatalmi tekintélyével érvényesülésében biztosít. Az emberi jogok és a hozzájuk kapcsolódó szabadságok az egyént, némelykor ennek meghatározott csoportjait (felekezetek, etnikai közösségek stb.) megillető jogosultságokat, illetve a számára biztosított szabad magatartásteret meghatározó jogszabályokat tartalmazzák, ezeket foglalják egységes fogalomba. Az egyén kétféle külső magatartási szabályrendszernek van alávetve, ha a belső egyéni meggyőződésen alapuló magatartási szabályoktól eltekintünk - a vallási vagy egyházinak és állami vagy világinak. És zárjuk le ezt a gondolati kört annak felemlítésével, hogy az egyház és az állam

egymáshoz való viszonyában is változatos módozatokat produkált a történelem és mutat fel a mai világkép. Ebben a változatosságban megtaláljuk az egyház és az állam teljes egybefonódását, ezeknek teljes szétválasztását, de leginkább valamely köztes képletet, amely ismét más és más a keresztény, a mohamedán és a többi nagy vallási kultúrák vonzáskörében, de különbözik az azonos kultúrkörhöz tartozó régiók között is.

Bárhogy is legyen, a vallás és közösségi formája, az egyház, olyan társadalomalakító tényezők, amelyek az emberi jogok kialakulására, tartalmi meghatározására és hatályosulására mindenkor jelentős, néha éppen döntő befolyást gyakoroltak. Ennek pozitív vagy negatív irányára a történelem számtalan példával szolgál.

Tekintve, hogy az emberi jogok kiváltképpen európai produktumok, sorsuk egybefonódott nemcsak az állam- és jogtörténetével kontinensünknek, hanem a keresztény egyháztörténettel is.

Valóban a legrégebbi társadalmakban az uralkodó Isten képviselője vagy küldötteként tűnt fel, mint például Hammurabi, a nagy babiloni törvényhozó. Mózes, a zsidók szabadítója Egyiptom földjéről, közvetlenül Istentől kapta Izráel köbevésett törvényeit, amelyek a kiválasztott néppel kötött szövetség követelményeit foglalták szigorú parancsolatok formájába. Más uralkodók, köztük a fáraók, az ég leszármazottjaiként örökölték hatalmukat. Róma választott királyai egyesítették személyükben a legmagasabb katonai, törvényhozói, bírói és főpapi hatalmat, de a köztársaság idején a politikai és a vallási hatalom megoszlott egyfelől a magisztrátus (consulok, praetorok, questorok stb.), másfelől a pontifex maximus vezette papi testületek között, hogy később a császárt, mint abszolút, szuverenitásban nem korlátozott uralkodót, Istennek kijáró tisztelettel övezzék.

Folytatni lehetne a példákat a középkoron át, amikor is az uralkodók Isten kegyelméből gyakorolták a hűbéri rendben kialakult birtokosi és társadalmi előjogaikat, az örökletes nemesi hierarchiának megfelelően. Az állam és az egyház, a császár és a pápa között időnként feltörő hatalmi viszálykodásoktól eltekintve, általában megtalálta a közös érdeken alapuló modus vivendit a világi és a szellemi hatalom együttes fenntartására. A klérus szervesen beépült a rendi állam hierarchiájába. Az engedetlenség, az elégedetlenség, a lázadás bármi jele könnyörtelen megtorlásban részesült. Mondhatni, hogy az egyén testét a jog, lelkét a dogma kötötte gúzsba.

Az első szuverenitáselmélet szerzője, Jean Bodin (1530-1596), a Szuverenitás hat könyve c. munkájában (1576) azt vallja, hogy "a törvényalkotás, a háború viselése, a bírói és a pénzügyi joghatóság birtokosa az abszolút uralkodó, aki senkinek sem felelős csak Istennek és a természetjognak. A ráruházott hatalom visszavonhatatlan." Niccolò Machiavelli (1469-1527) firenzei diplomata és író, "A fejedelem" c. írásában (1513) az államérdek öncélúságát és mindenekfelett álló voltát hangsúlyozta. Tőle származik "a cél szentesíti az eszközt" szállóigévé vált mondás.

Az uralkodóházak állandó háborúskodása, az arisztokrácia költekező, fényűző életmódja, az elharapodzó erkölcsi dekadencia a dolgozó rétegeket, elsősorban a parasztságot, de a kézműveseket is az elszegényedés, gyakran az

elnyomorodás sorsára kárhóztatta. A polgárosuló rétegek vagyoni és politikai érdekeinek megvalósulását is akadályozta a feudális megkötöttségekbe szorított társadalmi rend. Ennek az áttörése, átalakítása polgári jellegűvé, olyan forradalmi tett, amelynek előkészítésében és végrehajtásában egyaránt szerephez jutott a politikai-jogi és a vallási ideológia, amely a megfelelő társadalmi mozgalmakat áthatotta és vezérelte.

Mindezeknek a gyújtópontjában, mint a forradalom célja és jogosságának igazolása, az emberi jogok követelése tünt fel, melyek az emberi személyiség méltóságának veleszületett, elidegeníthetetlen és elvülhetetlen tartozékai. Témánk szempontjából kiemelendő, hogy maga a vallás is részeként jelentkezik az emberi jogoknak a lelkiismereti, a vallás szabad megválasztásához és gyakorlásához való jog formájában. E tekintetben jogos büszkeséggel hivatkozhatunk arra, hogy a reformáció, különösen az unitarizmus az erdélyi törvényhozás keretében olyan példát mutatott fel, amellyel messze megelőzte az Európa-szerre megrögzött gyakorlatot azzal, hogy 1568-ban a tordai országgyűlés törvénybe foglalta a vallásszabadságot.

Európában az emberi jogok biztosításának igénye és az alkotmány gondolat együtt jelentkezett. Ugyanaz az igény, amely az alkotmányt a közönséges törvények fölé emelte, egyúttal az állampolgárok jogai és kötelezettségei köréből is kiemelte azokat, amelyeket külön biztosítékokkal is alá kívánt támasztani.¹

A régi görög filozófiában a szofista irányzat vetette fel először azt a gondolatot, hogy az emberek a természettől fogva egyenlőknek születnek. Arisztotelész külön érveket keres arra, hogy az emberek mégis szabadokra és rabszolgákra oszlanak. Justinianusz császár, a nagy bizánci törvényhozó, aki magát Krisztus földi helytartójának címeztette, egyik törvénykönyvében² azt fejt ki, hogy az ember, aki a természettől fogva egyenlőnek születik, a népek közös joga (jus gentium) értelmében anélkül lehet szabad vagy rabszolga, hogy ezzel sérelem esnék a természeti törvényen. Majd ezer évvel később a magyar kodifikáló Werbőczy a "Hármaskönyv"-ben a jobbágyok ősei által elkövetett főbenjáró bűnnel, illetve az erre kiszabott büntetéssel magyarázza ennek az osztálynak a földhözköttöttségét és jogfosztottságát.

Ettől a felfogástól élesen elfordul a Hugo Grotius (1583-1645) nevéhez kapcsolódó természetjogi iskola. "A háború és a béke joga" c. munkájában (1625) kifejti: "a természetes jog az ész parancsa" ... "az ember társas ösztöne és esze révén képes megismerni, hogy mi egyezik meg az embernek Isten által alkotott természetével" ... "a pozitív jog csak akkor tarthat igényt az érvényességre, ha összhangban áll a természetjoggal."³ Ez a természetjogi irányzat jut el végül is ahhoz a következtetéshez, hogy a természetjog által egyenlőnek és szabadnak minősített ember, "az ész parancsa" alapján igényelhetette egyenjogúságának és szabadságának törvényi elismerését és alkotmányos biztosítását. Ezt a konzekvenciát egyébként a Luther Márton által elindított és a Kálvin által kiszélesített és radikalizált reformáció elterjedése és állami támogatásban részesítése Európa jelentős részein tette lehetővé és gyakorlatilag sikeressé.

A reformáció alapjaiban rendítette meg a fennálló hit- és gondolatrendszert, magát a társadalmi rendet, annak magatartási szabálytartalmával együtt.

Kálvin Genf városában létrehozta a demokratikus és republikánus alapokra épülő egyházállamát, mintát szolgáltatva ezzel Svájc kantonális-szövetségi felépítésére, de a távolabbi, németalföldi és angliai reformmozgalmak számára is. Fontos része a kálvini reformoknak az egyház következetes elválasztása az államtól. Ide kapcsolódik a népszuverenitásról szóló elv, melyet Johannes Althusius (1557-1638) fejtett ki először, valamint az angol puritán forradalom ideológusának, John Locke-nak (1632-1704) államkonceptiója, mely szerint az állam "olyan emberi közösség, amely csak a polgári javak megőrzésére alakult. Polgári javaknak nevezem - fejt ki Locke - az életet, a szabadságot, a testi épiséget és a külső javakat, amilyenek a birtok, a pénz, a házi eszközök stb."⁴ Az állam és a polgári hatóságok feladata az, hogy e javak birtoklását mindenki számára egyenlő módon a törvény tekintélyével biztosítsa.

Az ilyen töltésű forradalmi irányzatok előbb a németalföldi tartományokban törtek felszínre a XVI. és XVII. századfordulón, amikor ezeknek, a spanyol Habsburg uralkodóházzal szemben vívott függetlenségi harcukban sikerült megvalósítaniuk állami és vallási önállóságukat, létrehozniuk egy, a hazai nemesség, klérus és polgárság összefogásán alapuló államszövetséget. Ez indította aztán el Hollandiát a fejlődésnek azon az útján, amely majd egy évszázadnyi távon ezt az országot a nagyhatalmak sorába emelte Európában és más világrészekben is.

A második forradalmi hullám Anglián söpört végig. Ismeretes, hogy Anglia, mint a németalföldi tartományok szövetségese, de még inkább mint Spanyolország fő vetélytársa a tengeri hegemoniáért folyó harcban, támogatta a spanyolok elleni függetlenségi harcot. Így ez az erőteljesen politikai töltésű hugenotta vallási ideológia, a németalföldi tapasztalatokkal gazdagodva jutott el Angliába, ahol ezidőtájt nagymértékben kiéleződtek a polgárság és a nagybirtokos arisztokráciára támaszkodó királyság közötti ellentétek. A királyi önkény különösen sújtotta a társadalmi változásokért élvonalban harcoló puritán protestánsokat. Ezeknek jelentős része a vallásüldözések elől az emigrációt választotta. Egy részük Hollandiába telepedett át, más részük a kockázatosabb, de még nagyobb szabadsággal kecsegtető kivándorlást választotta az Újvilágba. Így adódott aztán az, hogy az ugyanazon kulturális, vallási és jogi-politikai tradíciókat hordozó, de földrajzilag egymástól elszakadt két népi közösség - az angliai és az amerikai - párhuzamosan, de mégis különböző társadalmi adottságok között, külön-külön kényszerült megvívni a maga harcát az emberi jogok és szabadságok elnyeréséért.

Angliában az alkotmány több évszázadra kiterjedő folyamat során alakult, részben szokásjogi úton, részben különböző időpontokban létrejött írott jogforrások útján. Ezek együttesen alkotják Anglia történelminek nevezett alkotmányát, melyhez hasonlatos alkotmánya volt Magyarországnak is az 1946. évi ideiglenes és az 1949. évi szovjet típusú írott alkotmány bevezetéséig. Az első idevágó, írott angol jogforrás a "Magna Charta libertatum" (1215) volt, melyet a főurak csikartak ki az uralkodótól társadalmi pozíciójuk, birtokaik és személyes biztonságuk szavatolására. Hasonló volt ehhez II. Endre királyunk "Aranybullája" (1222).

A jogait és szabadságait követelő angol polgárság, a Magna Chartára hivatkozással, a "Jogok kérvénye" néven ismert folyamodványában (Petition of Right, 1628) sürgetett még szélesebb jogokat, most már az egész népre kiterjedőleg. A folyamodványt a Parlament jóváhagyta, miáltal alkotmányos biztosítékokat szolgáltatott a törvénytelen letartóztatásokkal, büntető ítéletekkel, vagyoneklobzásokkal és adókövetésekkel szemben. A puritánok forradalma idején (1647) terjesztették a Forradalmi Hadsereg Tanácsa elé "A Nép Szerződése" c. javaslatot (The Agreement of the People). Bár ez a dokumentum a történelmi körülmények kedvezőtlen alakulása következtében nem válhatott törvényerejűvé, mégis erőteljesen hozzájárult az állampolgári jogok olyan csoportjának kiemeléséhez, külön biztosítékokkal való alátámasztásához, amely a későbbi fejlődés során az emberi jogok, mint külön jogintézmény alapjává vált.

A puritán forradalom kifulladására, Cromwell halála után Angliára a Stuart-dinasztia restaurációja és a királyi önkényuralomba való visszazuhanás következett. Ennek is támadt ideológusa Thomas Hobbes személyében, aki "Leviathan" c. művében elméleti igazolást nyújtott a királyi abszolutizmus számára. Szerinte a nép szerződése azért jön létre, hogy létrehozza az államot, hogy így az állampolgárok békéje és biztonsága megerősítést nyerjen. "Az uralkodó jogainak csak az szab határt, hogy ő maga Istennek alattvalója, miért is köteles a természeti törvényeket megtartani."⁵ A Stuart-uralom idejére esik a "Habeas Corpus Act" elfogadása (1679), majd a Stuartok letűnése után jön létre az "Alattvalók jogairól és szabadságairól" szóló törvény (Bill of Right, 1689). Mindkettő lényegében a tulajdon védelmét hozza előtérbe a már ismertetett Locke-i felfogásnak megfelelően, és emellett a személyes szabadság biztosítékait szögezi le újra.

Érdemes megemlíteni, hogy ez az utóbbi okmány tulajdonképpen szerződés, mely a polgárságot képviselő Parlament két háza és a király közt jött létre, s amelyben utóbbi kötelezettséget vállal az iratban foglalt kikötések teljesítésére. Hasonló volt a magyar alkotmányos jogszokások körében a királyi koronázásakor megkívánt hitlevél kiadása, illetve Erdélyben a fejedelem fogadalomtételle, megválasztása hatályosításának (beiktatásának) előfeltételeként.

Az így kialakult angol alkotmány, anélkül, hogy felöltötte volna az Európában később elterjedt, egyetlen törvénytestbe foglalt írott formát, tárgyát és tartalmát tekintve példaként szolgált a XVIII. század polgári forradalmainak alkotmányai számára.

Visszatérve az angolszász testvérághoz, az észak-amerikaihoz, az ide irányuló kivándorlás és gyarmatosításnak nevezett új honalapítás idejére kell visszanyúlnunk. Még az első kivándorlók hajóútján jött létre az ún. "Mayflower Pactum" (1620), amelyben összekapcsolódik egy tervezett szerződéses államalapítás és az állampolgári egyenjogúság követelménye.⁶ E dokumentum alapelvei újra feltűnnek az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozatban, majd az Alkotmányban. Addig azonban még viszontagságos utat kell megjárnia az amerikai demokráciának.

A gyarmatokon a királyi alapító- és kiváltságlevelék kezdetben meglehetősen széles autonómiát biztosítottak. Később, a XVIII. század elején a gyar-

matokra is kiterjesztették az angol jogot, beleértve azokat is, amelyek az állampolgárok jogait és szabadságait voltak hivatottak biztosítani. Mégis, mivel a gyarmatok képviselője a Parlamentben, amely csak Londonban működött, hiányzott, egyre több, a gyarmatokat hátrányos helyzetbe hozó intézkedés látott napvilágot. Ezek korlátozták a gyarmatok gazdaságát - hajózását, kereskedelmét és iparát. A vallási ellentétek is fokozták a feszültséget a gyarmati államok és az anyaország között. Anglia az elégedetlenségek fékentartására katonaságot vezényelt az államokba. Ezeknek önkényeskedése és az ellátásukkal járó kiadások, amelyek a helyi lakosság terheit növelték, védekező akciókat váltott ki ezek részéről. A 13 gyarmati állam közös kongresszusokat szervezett, melyek kezdetben a szabad egyházközségek tanácskozó testületei voltak és csak később váltak politikai-állami fórummá. A kongresszusok szembe fordultak a gyarmatok gazdasági érdekeit, a tulajdont és a személyi szabadságot sértő parlamenti vagy királyi intézkedésekkel. Ennek előbb a jogokról szóló két nyilatkozatban adtak kifejezést (Declaration of Rights). Az elsőben kérelmezték a maguk számára az egyenlő elbánást az anyaország polgáraival, csakúgy mint a kérelmezőkre hátrányos megkülönböztetésben részesítő törvények és egyéb intézkedések visszavonását (New York, 1765). A másodikban (Philadelphia, 1774) kijelentik, hogy az amerikai angol gyarmatok lakóinak "a megváltoztathatatlan természetjog, az angol alkotmány alapelvei és számos szerződés alapján joguk van az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz és soha semmiféle szuverén hatalomnak nem engedik meg, hogy joga legyen azokkal beleegyezésük nélkül rendelkezni."⁷

Rövidesen kirobbant a fegyveres függetlenségi harc, amely elvezetett a Philadelphiai Kongresszus által kihirdetett Függetlenségi Nyilatkozathoz (1776. júl. 4.) Ennek megszövegezésében Thomas Jefferson vitte a főszerepet. A Nyilatkozat lényegét sűrítve tartalmazza a következő passzusa: "Vitathatatlanoknak és nyilvánvalóknak tartjuk a következő igazságokat: Minden ember egyenlőnek születik. A Teremtő elidegeníthetetlen jogokkal ruházta fel őket; ezek között elsősorban szerepel az élet, a szabadság és a boldogság joga; e jogok biztosítására az emberek kormányokat állítottak fel, amelyeknek jogos hatalma a kormányzottak beleegyezéséből származik; ha bármelyik kormányforma bármikor károsná válik és nem felel meg annak a célnak, amely miatt megalkották, akkor a népnek jogában áll azt megváltoztatni vagy eltörölni, új kormányzatot szervezni s azt oly alapelvekre fektetni, hatalmát oly módon megszervezni, ahogy az biztonsága és boldogsága szempontjából a legelőnyösebbnek látszik." A függetlenséget elnyert Észak-amerikai Egyesült Államok Szövetségi Kongresszusa 1791-ben alkotta meg a szövetség Alkotmányát, amely kiegészítések (amendments) formájában foglalta magába az alapvető emberi jogok felsorolását. Ezeknek száma eredetileg 10 volt, de napjainkig jelentősen megnövekedett.

Megjegyzendő, hogy bár időben ez az első törvényerőre emelkedett dokumentum, amely az emberi jogokat összefoglalóan meghatározza és ellátja biztosítókkal, mégis létrejöttéhez nem csak az angliai jogfejlődés, hanem az egész európai filozófiai és jogelméleti erjedés is megtermékenyítő befolyást gyakorolt. Ez a befolyás fellelhető fordított viszonylatban is, a francia forrada-

lom törvényhozására vonatkoztatva. Erre a kölcsönös befolyásra utalnak azok a körülmények, hogy Amerikát a függetlenségi harc idején a francia udvarban Franklin Benjámín képviselte s a király anyagi és diplomáciai támogatását elnyerte. Francia részről Lafayette és önkéntesei részt vettek az amerikaiak mellett a harcokban, és amikor ugyanaz a Lafayette szövegezte a franciák emberjogi nyilatkozatának első tervezetét, a független Egyesült Államok nagyköveti tisztségét éppen Thomas Jefferson töltötte be Párizsban.

A francia forradalom eseményei közismertek. Ezek közül csak a következők felidézésére szorítkozom. XVI. Lajos király az elmélyülő gazdasági válság elhárítására törekedve, összehívta a Karokat és Rendeket, abban a hiszemben, hogy azok új adók megszavazásával segíteni fognak az üres államkincstárt feltölteni. Ehelyett azonban a gyülekezet Alkotmányozó Nemzetgyűléssé nyilvánította magát és hozzálátott a nép követeléseinek eleget tevő törvények megalkotásához. Lafayette javaslatára bizottságot küldtek ki az emberi jogok nyilatkozatának megfogalmazására. Közben a párizsi forradalmi felkelés kirobbant és 1789. július 14-én bekövetkezett annak nyitánya, a zarnokság jelképének, a gyűlölt Bastille börtönerődnek a lerombolásával. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés rövidesen megtárgyalta, elfogadta és ugyanazon év augusztus 26-án kihirdette az "Ember és polgár jogainak nyilatkozatát", mely a lényegét sűrítő bevezetőjében a következőket tartalmazza: "Mi, a francia nép nemzetgyűléssé egyesült képviselői úgy látjuk, hogy a közélet bajainak és a kormányzat romlottságának egyedüli oka, hogy az emberi jogokat nem ismerik, elfeledték vagy megvetéssel illetik, ezért elhatároztuk az ember természetes, elidegeníthetetlen és megszentelt jogainak ünnepélyes kinyilatkoztatását, hogy ez a kinyilatkoztatás az emberi társadalom összes tagjainak mindenkor szeme előtt lebegjen s állandóan emlékeztesse azokat jogaikra és kötelességeikre."

Az emberi jogok nyilatkozatba foglalt felsorolása és a forradalom által megvalósítandó államszervezet alapelvei érvényesítik mindazokat a gondolatokat, amelyeket már jóval korábban a forradalom ideológusai fogalmaztak meg: J. J. Rousseau "A társadalmi szerződés"-ben, Montesquieu, aki magáévá tette Locke elveit, a "Törvények szelleme" c. munkájában. Ez a törvényhozói aktus csak elvi kijelentés maradt hosszú időre, mert a garanciákkal való ellátásához szükséges Alkotmány, amely 1791-ben létre is jött, rövidesen a felfüggesztés sorsára jutott. A forradalmi terror körülményei, a napóleoni uralom és császárság, és ennek bukása után a Bourbon királyi restauráció, sőt az egész Európát elborító reakció majd egy évszázaddal kitolta a nyilatkozat szellemével megegyező demokratikus alkotmányok elfogadását Európa legtöbb országában. Mégis az emberi jogok francia nyilatkozata és a jakobinusok halvaszületett alkotmánya kiváltotta Európa uralkodói részéről annak belátását, hogy érdekeiket szolgálja az, ha népeiknek alkotmányt adnak és önként korlátozzák hatalmukat, engedményeket téve az állampolgárokat megillető jogok és szabadságok tekintetében. Így jött létre az ún. oktrojált alkotmányok gyakorlata.

Megjegyzésre érdemes az, hogy Rousseau gondolatát, mely szerint a forradalomban közös államvallásnak is létre kell jönnie, a Konvent felkarolta.

Határozatok születtek, amelyek a történelmi egyházak tevékenységét betiltották, ezek főpapjainak egy része megtagadta hitét és ünnepélyesen lemondott tisztségéről. A Konvent Istent is detronizálta és helyébe az "Ész Istennőt" helyezte, akit jelképesen trónra is ültetett.

A XIX. századi népi mozgalmak és forradalmak, különösen az 1848-as követelések jegyében zajlók, fokozatosan érvényre juttatták az előbb elsikkadt emberi jogokat, kiterjesztették azoknak tartalmi körét és földrajzi elterjedését. Az emberi szabadság és egyenlőség, a nemzeti függetlenség és a felekezeti türelmesség eszméi utat törtek maguknak még a leverett forradalmak és nemzeti szabadságharcok körülményei közepette is. Az ugyancsak erőrekapott és nemzetközi méretűvé szélesedett munkás- és szakszervezeti mozgalom hatására az emberi jogok köre is kibővült a gazdasági és szociális tartalmúakkal is. Marx és Engels tanainak terjedésével szemben, melyek az 1848-ban közzétett "Kommunista Kiáltvány"-ban a polgári rend megdöntésére hívták fel a munkásosztályt a "Világ proletárjai, egyesüljetek!" jelszavával, jelentkezik XIII. Leó pápa "Rerum novarum" kezdetű enciklikája (1891), mely elutasítja a problémák megoldásának marxista eszközeit, különösen annak ateista szellemét, de felkarolja a munkásság szociális gondjainak megoldását és ezt az államok különös figyelmébe ajánlja. Az államok egy része, ebben az irányban haladva, létrehozta a mélyen demokratikus politikai szervezetet, amelyet a jogállamisággal párosult szociális vagy jóléti államiság jelzőjével illetnek. Ezekben a liberalizmus szelleme az uralkodó, amely többek között a felekezeti szabadság és egyenlőség tekintetében is érvényesül. Ilyenek a skandináv államok, Svájc és jelenleg erre törekszenek a kereszténydemokrata és szociáldemokrata kormányzatú államok.

Az I. világháborút követő gazdasági és ideológiai világválság létrehozta a tekintélyuralmi szélsőséges rendszereket. A jobboldaliak a türelmetlen nacionalizmust, a baloldaliak az ugyancsak türelmetlen osztályszellemet tették rendszerük mozgató elemévé. A fasizmus és a kommunizmus egyaránt elvetette az emberi jogok alapját képező individualizmust és liberalizmust, a másság iránti toleranciát, üldözte a vallásos hitet és hatalmi szóval terjesztette az ateizmust. A fasizmus bűnei a béke és az emberiség ellen a II. világháború után napfényre kerültek és a megbotránkoztatott világ jogosan követelte a bűnösök felelősségre vonását és megbüntetését, és ezenfelül egy olyan világrend kialakítását, amely a háborút és a vele járó embertelenségeket kiküszöbölni képes. Ezt a világrendet volt hivatott körvonalazni az "Atlanti Charta" néven ismert okmány, amelyet Churchill és Roosevelttel szövegezett meg Anglia és az Egyesült Államok szövetségének, valamint az Egyesült Nemzetek harci koalíciójának megalapítására, valahol az Atlanti-óceán térségében, egy hadihajó fedélzetén folytatott tanácskozáson. A háború még nem ért véget, de a nyugati szövetségesek győzelme már kétségtelenné vált, amikor az Egyesült Nemzetek országainak képviselői hozzáálltak az ENSZ Alapokmányának a kidolgozásához. Ebben a munkában különösen a latin-amerikai, a francia és az indiai kormányok képviselői, valamint az egyházak és a szakszervezetek küldöttei szorgalmazták az emberi jogok helyreállításának előirányzását az Alapokmányban. Valóban, ez a dokumentum a születő világszervezet és a megvalósítandó új nemzetközi biz-

tonsági rendszer egyik pillérévé teszi az emberi jogok érvényesítését. Ezt az Alapokmány bevezető része így fogalmazza meg: „*Mi, az Egyesült Nemzetek népei, attól az elhatározástól vezetve, hogy megmentsük a jövő nemzedéket a háború borzalmaitól, amely életünk folyamán kétszer zúdított kimondhatatlan bánatot az emberiségre, hogy újból hitet tegyünk az alapvető emberi jogok, az emberi személyiség méltósága és értéke, a férfi és a nő, valamint nagy és kicsiny nemzet egyenjogúsága mellett, hogy megteremtsük azokat a feltételeket, amelyek mellett az igazságosság és a nemzetközi szerződésekből, valamint a nemzetközi jog egyéb forrásaiból eredő kötelezettségek iránti tisztelet fenntartható, hogy megvalósítsuk a társadalmi haladást és az életnek nagyobb szabadság mellett magasabb színvonalát, és hogy ebből a célból türelmet gyakoroljunk és egymással jó szomszédként békességben éljünk együtt, hogy egyesítsük erőnket a nemzetek közötti béke és biztonság fenntartására és hogy alapelvekben való megállapodás, valamint módszerek lefektetése útján biztosítsuk azt, hogy fegyveres erő alkalmazására, ha csak közös érdek nem kívánja, sor többé ne kerüljön, hogy nemzetközi szervezetet alkalmazzunk valamennyi nép gazdasági és társadalmi előrehaladásának támogatására, elhatároztuk, hogy e célok elérésére erőfeszítéseinket egyesítjük.*”

Az ilyenformán bejelentett elkötelezettségeinek teljesítése céljából az ENSZ 1946-ban létrehozta az Emberjogi Bizottságot azzal a megbízatással, hogy elkészítse az e tárgyra vonatkozó nyilatkozatok és egyezmények tervezeteit. Így jöttek létre az ENSZ emberjogi dokumentumai, mint egyetemes, az egész nemzetközi jogközösségre vonatkozó jogforrások.

Ezzel párhuzamosan az ENSZ égisze alatt működő regionális nemzetközi szervezetek is kidolgoztak azonos tárgyú dokumentumokat, amelyek a régió sajátosságaihoz alkalmazzák és továbbfejlesztik az ENSZ egyetemes hatályú dokumentumaiban rögzített emberjogi elveket.

Az ENSZ dokumentumai közül csak a legfontosabbak megemlítésére térhetünk ki. 1948. dec. 10-én az ENSZ ünnepélyesen elfogadta az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata c. dokumentumot, mely az 1789-es francia nyilatkozat továbbfejlesztése és egyetemes jelleggel való felruházása. Az ENSZ Közgyűlése 1952-ben határozatot hozott a Nyilatkozatban foglalt jogok egyezményekbe ültetésére és felruházására kötelező erővel. Az ennek megfelelően kidolgozott dokumentumokat 1966. dec. 16-án írták alá az ENSZ tagállamai New Yorkban, kötelezve magukat az azokban foglalt szabályok érvényesítésére belső jogrendjükben. Az első, a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogokról szóló Egyezmény rögzíti a nemzetek és népek önrendelkezési jogát, melynek értelmében azok szabadon határozhatják meg politikai státusukat, gazdasági, szociális és kulturális fejlődésüket. Minden állam szuverén módon rendelkezik gazdasági erőforrásaival. Az egyezmény tartalmazza továbbá azokat az e tárgyba vágó egyéni jogokat, amelyeket a Nyilatkozat előrevetített. A másik, az Egyezmény a Polgári- és Politikai Jogokról, miután szintén megerősíti a nemzetek önrendelkezési jogát, kimerítően felsorolja és meghatározza a Nyilatkozatokban is megjelölt emberi jogokat és szabadságokat. Az egyezségokmányok végrehajtásának biztosítására megbízást adtak az ENSZ Emberjogi Bizottságának. A szerződő felek időszakonként vagy felkérésre a Bizottságnak jelen-

tést kötelesek tenni az emberi jogok helyzetéről országukban. A Bizottság észrevételeit közli az érdekelt féllel és, szükség esetén, az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsával is. Az aláíró államok, külön *alávetési nyilatkozattal* vállalhatják, hogy a Bizottság illetékessége kiterjedjen az őket érintő emberjogi jogvitákra. Az Egyezségokmányokhoz fakultatív jegyzőkönyv kapcsolódik, melyben az elfogadó államok hozzájárulnak ahhoz, hogy az Emberjogi Bizottság előtt panaszos félként ellenük magánszemély is felléphessen, miután a nemzeti jogorvoslati utakat sikertelenül kimerítette. Bár a Bizottság kötelező határozatot nem hozhat, mert az államok nem mondanak le szuverenitásuk vonatkozó részéről, mégis a Bizottság tekintélye, valamint a nemzetközi közvélemény erkölcsi befolyása gyakran előmozdítja a panasz megfelelő orvoslását.

Az ENSZ keretében különböző, szűkebb emberjogi tárgyra vonatkozó egyezmények és nyilatkozatok is létrejöttek, mint pl. a faji megkülönböztetéssel, a nők, gyermekek, szellemi vagy testi fogyatékoságú személyek jogállásával, az emberi méltóság védelmével kapcsolatosak stb.

Megint csak felsorolásszerűen említhetjük itt az európai régió dokumentumait. Az Európai Tanács keretében megemlítendő "Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről" szóló római egyezmény (1950. nov. 4.), melyhez napjainkig 8 kiegészítő jegyzőkönyvet csatoltak a részes államok, amelyekben az alapegyezményt kiterjesztették az emberi jogok úgyszólván valamennyi területére. A Római Egyezményhez járult az Európai Szociális Charta, amely Torinóban került aláírásra 1961-ben. Ebben szabályozták a gazdasági, szociális és kulturális jogok európai védelmét.

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) ugyancsak létrehozta a maga emberjogi normarendszerét, melynek alapvető részét képezi az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet Záróokmánya, az ún. Helsinki Okmány (1975) és utóértekezleteinek dokumentumai, különösen az EBESZ emberi dimenzióival foglalkozó koppenhágai konferenciájának záródokumentuma (1990). E nemzetközi regionális törvényalkotás összefoglaló és betetőző műve a Párizs-i Charta az új Európáért (1990).

A többi kontinensek regionális szervezetei is létrehozták a maguk hasonló tárgyú és jellegű törvénytípusait. Ebben előljárnak az Amerikai Államok Szervezete és az Afrikai Egységsszervezet.

A felvázolt hosszú, tekervényes és viszontagságos úton az emberiség olyan szerteágazó, de mégis homogén követelményrendszert hozott létre, amely arra hivatott, hogy az embert, az őt az Isten és a természet által megáldott méltóság megkövetelte társadalmi és jogi helyzetbe segítse és abban megvédje. Ennek sikere függ az egyes államok hozzáállásától, társadalmi és jogi berendezkedésük jellegétől. A demokrácia, a jogállamiság, az információk szabad áramlása, a közállapotokért felelősséget vállaló egészséges közvélemény ébersége mind olyan tényezők, amelyek kihatnak az emberi jogok biztosítására, *mindenki számára egyenlő módon*. E tényezők között kiemelkedő helyet foglalnak el a felekezetek és egyházaik, a lelkeket irányító erőteljes befolyásuk következtében. Az ökumenikus mozgalom, a szeretetszolgálat és szociális mozgalom, a közvéleményformálás eszközeinek igénybevétele a demokrácia, a másság iránti türelem és az emberi személyiség tisztelete érdeké-

ben kiemelkedő feladata a keresztény egyházaknak. Ezeknek kell felvenniök a szellemi harcot az ellentétes hatású tényezőkkel, a szélsőséges nacionalizmussal, az idegengyűlölettel, a másság iránti türelmetlenséggel és nem utolsósorban a vallási türelmetlenséggel.

Törekednünk kell mindannyiunknak arra, hogy Isten akarata beteljesüljön nem csak a mennyekben, hanem itt alant a földön is.

Jegyzetek

¹ Kovács István: *Az emberi jogok az alkotmányokban, "Az emberi jogok dokumentumokban"* c. kötetben, Bp. 1976. 18. l.

² *Insztitúciók*, i. sz. 533.

³ SH -Springer Hungarian- *Atlasz, Filozófia*, Bp.- Berlin, 1993. 101. l.

⁴ Kovács István id. mű 40. l.

⁵ Thomas Hobbes: *Leviathan*, Bp. 1970. 183. l.

⁶ Mayflower volt a neve annak a vitorlásnak, amely főleg a puritán értelmiségiekből álló kivándorló csoportot szállította új hazájuk partjaihoz.

⁷ Kovács István id. mű 46. l.

Dr. GAAL GYÖRGY

A PROTESTANTIZMUS SZEREPE A MAGYAR MŰVELŐDÉS TÖRTÉNETÉBEN

Ravasz László egy 1927-es angol nyelven közzétett dolgozatában megállapítja, hogy a kereszténység felvétele után a reformáció, a protestantizmus befogadása bírt a legnagyobb jelentőséggel a magyarok megmaradása, önálló kultúrájuk megőrzése szempontjából.¹

A szellemében is magyar műveltséget a reformáció teremtette meg. Amit azelőtt tájainkon írtak, az beleolvadt az európai kultúrába, legfeljebb szerzője volt magyar, nyelve csak egészen ritkán. A reformáció az európai művelődés nagy korszakváltásából fakad, a reneszánsz közép- és kelet-európai kisugárzása. Lényege az eddigi feltétlen tekintélyvel alapuló hittel szemben a meggyőződésen, a megértésen alapuló hit, a hittudomány és művelődés kiterjedése az addigi szűk egyházi keretektől a laikus társadalom irányába. Első csírait Németországban tanuló fiatal papjaink hozhatták magukkal, elterjedését tájainkon nem csak a meggyőződés, hanem a politika is segítette: az emberek lelki életének irányítására is igényt formáló Habsburg-katolicizmustól való hatásos elzárkózást jelentette.

Az erdélyi fejedelemség másfél századában a protestantizmus a hivatalos vallás szerepét töltötte be, még a katolikus Báthoriak idejében is. Már az 1568-as tordai országgyűlés Európában elsőként hozott törvényt a vallási türellem biztosítására. Míg a szász városok megrekedtek a szelíden modósító luther-

ranizmusnál, a magyar mezővárosok és nagyvárosok lakossága, utóbb a hozzájuk csatlakozó nemesség a radikálisabb kálvini tanításokat fogadta el, sőt Erdélyben kialakult a reformáció - legradikálisabb - magyar változata, az unitarizmus. Ezek mindegyike egy-egy színárnyalatot képvisel a kor művelődésében, szétválasztásuk inkább dogmatikai szempontból jelentős. A kultúrtörténet egybefogja az árnyalatokat, s a közös vonásokból indul ki.

A reformáció három nagy eszközzel vetette meg a nemzeti kultúra alapjait: az anyanyelvűséggel, a könyvnyomtatással és az iskolahálózat kialakításával.²

A katolicizmus nemzetközi nyelve a latin volt. Ezen a nyelven folytak a vallási szertartások, ezen a nyelven írtak-értekeztek. Többnyire a papok-szerzetesek egymás között. Egészen kis számú főúri-világi értelmiségi tudott e művelődési körbe bekapcsolódni. Amikor a pretestantizmus meghirdette az anyanyelvűség elvét, egyszerre tömegek számára tette hozzáférhetővé a teológiát-kultúrát.

Ettől fogva az egyszerű polgárok is részt vehettek az egyház belső életében, állást foglalhattak a teológiai vitákban, megtanulhattak írni-olvasni, s igényelték az olvasnivalót. A hívek ezután meggyőződésből vallják egyik vagy másik egyház hitelveit. A papok meggyőzik a gyülekezetet a maguk igazáról. Ugyanakkor a katolicizmus még egy századon át ragaszkodik a latin nyelvhez, papjai pedig nincsenek felkészülve a hitelvek vitatására, védelmére. A nagy változást majd az ellenreformáció hozza meg.

Az anyanyelvűség eleinte a Biblia-fordításokban nyer irodalmi vetületet, hiszen minden felekezet és prédikátor a Bibliára hivatkozva hirdeti tanait. Utána megszólal a hitvitázó dráma, a zsoltárszerű líra, a bibliai majd világi elbeszélő költészet, a szerelmi líra - s megszületik a magyar nyelvű irodalom.

A könyvnyomtatást Johannes Gutenberg fedezte fel a XV. század közepén, és technikája a múlt század végéig alig változott. Magyarországon már Mátyás király idejében működött nyomda, melyen Hess András kinyomtatta a híres latin nyelvű Budai Krónikát (1473). A latin nyelvű könyvnyomtatás azonban csak technikai újítást jelentett, a kis számú lenyomat csak a kevés beavatott kezében forgott. A nyomda lehetőségeit a reformáció ismeri fel, az teszi a kultúra terjesztésének leghatásosabb eszközévé. Első magyar nyomtatott könyveink az 1530-as években Krakkóban és Bécsben készülnek. Tájainkon az első állandó nyomdák felállítása a szász reformációhoz fűződik: Szeben (1529), Brassó (1535). Az első magyar nyomdászok kis szekerem egész műhelyüket magukkal költöztető vándortipográfusok voltak, akik egy-egy városban, főúri udvarban néhány hónapra letelepedtek, s kinyomtatták a megrendelt művet. Az első ilyen ismert vándornyomdász és prédikátor Abádi Benedek volt, aki Nádasdy Tamás megbízásából 1540-1541-ben Sárváron kinyomtatta Sylvester János Új Testamentum-fordítását. Az első állandó magyar nyelvű nyomda Kolozsvárt létesült 1550-ben, Hofgreff György és Heltai Gáspár tulajdonaként. Heltai a kor első zseniális tipográfusa és legjelentősebb prózáírója. Felismeri, hogy a nyomtatvány már szélesebb olvasóközönségre számíthat, tehát lehetőleg olyan nyelvváltozatot kell használnia, amit bárhol nehézség nélkül megértenek, a könnyebb olvashatóság kedvéért a helyesírást

is egységesíti. Sőt, ennél tovább megy: felméri az igényeket, mi az, amit szívesen olvasnának. S mikor nem kap ilyen kéziratokat, maga fordít, átdolgoz és ír mesét, dialógust, krónikát. A Heltai-féle nyomda a XVI. századi könyvtermelésünk egyharmadát adta. A kor másik jelentős magyar nyomdája a debreceni volt, ezt 1561-ben Huszár Gál alapította.

A nyomtatványok már nem olyan költségesek, mint a kódexek, úgyhogy egyre több otthonba eljutnak, lehetővé téve a Biblia, az imádságos- és énekeskönyvek otthoni használatát. Ahhoz azonban, hogy az anyanyelvű kinyomtatott műveket sokan olvashassák, még valami szükséges: az írni-olvasni tudás, ez pedig tömegméretekben csak az iskolában sajátítható el.

A katolikus iskolák a középkor folyamán, a reformáció idején is, egészen a jezsuiták felléptéig az egyházi életre, szerzetesi vagy papi pályára készítették elő növendékeiket. A protestáns iskoláztatás ezzel szemben a szélesebb társadalmat akarta felölelni: főleg a polgárságot, nemességet, később a módosabb parasztságot. Megtanította őket írni, olvasni, vitatkozni: a nyomtatott műveket olvasni és értelmezni. Felsőbb osztályokban ezekhez járult még az elmélyülő latin-tudás és az ókori szerzők műveinek tanulmányozása, a dialektika, retorika, logika, poétika, asztronómia, s természetesen a megfelelő vallási, bibliai ismeretek. Elvileg minden protestáns egyházközségben a rektor, esetleg a kántor, a pap vezetésével iskola működött, ahol elsajátíthatták az elemi ismereteket. A legtehetségesebb fiatalok bejutottak a kollégiumokba, melyek tulajdonképpen a protestáns egyetemeket is helyettesítették. Végzettjeik vidéki papok, tanítók lehettek. Néhányan közülük egy-két évig külföldön folytatták tanulmányaikat, elsősorban Németországban és Hollandiában. A protestáns kollégiumok is felépítésükben ezen országok iskolatípusához hasonlítottak, a helyi szükségletekből fakadó módosításokkal. A kollégiumokban latinul folyt az oktatás, úgyhogy akár külföldről hívott professzorok jöttek, akár a diákok idegen iskolákba iratkoztak, nem kellett nyelvi nehézségekkel küzdeniük. Egyedül Apáczai Csere János tett kísérletet ekkoriban a felsőbb tudományok magyar nyelvű előadására.

A reformátusoknak három kollégiumuk volt: a debreceni, sárospataki és a gyulafehérvár-nagyenyedi; a magyar evangélikusoknak, unitáriusoknak egyegy: az eperjesi, illetve kolozsvári. Ezeknek közeli városokban partikulái (alгимnáziumai) voltak. Így a gyulafehérvár-nagyenyedinek: Kolozsvárt, Marosvásárhelyen, Szászvároson, Udvarhelyen és Zilahon; a kolozsvári unitáriusoknak meg Tordán, Radnóton, Senterzsébeten, Hidvégén, Székelykeresztúron és Torockón. Az alгимnáziumot a kollégium látta el tanárral, s továbbtanuló diákjait pedig befogadta. Sok partikula később önállósult, híres kollégiummá vált. Így érte el a reformáció, hogy a lakosság jelentős részét beemelje a művelődésbe, a maga igényei szerint alakítsa gondolkodását.

Az egyre növekvő számú olvasóközönségnek olvasnivalót kellett biztosítani. A reformáció irodalma tulajdonképpen ezen igény kielégítésére szolgál. Mert rövidesen kiderül, hogy nem elég csak Biblia-fordításokat asztalra tenni. A reformáció korának magyar irodalmát műfajonként szoktuk csoportosítani. A vezető műfaj kétségtelenül a Biblia-fordítás. Ide tartozik az első, Krakkóban 1533-ban kinyomtatott magyar könyv, Szent Pál levelei Komjáthi Benedek for-

dításában, Pesti Mizsér Gábor négy evangélium- (1536) és Sylvester János Új Testamentum- (1541) fordítása. Heltai Gáspár már szinte az egész Bibliát megjelenteti magyarul (1551-1565), Károli Gáspár pedig elkészíti azt a fordítást (1590), amely alapszöveggé válik, máig is használatban van.

A hitviták, egyházi beszédek irodalmát a lutheránus Ozorai Imre, Dévai Biró Mátyás, Bornemisza Péter, Magyarai István, a református Szegedi Kis István, Melius Juhász Péter és az unitárius Dávid Ferenc képviseli a legmagasabb szinten. Ezzel eleinte közeli rokonságot mutat a drámairodalom, mely a hitvitázó drámából nő ki. Első sikeresebb alkotásai Sztárai Mihály nevéhez fűződnek, legtehetségesebb művelője pedig Bornemisza Péter. Szophoklész Elektrájának átdolgozásakor nem csak a magyar viszonyokhoz való alkalmazással, hanem kitűnő formaérzékkel, kifejező nyelvezettel alkot maradandót. Valószínűleg ő a szerzője a Balassi Menyhárt árultatásáról írott komédiának is. Kiadója az unitárius Karádi Pál prédikátor volt. Melius Juhász Péter és Dávid Ferenc elképzelt vitáját szintén unitárius szerző, a kolozsvári Kollégium szeniora, Válaszúti György formálta komédiává *Debreceni disputa* címmel.

A lírát is ekkor még zsoldárszerű hang jellemzi, első termékei éppen műfordítások: Kecskeméti Vég Mihály, Bogáti Fazekas Miklós vetik meg az alapot, amelyre Szenczi Molnár Albert remek tolmácsolása épül. Batizi András régi egyházi énekeket ír újjá, Szegedi Kis István és Farkas András a nemzet pusztulása fölötti jeremiádkokkal próbálja felrázni a lelkiismeretet, Szkhárosi Horvát András műfaja meg a bibliai idézetekre épülő feddő ének. A lírának egy további válfaja, mely főleg a népköltészetből merít, először Bornemisza Péternél szólal meg, de igazi magaslatokra Balassi Bálintnál ér, aki e korszak legnagyobb íróegyénisége.

Az elbeszélő költészet egyik ága a bibliai epika: bibliai tárgyú történeteket dolgoz fel verses formában, a másik, jelentősebb ág a világi epika. Míg azt inkább prédikátorok művelik, ezt énekmondók, vándorlantosok, akik egy-egy főúri udvarban, katonai táborban keresnek szállást és közönséget. Verseikben vagy történelmi alakokról, eseményekről szólnak (históriás ének), vagy nemzetközi témakörbe illeszkedő szerelmi történeteket dolgoznak fel (széphistória). A históriás énekmondók közül Tinódi Lantos Sebestyén emelkedik ki. Kora eseményeiről, a végvári harcokról oly hiteles beszámólót írt, hogy a történettudomány is hivatkozik rá. Énekeinek gyűjteményét *Cronica* címmel 1554-ben Kolozsvárt jelentette meg, ez első kottás nyomtatványunk. A széphistóriák szerzőit alig-alig ismerjük. Volter és Grizeldisz, Szilágyi és Hagymási, Eurialus és Lucretia kalandjai ma már idegenesen csengenek, de Ilosvai Selymes Péter Toldi-históriáját, valamint Gyergyai Albert Árgirus-történetét Aranyanak, illetve Vörösmartynak köszönhetően mindenki ismeri.

A világi prózát tekinthetjük még külön műfajnak, ez is a szórakoztatást szolgálta. Ide sorolható Bornemisza Péter (1536) és Heltai Gáspár (1566) Ezópusz-átdolgozása, az utóbbi erkölcsjavító dialógusa a részegségről és tobzódásról, valamint első világtörténetünk (*Chronica ez világnak jeles dolgairól*. Krakkó, 1559) Benczédi Székely Istvántól és első magyar történelemkönyvünk (*Chronica az magyaroknak dolgairól*. Kolozsvár, 1575) Heltaitól.

A XVI. század végén megtorpan a reformáció lendülete. Egyre érezhetőbbé válik a török birodalom hanyatlása és a Habsburgok fokozatos térnyerése. Ez bizonytalanságérzetet kelt. De nemcsak Erdélyre, egész Közép-Európára jellemző a válsághangulat, ami filozófiai téren az újsztoicizmusban fogalmazódik meg. Míg a reneszánsz az élet élvezetét, a tevékenységet hirdette, az új irányzat inkább a szemlélődést, a moralizálást helyezi előtérbe. Bár Bethlen Gábor kiegyensúlyozott uralkodásának évei politikai biztonságot sugallnak, főleg a kálvinista egyház egyre jobban elzárkózik minden újtástól, az ortodoxia válik jellemzőjévé. Még az enciklopedizmust - mely a világ megismerésének egyetemes módszerét keresi - valahogy befogadják. De a nyugaton terjedő puritanizmust, karteizianizmust, coccejanizmust mereven elvetik. Ezek az irányzatok az egyházi szervezet demokratikusabbá tételét, a racinális gondolkodást, a Biblia újszerű magyarázatát szorgalmazták. Az egyházi vezetés ortodoxiája azután egy évszázadon át legtehetségesebb polgári gondolkodóinak tragikus sorsát eredményezi. Itt csak hármukra utalunk.

Szenczi Molnár Albert XVII. századi vallásos költészetünk legnagyobb alakja. Élete nagy részét német földön tölti, ott készíti latin-magyar szótárát, magyar nyelvtanát, s ülteti át magyarra a máig is fordításában énekelt zsoltárokat. Aztán a fejedelem hazahívja, Kolozsvárt letelepedik, s több mint tíz éven át szegénységben tengeti életét, semmit sem alkot. (A szakkritika szerint az unitárius Thordai János zsoltárfordítása költőiségében vetekedik a Szencziével, csak éppen nem kerül sajtó alá, s így hamar megfeledkeznek róla.) Apáczai Csere Jánost már mint hollandiai teológiai doktort hívják haza a gyulafehérvári főiskolára. Itt aztán meg akarja újítani az oktatási rendszert, egyetemről álmodik, elkészíti az akkori tantárgyak első magyar kézikönyvét, enciklopédiáját (1653), melyből karteizianizmusa és a kopernikuszi világregd elfogadása is kitűnik. Meghurcolják érette, s büntetésből Kolozsvárra helyezik, az alacsonyabb szintű iskolához, melyet ő három év alatt a maga szintjére emel. Nem szerencsésebb a sorsa Misztótfalusi Kis Miklósnak sem. Ő a nyomdászatot tanulja kilenc esztendeig Németalföldön. Megjelenteti a Károlyi-biblia javított szövegű kiadását. Már nemzetközi hírű mester, mikor hazahívják a kolozsvári kollégiumi nyomda élére. Itt csak mesteremberként fogadnák el, tudása gyümölcsöztetését egyre akadályozzák, még a zsinat előtti megszégyenítést is el kell viselnie.

Az erdélyi XVII. századi protestantizmus e három szimbolikussá vált alakja mellett számosan alkottak maradandót. A késő humanista latin költészetet a kolozsvári unitárius Deidrich György, a világi lírát a Balassi-tanítvány, Rimay János művelte magas fokon. Az enciklopedizmus teljesebb, szerencsésebb életpályát befutó képviselője volt Pápai Páriz Ferenc. Költő, orvos, tanár, az első magyar orvosi könyv szerzője, a Szenczi-féle latin szótár átdolgozója, a nagyenyedi kollégium újraindítója.

A protestánsok adott esetben a katolikusoktól is tanultak, eszközt kölcsönöztek hitelveik terjesztésére. Az iskoladrámát a jezsuiták terjesztették el tájainkon. Tőlük vették át az unitáriusok. A kolozsvári kollégiumban rendszeresen tartott előadások szerzői közül emelkedett ki Felvinczi György senior. Ő volt az első, aki 1696-ban magyar nyelvű színjátszó társulat működtetésére szabadalomlevelet kért és kapott a bécsi udvartól. A szépprózában

mutatkozik a legszerényebb fejlődés. Többé-kevésbé sikeres átdolgozások képviselik. Apafi Mihály két diplomatája alkotott maradandóbbat. Rozsnyai Dávid a Pancsatantrát, Haller János három középkori latin történetet (*Hármas história*, 1695) ültetett át nyelvünkre.

A prózának kialakult egy sokkal eredetibb, jellegzetesen erdélyi műfaja: a történet- és emlékirás. II. Rákóczi György felelőtlen lengyelországi kalandja, s az azt követő zavaros idők, a Habsburg- vagy törökpárti beállítottság megindoklása sok tollforgatót, gyakran vezető politikust késztetett arra, hogy elmagyarázza élettörténetét, vagy összefoglalja Erdély múltjának legtanulságosabb évtizedeit. Bojthi Veres Gáspár marosvásárhelyi rektor, majd udvari történetíró Erdély köztörténetét akarja megírni, Segesvári Szabó Bálint kolozsvári unitárius polgár városa eseményeit jegyzi fel napról napra 1606-1638 között. Kemény János, a későbbi fejedelem, tatár fogságban veti papírra önigazoló művét. Szalárdi János fejedelmi levéltáros a Rákócziak korát állítja "siralmas krónikája" középpontjába. A két Bethlen két mentalitást képvisel. Az apa, János kancellár még latinul írja Erdély történetét, a fiú, Miklós kancellár már művészi megalkotást *Önéletírást* hagy hátra.

Bethlen Miklós a fejedelmi Erdély utolsó kancellárja. Nevéhez fűződik a Diploma Leopoldinum (1691) kidolgozása, azé az okiraté, mely Erdély helyzetét szabályozza a Habsburg-birodalmon belül. Ennek egyik pontja kimondja a bevett felekezetek szabad vallásgyakorlatát. Azt azonban már Bethlen is tapasztalhatta, hogy az abszolutista bécsi kormányzás minduntalan megszegi a diploma előírásait. II. Rákóczi Ferenc függetlenségi harcainak bukása, a szatmári béke (1711) után teljesen mellőzötté vált a vallási egyenjogúság. Templom- és iskolafoglalások, ha kellett katonai segédlettel, erőszakos térítések, szigorú, katolikus kézben lévő cenzúra, egyre kizárólagosabban katolikus tisztviselői kar fosztotta meg a protestánsokat még az ígéretes illúziójától is. A protestáns egyházak legfeljebb megtúrt státusúak lettek. Nem csoda hát, hogy a másfél százados virágzás után közel egy századig a Habsburg-birodalom kereteiben bűvópatak-jellegűvé válik a protestáns kultúra. Az 1731-es Carolina Resolutio törvényileg is korlátozta a protestáns egyházak mozgásterét.

A fejedelemség megszűntétől számítható háromnegyed század az egész magyar művelődéstörténetben mélypontnak számít.³ Az erők átrendeződése folyik, új világszemlélet van kialakulóban. Csak a felvilágosodás eszméi tudnak lendületet adni kultúránknak. Az elnyomott helyzetben lévő és felekezetiükhez továbbra is ragaszkodó protestáns gondolkodók többnyire egy-egy kollégiumhoz kapcsolódnak, ennek tanítványai, professzorai voltak, esetleg lelkészi tisztséget töltöttek be. Közülük nagyon kevesen emelkedtek ki a helyi, felekezeti értékközegből, s kerültek be az egyetemes magyar művelődéstörténetbe. Bél Mátyás, a tudós történetíró a pozsonyi evangélikus gimnáziumot szervezte át, Szentábrahám Mihály későbbi unitárius püspök a kolozsvári kollégiumot tartotta meg, s megszerezte felekezete hitelét. A kolozsvári reformátusok első jogtanára, Huszti András történelmi munkáival és a finnugor rokonság hirdetésével tűnt ki. A székelyudvarhelyi professzor, Benkő József Erdély latin nyelvű leírását állította össze.

Erdélyben a felvilágosodás eszméi főleg protestáns körökben terjedtek. Különösen II. József 1781-es türelmi rendelete alapján nyílt lehetőség a szervezkedésre, építkezésre. A nagyobb mozgástér a szellemi merevség oldozását is eredményezte. Református püspök fia az az Aranka György, aki az 1790-es évek elején megszervezi az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságot. A marosvásárhelyi Református Kollégium fő támogatója az a Teleki Sámuel gróf, erdélyi kancellár, aki a korszak legjelentősebb könyvtárát alapítja és a közösség rendelkezésére bocsátja. A zilahi kollégium legjelesebb tanára az a Gyarmathi Sámuel orvosdoktor, aki 1899-ben megjelent munkájával tudományos szintre emeli a finnugor nyelvrokonítást. Jórészt protestáns főurak, Rhédeyek, Wesselényiek támogatásával alakult meg Kolozsvárt 1792-ben az Erdélyi Magyar Színjátzó Társaság, s e városban szerkeszti 1814-1818 között első tudományos folyóiratunkat, az Erdélyi Múzeumot Döbrentei Gábor, egy evangélikus lelkiészcsalád fia.

A reformáció kibontakozásától a magyar írásosság terén kétségtelenül a protestáns szerzők kerültek többségbe, fejtettek ki nagyobb hatást. Gondolhatunk akár a fordításokra, akár a szépirodalomra, akár pedig a tudományos művekre. Mert az irodalmat ekkor még tágabban értelmezzük, nem csak a művészi alkotásokat soroljuk ide. A művészet más ágaiban, a zenében, a képző- és építőművészetben sokkal ellentmondásosabb a protestantizmus szerepe. A díszítőművészeteket sokáig a katolicizmus támogatóinak tekintették. A templomból minden mozdítható dísz, képet, szobrot, oltárt eltávolítottak, többnyire el is pusztítottak. A freskókat lefestették, az orgonákat összetörték. Egyedül a funkcionális építészetnek, a kőfaragók művészetének biztosítottak teret. A kor stílusa a virágmintás reneszánsz volt. Ez Kolozsvár, Gyulafehérvár számos polgárházának ajtó- és ablakkeretein rajta hagyta lenyomatát, a templomokban főleg a portálék, szőszékek, stallumok, síremlékek díszítésekor érvényesült. S ekkoriban jelentkezik a kazettás mennyezetfestés is, melynek egész iskolája alakul ki Erdélyben. A főúri építkezések, várkastélyok esetében még akkor sem beszélhetünk protestáns vonásokról, ha ezeket az épületeket éppen protestáns főurak építtették, hiszen a tervező mérnökök többnyire olaszok voltak, s a helyi mesterek is tőlük lesték el, s némileg egyszerűsítették a stílust. Jellemzően Bethlen Miklós kancellár saját tervezésű bethlenszentmiklósi kastélya is az olaszos reneszánsz jegyeit hordozza. Reneszánsz díszítőelemeket alkalmaznak az ötösmesterek is, számos egyházi klenódiум maradt fenn ebből a korszakból.

A XVII. században egy jellegzetes kettősség alakul ki: az új művészeti irányzat, a barokk, a katolikus szellemiség terjesztőjévé minősül, s ezzel szemben a protestánsok több mint egy századig éltetik a kései reneszánszt, ami művészettörténeti szempontból egy provinciális helyzetet eredményez.⁴ A felvidéki evangélikus építészet a XVII. század második felében kezd átvenni barokk motívumokat, Erdélyben viszont csak a XVIII. század közepe után, lényegében a II. József türelmi rendeletét követő protestáns templomépítészetben érvényesül a már klasszicizmussal keveredő barokk. Kolozsvárt ezt jól példázza a most kétszáz éves unitárius, valamint a negyed századdal fiatalabb lutheránus templom.

A korai protestantizmus puritán felfogása a zenét csak funkcionálisan tűrte meg. Eleinte a táncot, a szórakoztató éneklést, szerelmi lírát is tiltották. Kizárólag az egyszólamú gyülekezeti éneklést fogadták el akkor, mikor Közép-Európában a polifónia élte virágkorát. A históriás énekek monoton dallamvilágába enged betekintést a Tinódi-féle Cronica első hangjegyes nyomtatványunk. Arra azonban csak utalásaink maradtak fenn, hogy a fejedelmi udvarban Bethlen Gábor idejében, s bizonyára nem egy főúri kastélyban ünnepi alkalmakkor - nyilván zenére - társas táncot lejtektek.⁵ Bár Bethlen Gábort foglalkoztatta a gyulafehérvári volt katolikus székesegyház orgonájának a felújítása, arra valószínűleg nem gondolhatott, hogy a szertartások alatt is igénybe lehetne venni. A református zsinatok ismételten megtiltották a templomi hangszerhasználatot. Geleji Katona István fejedelmi prédikátor, majd erdélyi püspök, ismételten tiltakozott az orgona használata ellen. Az erdélyi szász evangélikusok vezették be először szertartásaikba az orgonát; a XVII-XVIII. század fordulóján már a református kollégiumokban is megjelent egy-egy kezdetleges orgona. Az adatok szerint Erdélyben a magyar protestánsoknál első ízben 1753-ban a sepsiszentgyörgyi református templomban szólalt meg a hangszer.⁶ Rövidesen a református és az unitárius templomok jó részében bevezetik az orgonakíséretet, s ezt kénytelenek a zsinatok is tudomásul venni.

A XIX. század 20-as éveiben működő reformkori politikai küzdelmek teremtik meg azt a kohót, amelyben végérvényesen összeolvad, egységessé válik a magyar művelődés. A felekezeti hovatartozás elveszti jelentőségét, egyetlen szempont érvényesül: a haladás, a reformok vállalása vagy elvetése. Ettől fogva az irodalmi-művészeti-politikai élet kiválóságai vegyesen kerülnek ki a különböző felekezetekből, s vallási hovatartozásuk sokszor csak alapos vizsgálódással állapítható meg. Legfeljebb iskolájuk vagy valamilyen egyházi tisztségük ad fogódzót. Ha ezután valakihez munkásságát jellemezve hozzáfűzik a felekezeti jelleget, az inkább leszűkítő értelmű, azt érzékelteti, hogy az egyetemes magyar értékeket csak közvetve gyarapította.⁷

A reformkor politikai vezetésében arányos a felekezeti megosztás. A katolikus Széchenyi István mellett ott a református Kölcsey és Wesselényi, valamint az evangélikus Kossuth. A költő Kölcsey Himnusza pedig egyaránt elfogadott imája lesz valamennyi felekezetnek. Ez az egyensúlyhelyzet nagy költőtriászunkban is érvényesül: Vörösmarty katolikus, Arany János református, Petőfi pedig evangélikus volt. Jóformán egyikük költészete sem utal a hovatartozásra. Vörösmarty Szózatát a református Egressy Béni zenésíti meg 1843-ban. A regényírásban a katolikusból református hitre tért Jósika Miklós és a politikusként is méltatott Kemény Zsigmond teszik az első lépéseket. S mellettük rögtön meg kell említenünk a katolikus Eötvös Józsefet is.

A kört szűkebbre zárva, főleg a protestáns kollégiumok vonzásában élnek, vagy legalább innen indulnak ki azok, akiket már inkább felekezeteik tartanak számon, s csak egy-két vonatkozásban gazdagították az egyetemes magyar művelődést. Az eposzíró Aranyosrákosi Székely Sándort Vörösmarty előfutárának tekintik, de később az unitáriusok jeles egyháztörténetírója és püspöke lett. Az unitárius Szentiváni Mihály és Kriza János a népies költészet erdélyi legjobb képviselői, az utóbbi szintén unitárius püspök lett, s igazi hír-

nevét székely népköltészeti gyűjteménye, a Vadrózsák összeállításának tulajdoníthatjuk. A marosvásárhelyi, majd nagyenyedi bölcselettanár, Köteles Sámuel és a kolozsvári unitárius rektor, Körmöczy János, Kant szellemében oktatják a filozófiát, sokat tesznek a magyar szaknyelv kialakításáért. A sárospataki Erdélyi János professzor már hegelianus, de őt inkább az első magyar népköltészeti gyűjtemény megszerkesztőjeként szokták emlegetni. Szász Károly és a kolozsvári unitárius polihisztor, Brassai Sámuel tanítványai az erdélyi reformmozgalom leglelkesebb hívei. Nagyenyedről indul keletre a magyarság eredetéről hírt hozni Kőrösi Csoma Sándor, Kolozsvárról indul nyugatra az amerikai demokráciát megismerni Bölöni Farkas Sándor. És folytathatnók a sort a történész, statisztikus és szerkesztő Kóváry Lászlóval, a természettudós Berde Áronnal az unitáriusok sorából, a szintén reál érdeklődésű Méhes Sámuel kolozsvári református tanárral, aki az Erdélyi Híradó című reformpárti lapot szerkesztette. A marosvásárhelyi két Bolyai meg szimbólummá vált művelődéstörténetünkben. Az evangélikusok legjelesebb bölcseste, Szontagh Gusztáv késmárki tanár már egy eredeti magyar filozófia kidolgozására tesz kísérletet.

Az 1848-as XX. törvénycikkely, mely "a bevett vallások tökéletes egyenlőségét és viszonyosságát" kimondja, lényegében egy kialakult helyzetet szentesít az államjog szempontjából. A forradalom vérbefojtását követő önkényuralom a teljes magyarságot sújtotta, bár kissé nagyobb nyomást gyakorolt a protestáns felekezetekre. Ez azonban már nem vezethetett felekezetieskedéshez. Mégis megállapíthatjuk, hogy a protestáns iskolákban, lelkesi karban jobban, tisztábban élt 1848 szellemi hagyatéka.

Az 1850-es Organisations-Entwurf nevű osztrák tanügyi rendelet - melyet sokat kárhoztattak németesítő törekvései miatt - az iskolák nyilvánossági jogának megadását többek között a szaktanár-rendszer bevezetéséhez kötötte. Ez óriási terhet rótt az egyházakra, mert az eddigi három-négy professzor mellé most rendes és helyettes (de mindenképpen szakképzett) tanerők egész sorát kellett alkalmazni. Ekkor történik meg az egyházközpontú, lényegében lelkészképző nevelésről a világi jellegű oktatásra való áttérés. Ez a dualizmus idején hozott népoktatási és középiskolai törvényekkel még hangsúlyozottabbá válik. A század végére a felekezeti iskolákban előadott tantárgyakban alig van különbség, legfeljebb az intézetek szellemében.

Az önkényuralom korának vezető költőegyénisége a nagykőrösi református gimnáziumban meghúzódó Arany János. A forradalom utáni hangulatot tükrözik a református papköltő, Tompa Mihály versei is. A kolozsvári Református Kollégium diákja majd tanára, Gyulai Pál költészetében szintén mély nyomot hagy a forradalom leverése. A próza terén Jókai Mór regényíró munkássága bontakozik ki. Az erdélyi tudományosság felkarolására Mikó Imre gróf, Erdély Széchenyije, 1859-ben megalapítja az Erdélyi Múzeum Egyletet. Ez aztán olyan szellemi tőkét kovácsol, olyan gazdag könyvtárat, gyűjteményeket hoz létre, hogy 1872-ben Kolozsvárt nyitják meg a második magyar egyetemet. Professzorai közé kerülnek a protestáns kollégiumok legjobb tanárai. Első rektora és prorektora Berde Áron, valamint Brassai Sámuel is az Unitárius Kollégium volt igazgatója. Messze vezetne, ha most felekezeti hovatartozás alapján

akarnók számba venni a professzorokat. Mindössze kettőt emelünk ki, akik valóságos iskolát teremtettek a protestantizmuson belül, a bölcsező Böhm Károlyt és a pedagógus Schneller Istvánt.

A kiegyezés után az 1868-ban hozott LIII/53/ törvénycikk ismételtel ki mondta a bevett vallások tökéletes egyenlőségét, s ezt 1895-ben újabb törvények erősítették meg, beiktatva az izraelita vallást is. A bevettnek számító protestáns felekezetek az evangélikusok, reformátusok és unitáriusok voltak. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint Magyarország lakosságának 51%-a római katolikus volt. A három protestáns felekezet csak 22,7%-ot tett ki. Mégis a művelődés terén több mint 50%-osnak tekinthető részesedésük.

A prózát a Jókai mellé felzárkózó evangélikus Mikszáth Kálmán egyre realistább hangvétele uralja a századfordulón. Móricz Zsigmond állítja a legszebb emléket történelmi trilógiájával a legnagyobb magyar protestáns uralkodónknak, Bethlen Gábornak. A század első két évtizedének új stílust hozó költője, Ady Endre. Mellettük eltörpülnek az olyan egy-két maradandó művet felmutatók, mint az epigonnak tekintett Lévay József református tanár-költő, az inkább jogász-politikus Eötvös Károly útleíró, Tolnai Lajos lelkész-regényíró, Beöthy Zsolt a korszak vezető esztétája. Az újromantikus drámák ma már elfeledett szerzője, Éjszaky Károly és a Székelyföld ma is gyakran idézett leírója, Orbán Balázs, önként választották az unitárius vallást. Az unitarizmus önkéntes vállalásában osztozik velük a XX. századi magyar zeneszerzés legnagyobb alakja, Bartók Béla.

Már 1872-ben, a kolozsvári tudományegyetem megnyitásakor elhangzott az igény, hogy létesítsenek egy protestáns teológiai kart. A fővárosi egyetemnek ugyanis részét képezte a római katolikus hittudományi fakultás. Szász Domokos erdélyi református püspök 1895-ben Nagyenyedről Kolozsvárra helyezve a teológiai oktatást, itt egy lényegében új, magas színvonalú tanintézetet állított fel Református Teológiai Fakultás elnevezéssel. S ezt sikerült lazán az egyetemmel is összekapcsolni. Az Unitárius Kollégiumból kiváló Papnevelő Intézet hallgatói is 1897-től egyes kurzusokat az egyetemen hallgattak, s ott szerezhettek doktori fokozatot, esetleg tanári diplomát is. A közhatalomváltásig tudós és papnemzedékek sora indult e kettős képzés alapján. Olyan rendkívüli hatású bölcsezők tanítottak, mint Ravasz László, Bartók György, Révész Imre, Tavasz Sándor vagy Varga Béla.⁸ 1912-ben végül megvalósul a protestáns, pontosabban református jellegű egyetem iránti igény is. A debreceni Református Kollégiumból nő ki, felölelve annak teológiai akadémiaját.

Az első világháborúnak a magyarságra nézve tragikus kimenetele, az ország feldarabolásának szentesítése az 1920-ban aláírt trianoni békediktátummal, teljesen új helyzetet teremtett a kultúrában és a felekezeti viszonyokban is. Mint közismert, a dualizmusbeli Magyarország elvesztette területének háromnegyedét, népességének kétharmadát. A lutheránusok kétharmada, az unitáriusok szinte teljessége, s a reformátusoknak is több mint egyharmada a határokon kívül rekedt. Csak a Romániába szakadtaknak volt kielégítő intézményrendszerük⁹, belső szervezettségük, melyek biztosították a felekezeti hagyományok fenntartását. Az unitáriusok teljes intézményrendszere Erdélyben maradt. A többi országokba szakadt egyházzrészek nagy nehézségek árán tud-

tak megmaradni, s többnyire az egyházakon belül is szembekerültek az uralkodó nemzet elnyomó törekvéseivel. Ilyen körülmények között a protestáns kultúra - nagyrészt politikai okokból - két fő ágra szakadt. Az egyik az anyaországi, a másik az erdélyi. A közös hagyományok, a közös hitelvek és a közös értékszemlélet megőrizte az egységtudatot, az egyházakra háruló feladatok vállalása okozott eltérést.

A trianoni Magyarországon az egyházi intézményekre csak sajátos felekezeti hagyományaik fokozottabb ápolása hárult, hiszen állami iskolák, főiskolák és egyetemek, a tudományos akadémia és más rendszeres támogatásban részesülő intézetek gondoskodtak a közös művelődési értékek megtartásáról, továbbfejlesztéséről. Ugyanakkor romániai viszonyok közt az egyházaknak át kellett vállalniuk az állam funkcióinak jó részét is. A felekezeti hagyományok megőrzése mellett az egész magyar kultúra itteni ápolói lettek. A rájuk nehezedő közös nyomás jobban összekapcsolta őket, mint amennyire a dogmatikai különbségek válaszfalat képezhettek. Az egyházak tartották fenn valamennyi magyar középiskolát, s együtt léptek fel megvédésükért. Felekezetközi egyetemet is próbáltak alakítani 1920-ban, de ezt az állam rövidesen betiltotta. Teológiai akadémiák azonban a legrangosabb tudósokat csoportosították, akik gyakran a bölcsélet, irodalom, pedagógia terén is szaktekintélyeknek számítottak. A tanintézetek mellett gazdag könyvtárak, néha múzeális szertárak működtek. Közös nyomdavállalatot (Minerva) támogattak, ahol tankönyveket, egyházi műveket sokszorosítottak. Mindegyik felekezet több folyóiratot, gyülekezeti lapot jelentetett meg, s irodalmi, művészeti társaságokat is létrehozottak (Unitárius Irodalmi Társaság, Erdélyi Katolikus Akadémia, Károli Gáspár Irodalmi Társaság). Kétségtelenül az egyházak voltak Erdélyben a magyar művelődés megtartói.

Az 1940-es évek második felében berendezkedő kommunista hatalom a vallásosság minden formáját, a felekezeti hagyományokat megpróbálta kiirtani. A négy száz éves protestáns szellem minden művelődési megnyilvánulását tiltotta, üldözte. Magyarországon elnézőbben, Romániában szigorúbban. Itt a csapás kétszeres volt, mert nemzetiség megtartó szerepétől is igyekeztek megfosztani az egyházat. Szerencsére lelkes tanárok és tanítványok, lelkészek, kántorok és gondnokok egész sora éltette magában, s közvetítette titokban ideig-óráig a hagyományokat. A négy évtizedes elnyomás azonban oda vezetett, hogy az utóbbi generációk minimális felekezeti oktatásban részesültek, irodalmi, művelődéstörténeti ismereteikből is teljesen hiányzik az egyházak szerepe. A szélesebb olvasóközönségnek szánt és ma is közkezen forgó könyvek, s főleg a tankönyvek igyekeztek azt a benyomást kelteni, hogy a vallás, az egyházak szerepe valahol az ellenreformáció táján lezárult. Attól fogva a vallás csak a templomon belüli szertartásokon nyilvánul meg. A magyar művelődés a reformkortól valóban nem felekezeties jellegű, de a hagyományápolás szintjén mindenkinek illik ismernie felekezete nagyjait, hisz ez a kötődést, önbizalmat erősíti.

A protestáns hagyományok a magyar művelődés szerves részét képezik. Jelentőségük épp abban áll, hogy színezik az egészet. Még csak egy ilyen alkalmi seregszemlére is nehéz és kockázatos különválasztani őket.

Jegyzetek

¹ Ladislaus Ravasz: *The Significance and the Future of Hungarian Protestantism*. In: *Hungarian Protestantism. Its Past, Present and Future*. By Emeric Ravasz, Stephen Kováts, Ladislaus Ravasz. Budapest, 1927. 193-194.

² A reformáció irodalmát tanulmány sorozatban ismertettük. *Irodalmunk a fejedelemség korában*. Erdélyi Híradó (Szabadság) 1991. aug. 14. - okt. 2.

³ Régebbi irodalomtörténetünk egyenesen "nemzetietlen kor"-ként emlegette ezt az időszakot. Ehhez fűz kommentárt Szerb Antal Magyar Irodalomtörténete (Budapest, 1972) egyik fejezetében (117-121 l.)

⁴ Vö. Kőszeghy Péter: *Irodalom és művészetek a kezdetektől a XVIII. század elejéig*. In: *A magyarságtudomány kézikönyve*. Szerkesztette: Kósa László, Budapest, 1991, 357-538.

⁵ Az erre vonatkozó adatokat összegyűjtötte Benkő András: *Az erdélyi fejedelmi udvar zenei életéből*. In: *Művelődéstörténeti Tanulmányok*, Bukarest, 1979. 94-106.

⁶ Kovács László Attila: *Árva erdélyi orgonák*, Református Naptár az 1995. évre, 132-137.

⁷ Az ezutáni írók felekezeti hovatartozására legtöbb esetben csak Zoványi Jenő Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikona (Budapest, 1977.) ad elég megbízható utalást.

⁸ Vö. Boros György: *Az Unitárius Teológiai Akadémia szervezete, szabályai és fejlődésének története*. Kolozsvár, 1916; Nagy Géza: *A kolozsvári Református Theológiai Fakultás története*. Kolozsvár, 1995.

⁹ A statisztikai adatok többsége az 1. jegyzetben szereplő *Hungarian Protestantism* című kötet 158-166. lapjairól való.

TÓTH PÉTER

COLLOQUIUM^{*}

(Egy elveszettnek hitt unitárius iskoladráma)

Dolgozatom tárgya egy korábban elveszett, majd előkerülés után az OSzK-ban Oct. Hung. 1096. jelzettel ellátott kéziratos kötet Colloquium című szövege, illetve ennek irodalom- és esztétörténeti behatárolása és a szöveg töredékességének következtében az elképzelhető teljes drámaszöveg szerkezetének rekonstrukciója.

A kéziratos kötetet először Balassa József ismertette az 1913-as Irodalomtörténet lapjain.¹ Ugyanebben az évben még Borbély István szakértői vé-

* Megjelent a Pintér Márta Zsuzsanna – Kilián István szerkesztette: *Az iskolai színjáték és a népi dramatikus hagyományok*, Debrecen, 1993 c. kötetben, 73-80 l.

leménye is megfogalmazódik, amelyben - alább kifejtett argumentációval - a Colloquiumot a XVIII. sz. második felére datálja.²

Több-kevesebb szkepticizmussal ezt - a még teljes szöveget vizsgáló állásfoglalást magáévá teszi irodalomtörténetírásunk is.

Dombi Béla és Alszeghy Zsolt drámatörténeti összefoglalása a XVI. századi hitvitázó drámák között említi a Colloquiumot - a Debreceni disputa és a Nagyváradi komédia társaságában - "bár a XVIII. század második feléből valónak bizonyult" - írja Alszeghy idézve Borbélyt.³ Zoványi Jenő szkeptikusabban fogalmaz, amikor a XVI. századi szatirikus színműfélék között mint "bizonytalan keltezési idejű" szövegről ír a Colloquiumról.⁴ A mai szakirodalom bizonytalanságát is jól mutatja, hogy a Protestáns iskoladrámák gyűjteményében a Colloquium a "meghatározatlan helyről és időből származó darabok" közé kerül. A szöveg közzlése után jegyzeteiben Varga Imre egy XVI. sz. után íródott, Kolozsvárhoz kötődő drámaként próbálja elhelyezni mégis a Colloquiumot. A jegyzet záró mondata "a szerzőről semmit sem tudhatunk."⁵

Ez az érdekes és rejtélyes szöveg Nagykadácsi Inczeffi József által nagyrészt 1810-ben másolt kéziratos kötetben maradt ránk. A colligátumban a Debreceni disputa és a Nagyváradi komédia kései másolatai között helyezkedik el a Colloquium. Szövege nem teljes, hiányzik a befejezés, amely egy - a colligátumból kiesett - nyolcványi füzetecske elején volt. A nyolclapos ív másik része a Nagyváradi komédia elejét tartalmazta. A colligátumban még egy-egy unitárius traktátus, káté és hitvallás található. (A colligátumot részletesen ismertette Balázs Mihály az Irodalomtudományi Intézetben tartott előadásában.)

Hogy miért is kerülhet egy kolligátumba és a szakirodalomban is a Debreceni disputa és a Nagyváradi komédia mellé a Colloquium, azt talán világosabbá teszi tartalmának rövid ismertetése.

A Colloquium - a címnek megfelelően - dialógusokkal kezdődik. Először a hitében megütközött unitáriusból lett pápista és a kálvinista indul el az igaz vallás keresésére. Majd találkoznak az ateussal, törökkel és zsidóval, akik néhány mondatos disputáció után elfogadják a kereszténységet, és csatlakoznak a kereszténységben igazi vallást keresőkhöz.

Ekkor jelzi a szöveg az első intermediumot, amelyben János Zsigmond udvara előtt ilyen parancsot ad: "hogyminden eretneket ország gyűlésére citáljad, de kivált unitáriust, ha kapsz." A közjáték után egy lutheránus és unitárius párbeszédét látjuk, majd ismét az előbb említett közjáték következik, amelyet még egy Rex megszólalás követ. Ezután - a parancsot teljesítvén - János Zsigmond elé állítják Dávid Ferencet, akinek bölcs magatartása és beszéde a királyt is az igaz vallás keresésére ösztönzi. Ezért János Zsigmond hitvitát rendez udvarában, amelyben a pápista, lutheránus, kálvinista, oláh és unitárius papok mondják el felekezetük tantételeit.

János Zsigmond a hitvita végén az előbb még üldözött unitárius vallásra áll. Ezt látva a többi felekezet papjai, egy utolsó szövegváltásba keverednek még az unitáriussal. Az utolsó ilyen dialógusnál (oláh-unitárius) szakad félbe a szöveg. (A szöveghiányra még alább kitérek.) A Colloquium szövege tehát javarészt megvan, vizsgálata újabb tanúságokkal szolgálhat.

A szakirodalom által is elfogadott tény, hogy a Colloquium egy *hitvitaszerű unitárius iskoladráma*. Problematikus azonban a keletkezés helyének, időpontjának és a szerzőségnek a kérdése. Ezek megközelítésekor először a szövegen kívüli majd a szöveg vizsgálatának eredményeit említem.

A Colloquium, mint iskoladráma, előadásra szánt szöveg. Ezt a prologusban megszólaló Orator szavai is egyértelművé teszik.

Az előadás helyének a kérdése az unitárius iskolai színjátszás rövid jellemzéséhez vezet. Az unitárius iskoladráma kialakulása és fennmaradása a kolozsvári Unitárius Kollégiumhoz köthető.

Ez a vezető, szinte egyeduralkodói szerep derül ki az unitárius iskoladrámák helyi megoszlásából is. Az eddig ismert 34 darab közül 29 a kolozsvári Unitárius Kollégiumból való. A fennmaradó 5 dráma közül bizonyítottan csak 3 nem tartozhat a kolozsvári drámák közé, hiszen a Nagyváradi komédia és a Colloquium Tordáról való, az itt működő unitárius gimnáziumból. A gimnázium szorosan kötődik a kolozsvári Unitárius Kollégiumhoz, a tordai gimnázium tanárai általában Kolozsvárról kerülnek ide, ismerve az ottani színjátszást.

A kolozsvári Unitárius Kollégium - mint a Colloquium írásának és előadásának helye - jól beleillik a szöveg hitvitaszerűségébe is. A kolozsvári Unitárius Kollégium lehetett az a hely, ahol szerzője a XVI. századi hitviták szellemiségével kapcsolatba kerülhetett. Azt hiszem, elegendő ennek alátámasztására a Debreceni disputa szöveghagyományának felidézése. Mind az öt szövegről elmondható, hogy szorosan kötődik a kolozsvári unitarizmushoz.⁶

Mivel a Colloquium vallási témájú, érdemes a vallási témával foglalkozó pasquillusokat szemügyre venni. Ilyen jellegű pasquillust alig találtam. A szatíra, a gúny nem felekezetekről, hitről, hanem személyekről szól inkább. Ezek a szövegek jól tükrözik a korabeli hitviták előbb említett durva, személyeskedő jellegét. Mindez a pasquillus ellaposodásáról beszél, hiszen a XVII. század elején még *közérdekű* témát dolgoz fel, kollektív. A századforduló után azonban egyre inkább az eszmei súlytalanság jellemzi.⁷ A Colloquiumot tehát szatirikussága alapján inkább a *XVII. századi kollektív pasquillusokkal lehet kapcsolatba hozni*.

A vizsgált korszakban azonban van egy vallásokkal, felekezetekkel is foglalkozó, műfajtaírsai közül kiemelkedő pasquillus, Szentpáli Ferenc: *Imago Veritatis-a* (1672).

Az erdélyi életnek ebben a szatirikus enciklopédiájában Szentpáli és *Ad Religionem* címszó alatt az igaz tudományt keresve a pápista, lutheránus, református vallással szemben elmondja az ekkor már tipikus dogmatikai ellenérveket, és ehhez kapcsolódva a szatirikus megjegyzéseket. Így jut el az unitáriusságig, amely számára az igaz tudomány.

Szentpáli az 1660-as évek közepéig a kolozsvári Unitárius Kollégiumban tanult. Elmondható tehát, hogy az egyetlen "hitvitaszerű" szatirikus mű is a kolozsvári Unitárius Kollégium környezetéből kerül ki. Korszakunkban tehát a kollégium szellemi légköre - szöveghagyománya! - lehetővé tette az ilyen típusú szatirikus szövegek kialakulását.

Nem lehetséges-e az, hogy az Imago Veritatis - mint a Colloquium tematikájában, ábrázolásmódjában legközelebbi rokona - közvetlenül is rányomta bélyegét erre a műre?

Mindkét mű szövegének tüzetes átvizsgálása után jónéhány tartalmi vonás hasonlóságát lehet felfedezni. A XVII. és XVIII. században újra és újra átdolgozták, átmásolták a Debreceni disputát. Mindez egy erős *kézírtos drámai hagyományra* utal a kolozsvári Unitárius Kollégiumban.

Ezek mellett a Colloquiumnak a kolozsvári Unitárius Kollégiumban való előadására utal még a szöveg maga is. Az egész dráma tanító szándéka azt valószínűsíti, hogy a *kolozsvári* unitáriusból lett pápista nem pusztán példázat értékkel bír, hanem konkrétan a kolozsváriakhoz szól. Másrészt a Pápista páter által emlegetett "Kolozsvárott a Boldogságos Szűz képi sír" is Kolozsvárra utal.

A kronológiai argumentáció kiindulópontja - a már fentebb említett Borbély István véleményének részlete: "íratásának idejéül én a XVIII. század második felét gondolom. Hogy nem a XVI. században készült, azt sok argumentum bizonyítja."

Hogy a Colloquium valóban nem lehet XVI. századi szöveg, az bizonyos. Elképzelhetetlen lenne például a kolozsvári unitáriusok katolizálása a XVI. században. A Colloquium hitvitázó jellege is eltér a XVI. századi radikális reformáció tudós disputáitól. A megcsontosodott, ortodox egyházak dogmatikai szócséplésének íze érezhető inkább a Colloquiumban. Mintha a XVII. század durva, trágár és személyeskedő hangú polémiáinak Pápista pátere szólalna meg a Colloquiumban ilyen módon: "mert ez az igazabb vallás, *átkozott*, aki azt nem hisz, *átkozott*, aki az ellen száját is fel tátja. *Anathema, Anathema, átkozott, átkozott* aki az ellen rugoldozik." Máshol "Fegyveremet, kezemet ma véred meg mossza."

A Colloquiumot XVII. századi vagy annál későbbi irodalmi szöveggént vizsgálva a szatirikusság is figyelmet érdemel. Éppen e korszakban áll az erdélyi pasquillus-költészet műfaj történeti csúcspontján. Ezek olyan unitárius toposzok lehetnek, amelyeket mindkét szerző a kolozsvári Unitárius Kollégiumban sajátíthatott el. A két mű szövegében azonban található *szövegszerű egyezés* is.

IMAGO VERITATIS

"Lutter fülét tartya az
pápa lovának" (678. sor)

COLLOQUIUM

"Pápa lovát tzipra kantárral
vezeted - mondja a lutheránusnak
az unitárius.

A szövegegyezés lehet egy toposz két változata, vagy Szentpáli szóképét vehette át a Colloquium. Az azonban mindenképpen bizonyos, hogy a két szöveget kronológiailag egymáshoz közelíti.

Az Imago Veritatis és a Colloquium etnikai és vallásfelekezeti képe is rendkívül hasonló. Szentpáli szatírája megcélazza a pápistákat, lutheránusokat, kálvinistákat. Ezeken kívül pedig, mint számottevő tényezőről így ír még az Imago Veritatis 765-768. sorában:

"Nyomorú hazánkban mennyi vallás vagyon
Te neked is (unitárius) neved recepták közt vagyon,
sidó vallás, török, görög, oláh vagyon
Egynek sincs rontója, csak teneked vagyon"

A Colloquium és az Imago Veritatis által megcélzott felekezetek szinte ugyanazok. Különösen érdekes, hogy a négy "recepta religion" kívüli vallások felsorolása is majdnem azonos (török, zsidó, oláh), tehát a két szerző közel azonos felekezeti megoszlást láthatott maga előtt a valóságban is. Ez a kép a XVIII. század utolsó harmadánál korábbi állapotra nem jellemző.

Az Imago Veritatis és a Colloquium műfaj történeti, tartalmi, textuális, etnikai és vallástörténeti összevetése alapján a két szöveg egy korszak szülöttjének tekinthető. Így a Colloquium a XVII. század utolsó harmadába, esetleg a XVIII. század első évtizedébe helyezhető. Mit kezdjünk azonban Borbély István azon argumentumával, hogy "az atheus szerepeltetése csak a XVIII. században volt lehetséges."

Közismert, hogy a XVI. század utolsó harmadában éppen Arisztotelészre hivatkozó radikális gondolkodók jelentek meg Erdélyben (pl. Christian Francken). Francken mind a kolozsvári Unitárius Kollégium katedráján, mind a traktátusokban kifejtheti ateista nézeteit. Arisztotelész érvrendszerére a válasz is megszületik szombatos körökből.

A XVI. század végi erdélyi ateizmus irodalmát így foglalja össze Pirnát Antal: „Az 1590-es évek első felében Erdélyben *legalább két olyan, magyar nyelvű, fordításokban is terjesztett vitairat lehetett forgalomban*, amelyek az arisztotelész filozófiai érvkészletre hivatkozva tagadták (...) az egész keresztény és zsidó vallási tradíciót.”⁸ Elméletileg nem kizárható tehát, hogy a kolozsvári Unitárius Kollégium hagyományait jól ismerő szerző a Colloquium atheusát a száz évvel korábbi atheizmus-polémia ismeretében írja meg.

Az atheus szereplésével és meggyőzésével a műben az unitáriusok diadala csak fokozódik, szerepeltetése tehát tudatosan drámapoetikai célzatú, a felekezetek közötti megjelenése a legfiktívebb. A kronológiai pontosításhoz a szöveg még a további argumentumokat adja kezünkbe.

Az I. actusban a pápistává lett unitárius megszólalásában megemlít egy hétköznapi esetet is: "A minap veszekedvén egy rossz emberrel, a katonák megfogának, a fartsokomnak amaz hosszú likas vassal eleget adának, hogy lelkem szakadtában *bizodalmoson mondom nekik ne bántsatok, mert én pápista vagyok, de ők csak azt nyesték, akár fekete kutya, akár fehér kutya, akár tarka kutya, mind csak kutya.*"

Melyik korszakban játszódhatott le ez a jelenet? A történetben durva, erőszakos katonákról van szó, akiknél mentő érv lehetett valaki számára az, hogy *pápista*. Ezek szerint egy *pápista katonaságról* illetve egy pápista államhatalmat képviselő katonaságról van szó.

Ez természetesen a Habsburg hadsereget és befolyást bizonyítja a kérdéses korszakban. Ennek a hadseregnek mindegy, hogy milyen vallású az ember (kutya!), ha erdélyi. A *Habsburg államhatalom megerősödése és a hadsereg erőszakos jelenléte jellemzi tehát a dráma megírásának korszakát*. Ezek a jellemzők Erdélyben csak 1690-1703 és 1711 után lehetnek érvényesek. 1711 után a Habsburg-birodalomba betagozó Erdélyben ilyen unitárius pápistaellenes drámát előadni nem lehetett. A másik - az eddigi vizsgálati eredményekbe beleillő - korszak 1690-1703. 1690 után megindul Erdélyben az erőteljes ellenreformáció.

1695-ben megtörténik Erdély második katonai megszállása. A nagy létszámú kimerült és eldurvult hadsereget nehezen tudta eltartani Erdély. Ennek a következményei a mindennaposá váló atrocitások.⁹ Ilyen katonák kezébe kerülhetett áttért unitáriusunk is, akit a császári katonák pusztán erdélyi mivolta miatt megvertek. *A történelem tehát leginkább a Colloquium keletkezésének reális idejéül az 1696-1703 közötti - Habsburg dominanciájú - időszakot jelöli ki.*

A datálás pontosítására a szöveg még egy kézzelfogható művelődéstörténeti adalékot nyújt. A pápista páter megemlíti, hogy „Kolozsvárott a Boldogságos Szűz képi sír.” A könnyező Máriát 1681-ben festette Lukács Iklódon. 1699-ben vették észre, hogy a „Boldogságos Szűz Mária képe könnyez.” Kolozsvárra a kép Kollonich rendeletére kerül a jezsuitákhoz, 1699. pünkösdjé után.¹⁰

Véleményem szerint a Colloquium tehát 1699-1703 között íródott unitárius iskoladráma. A szöveg jól beilleszkedik a kolozsvári Unitárius Kollégium századfordulón megélénkülő (1703 után megszakadó!) színjátszásba is. A korabeli drámapoetikai sajátosságok is erre az időre teszik a Colloquiumot. A századforduló drámái latin és magyar nyelven is fennmaradtak, és gyakran jellemzi őket a kevert nyelv.

A Colloquium tehát a kolozsvári Unitárius Kollégium XVII. század XVII. század fordulóján prosperáló színjátszásnak terméke lehet. A századfordulón a pápisták térnyerése is szükségessé, a zavaros politikai helyzet lehetővé tette a virágzó unitárius színjátszást.

Az 1693-ban Kolozsvárott végleg letelepedő jezsuiták az iskoladrámát a térítés eszközévé teszik. A kolozsvári jezsuiták színjátszása ebben a kritikus időszakban válik rendszeressé. A pompa, a csillogás, zenei kíséret vonzotta a nem katolikus közönséget is. Természetesen az unitáriusok sem nézik ezt tétlenül. Rendszeressé és széles néprétegek számára érthetővé (magyar nyelvűvé!) teszik a színjátszást. Ebben a felekezetek közötti nagyon kiélezett lélekadászásban aktuálisan szólalhatott meg a XVI. századi hagyományt fellevenítő hitvitázó dráma és annak pápista szatírája. Mint fentebb említettem a dráma befejezése hiányzik. A mű belső logikája azt kívánná, hogy az olyanra elrajzolt pápista János Zsigmond egyértelműen kihirdesse - ne csak javallja! - az unitarizmus győzelmét, talán az egész udvar előtt. Egy ilyen Rex-monológ a néző számára is egyértelművé tehetné a prológosban mondotakat, hogy

"... kitsoda ül az erős sántzban"

és

"... ohajt az Órdögi lántzban."

Az áttérő által kimondatott győzelem nem egyedülálló írói gondolat, fogás. A Debreceni disputa befejezését vizsgálva, hasonló szituáció áll előttünk. Az unitáriusokhoz áttérő Vicarius Pál a közönséghez kiszólva tanítja az unitarizmust, és felszólítja a közönséget is, hogy kövesse az áttérésben.

A két dráma szerkezete még abban is hasonlít, hogy mindkettő három felvonásra tagolódik, s ezek közül a harmadik felvonás a tulajdonképpeni hitvita. Értékrendjük is hasonló. Egy ilyen típusú, hosszabb befejezést valószínűsít a szöveg kolligátumban elfoglalt helye is. A Nagyváradi komédia

sztuáció-teremtő eleje a nyolc lapnyi hiány kisebb részén volt - írja Balázs Mihály idézett előadásában.

A Colloquium szerzője feltétlenül ismerhette a kolozsvári Unitárius Kollégium hitvitázó dramatikus hagyományát. Az ateizmus kapcsán megjegyezhető, hogy talán szélesebb körben is ismerte a kolozsvári Unitárius Kollégium kéziratos hagyományát. A mű mégis egyedi, főleg fiktív jellege miatt. Egy képzel, vallások közötti hitvita János Zsigmond udvarában a Colloquium. Egy ilyen történet kitalálása vagy egy poetát vagy egy forrást feltételez. Sem Felvinczi, sem Szentpáli nem valószínűsíthető szerzőként. A szöveg magas képzettségű, nem domidoctus értelmiségire utal, ugyanakkor mégis magyarul ír, ráadásul versekben is.

Szerzőnk valószínűleg forrásból dolgozott. Ilyen forrás, amely a kolozsvári Unitárius Kollégium szöveghagyományában is előfordulhatott, a Colloquium fiktív alapötletéhez sokban hasonló Jacobus Palaelogus: Disputatio Scholastica című írása. A Disputatióban is János Zsigmond udvarában - Janopolisban folyik az egyetemi zsinat.

A "minden halandók általános gyülekezetének" János Zsigmond a döntőbírája. Ez a döntőbírói szerep jellemzi a Colloquium János Zsigmondját is. Hasonlóságok és különbségek a két szöveg között bőven akadnak. Talán elképzelhető, hogy a cselekmény magját a Disputatio... szolgáltatta, a megírás mikéntjét pedig a hitvitázó drámák. Az egészen bizonyos, hogy cselekményével és megírásának módjával kimagaslik a korabeli színjátszásból.

Remélem, hogy vizsgálódásaimnak ezen eredményei hozzásegítenek e rejtelmes szövegnek - a Colloquiumnak - tudományos interpretációjához.

Jegyzetek

¹ Balassa József: *Unitárius hitviták a XVI. században* It 1913. 156-160.

² Borbély István: *Még egyszer az "unitárius hitvitákról"* It 1913. 453-455.

³ *Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig* (Kiad. és bev.: Alszeghy Zsolt) Budapest, 1914. 14-15.

⁴ Zoványi Jenő: *A magyar protestantizmus története 1565-től 1600-ig*. Budapest, 1977. (Humanizmus és reformáció 6.) 31.

⁵ *Protestáns iskoladrámák I-II.* (Sajtó alá rendezte: Varga Imre)

⁶ Pirnát Antal: *A magyar reneszánsz dráma poetikája* Itk 1963. 287-302.

⁷ Varga Imre: *Arisztotelianusok és antiirinitáriusok*. Helikon, 1971. 363-392.

⁸ Varga Imre: i. m.

⁹ *Erdély története I-III.* kötet. (Szerk.: Köpeczi Béla) Budapest, 1987. II. k. 893.

¹⁰ Jordánszky Elek: *Magyarországban és az ahhoz tartozó részekben lévő holdogságos Szűz Mária kegyelem képeinek rövid leírása*. Budapest, 1988. (Faksimile) 132-135.

AZ ELSŐ ÖT ÉV ... ÉS AMI NEM KÖVETKEZETT...

I. Alapadatok a bukaresti unitarizmus történetéhez

Feltehetőleg 1938-ban jelenik meg a bukaresti BERNAT nyomdában az a könyvecske¹, amelynek alapján megpróbálom röviden összefoglalni a bukaresti unitarizmus kezdeteit és egyben hőskorát. A korabeli reklámokkal dúsírtott 76 oldalas könyvecske bevezetőit dr. Varga Béla püspök és Kovács Lajos esperes jegyzik. Szerkesztője Lőrinczy Géza unitárius lelkész.

1. Unitárius lelkész utazása a Havasalföldön közel száz évvel ezelőtt. Németh Ernő egyházközségi gondnok.

1843 tavaszán Ürmösy Sándor unitárius lelkész régi álmát megvalósítandó immár másodszer kel át gyalogszerrel a Kárpátokon, abból a célból, hogy az Ókirályság területén élő hittestvérei sorsáról tájékozódjék. Tulajdonképpen a Havasalföldi fejedelemségről lenne szó, hiszen Románia még nem létezik, s útiránya kétségtelenné teszi úticélját. Tömös-tető - Sinaia-i ortodox kolostor - Breaza - Cîmpinița - Cîmpina - Ploiești - Bukarest.²

Sinaia-n a kalugyerek szívesen fogadják és fel is tarisznyálják, annál is inkább, hogy közülük némelyek "erősen székelyes hangúly"-lyal beszélnek. Breaza-n még nyoma sincs a szép nyaralóknak, embereket is elszórva lát. Cîmpinița-n talál az első nagyobb számú magyar ajkú hívó közösségre és az első magyar temetőre, ahol közel kétszáz sír jelzi - néhány évtizednyi hozadékkal -, az élő közösség lehetséges lélekszámát. Igaz, a cîmpina-iak is "besegítenek", hiszen "otthon" nem temetkezhetnek, "e helyen lévén nekik temető engedélyezve". Ploiești városában mintegy 300 katolikust és protestánst talál "a megszokott egyenetlenkedésben". Erről nem tehet se Boldescu bojár, aki templomhelyet adományozott számukra, igaz, a magyar ajkú papok-lelkészek se, hiszen ilyen nem található Ploiești-en. Barabás József "gyógyász" az, aki az utazót kalauzolja és szükség esetén "a keresztséget és házassági esketést vitte".

Bukarestbe érkezve Ürmösy Sándor végiglátogatja az egyházközségeket. A katolikusok a XVII. században költöznek át ide Tîrgovișteről, ahol a XIII. sz.-tól létező egyházukat nyolcszor dúlják fel a tatárok és törökök. A XV. sz.-tól katolikus magyar papokról is van tudomása az adatközlőnek. Ilyeneket Baratia-n talál, ahol 1843-ban a római katolikusoknak iskolájuk is működik, 40-50 tanulóval és "tót tanítóval."

A protestáns templomot még együtt építik a magyarok és szászok, de ez utóbbiak kizárják a "fészekrakókat", s 1822-ben, közel száz évi közösködés után a magyarok kénytelenek külön templomot építeni. E református templomnak az unitáriusok a csángó lutheránusokkal együtt "már első alapítási mozzalmaiban" részt vettek. A református templom mellett iskola és temető is

működik. Ez utóbbiról írja könyvecskénk, Ürmösy nyomán, hogy a holtak nem lévén mélyre temetve "alig vesztegelhetnek három-négy évet nyugalomban, a szükség azokból kihajigálja, újabbakat fogadván bé."

Az egyetlen lelkészt Sükeinek hívják, aki "igen nagy tehetségű, nagyon tevékeny, végigjárja fél Európát, összegyűjti ott a templomépítésre szükséges pénzt, fel is építi a templomot, de..."

De? Câmpulung-ot, ahol útját befejezve Ürmösy 280 ausztriai adófizetőt talál, tehát az úgynevezett szórványt, már ritkán keresi fel, s a református atyafiak jogosan róják fel egyebek mellett, hogy "Enyedről vagy Udvarhelyről bár nagy innepnapokon látogatná meg vagy egy ifjú diák", mert ők még "saját szükségletüktől is megvonva, fizetnék az ifjat."

Jó volna megkeresni és elolvasni Ürmösy könyvét! Mindenképpen köszönet Németh Ernő gondnok úrnak, hogy 1938-ban ily bőven idéz belőle! Idézzük hát őt, akinek kilétét szintén kutatni kellene: "Érdekes lenne tudni, vajon 1843 óta még hány egyházi emberünk akadt, akit a hazuról elszakadtak sorsa hasonló felderítésre készítetett volna?"

2. Az első öt év. Lőrinczy Géza unitárius lelkész.

A bukaresti Unitárius Missziói Egyházközség alakuló közgyűlése, amelyet születésnapnak is tekinthetünk, 1933. június 4-én, pünkösdkor tartott.

Melyek voltak az előzmények?

A "fogantatás" helye és ideje: Homoródkarácsonyfalva, 1932, a D. F. E. I. K. Egyetemes Szervezete nyári nagy konferenciája, ahol az esti tábortűz mellett Lőrinczy Dénes, lupényi lelkész a "regáti hittestvérek" sorsáról szól az egybegyűltekhöz. Nem hiába: az ifjúság egyhangúan kéri az Egyházi Főhatóságot, hogy találjon lehetőséget a szervező munka beindítására és egy segédlelkész kiküldésére. Erre sor is kerül, s ki is lehetne más a megbízott, mint Lőrinczy Dénes?

Munkájáról az "Unitárius Hírnök" c. egyházközségi lapból és a jegyzőkönyvekből nyerhetnénk hű képet, ha ezek megvolnának valahol, tény azonban az, hogy a bukaresti unitárius híveket két táborban találta: egy részük aktív egyházi életet élt a református egyházközség keretén belül, más részüket "a Cismigiu-kert vasárnap délutáni kutató útjain, a külvárosok tömeglakásain s háztól-házig menő összeíró munkában meg nem lankadva" gyűjtötte össze.

A Missziói Egyházközség pünkösdki megalakulását az Egyházi Főtanács még ugyanabban az évben elfogadja és kimondja anyaegyházközséggé való alakulását is.

A lelkész négy és fél évig kínlódott, amíg a Franklin utcai kis pincelakásból a Basarabia utca 47. sz. alatti kényelmes lakásba költözhetett. Egyetlen szobában tartott gyűlést, színelőadási próbát, teadélutánt - és közben ott is lakott.

Próbálkozásait a hívek és az Egyetemes Egyház mellett özv. Toncoviceanu-né Szász Andor Anna s megbízottja, dr. Papp Béla orvos, valamint a bukaresti magyar Evangélikus Lutheránus Egyház (lelkész Sexty Zoltán) vezették sikerre. A cél mégis a saját ingatlan vásárlása marad, ami azonban nem valósul meg.

A lelkész és az egyházközség legfontosabb kérdése a hitoktatás. Ez az 1933/34-es iskolai évtől veszi kezdetét, felekezeti (református) és állami iskolákban. A növendékek száma, csupán ízelítőül: 1933/34: elemi: 8, középiskola: 2; 1937/38: elemi: 16, középiskola: 3. ¹

A megoszlás, a nagy távolságok stb. azt eredményezik, hogy lelkész a növendékeket időszakosan otthonaikban felkeresve "háznál" végzi a hitoktatást. Mégsem a közlekedési viszonyokra, az elavult hittankönyvekre panaszkodik elsősorban, hanem az óraszám elégtelenségére. Lőrinczy Géza mai napig döbbenetesen ható igazságokat "mond ki", főleg a szórványban végzendő hitoktatás kapcsán: "De mit csináljon a lelkész akkor, ha évente csak 10-12 hittanóra áll rendelkezésére? Mert még az is a jobbik esetek közé tartozik, ha havi 3 órát számítva, iskolai évenként legalább 21 órán át tud hittant tanítani. Mit végezzen el az előírt tananyagból? Hogy adjon a gyermek számára élményt? Mert ha a gyermeknek csak tantárgy a hittan, mint a számtan vagy földrajz, akkor a hitoktatás eredménnyel nem jár. Ha a lelkész az elérendő hittanvizsgai eredmény érdekében még verést is kénytelen alkalmazni, vajjon milyen nevelő hatást tud a hittanon keresztül elérni?" Lőrinczy Géza mentségére szólva, nem róla van szó. Siet megjegyezni: "én nem poffal tanítom a hittant."

Lőrinczy Dénes már 1933 februárjában megkezdte egy egyházközségi lap kiadásának előkészítését s ez irigylésre méltó operatívítással ugyanez év márciusában meg is jelenik. Az Unitárius Hírnök májusban már nyomtatásban és 500 példányban jelenik meg, félév múlva már 1100 példányban. Országos szórási lap volt, mert az új lelkész, Lőrinczy Géza szerint is a "misszió munkája nemcsak a misszó területén levőkre nézve fontos, hanem fontos az unitárius közösség szempontjából is [...] a főváros forgatagában, mint általában minden világvárosban, a szélsőséges, főleg baloldali eszméáramlatok, mérgező hatást gyakorolnak a verejtékes munka embereire [...] Mindannyiunk szempontjából fontos, hogy a keresetre bejövő híveink innen lelki egyensúlyukat megőrizve menjenek majd haza s ne vigyenek magukkal olyan eszméket, melyek a falu lelki életét megmérgezik."

Az egyházközség legnagyobb gondja az, hogy a kultusztörvény 33-ik cikkelye városon 400 család kimutatását teszi kötelezővé az államsegély elnyeréséhez. Ennél több család él Bukarestben, nehézségbe csupán az ütközik, hogy ezeket ki is kell mutatni. A bukaresti unitáriusok színe-java akkor is székelhetett, mert ha a lelkész belső információk csatornákon át rájuk akad, így reagálnak: "Hát engem ugyan biza ki jelentett fel?" Vagy: "Na, esment megkapott!" - "Ki?" - volt erre a kérdés. - "Hát a pap."

A hívek akkor is "kétfelé" fizetnek, s akik otthon kepevel adóznak az egyházfenntartásnak, lelkészeik által ösztönözve, Bukarestben "rejtőzködnek." (Kísérteties!)

A hívek jó néven veszik a pásztorációt, de akár az erdélyi anyaegyházközségek lelkészei, lelkészi hivatalai, a kérdés rendezésének (újabb hívek felkutatása, bevonása az egyházközségi életbe) útját állják: "mü nem bujtogatunk senki ellen." Az Egyházi Főhatóság sem nevez ki segédlelkészt Bukarestbe, pedig a központilag kiutalt segédlelkészi fizetés megtérülne a 400 család kimutatása esetén kiutalandó állami fizetésekiegészítés elnyerésével.

A valóság keserű. A hívek áldozatkészsége ellenére, az Egyházi Központ és az erdélyi unitárius egyházközösségek támogatása mellett is, az egyházközösség anyagi biztonsága (lelkési fizetés, ingatlan vásárlás) vágyalom marad. Ki a hibás? A hívek, a Központ, a gazdasági világválság? 1933-1937 között "egyházi adó" összege összesen 99 001 lei. Hogy ez sok vagy kevés, nehéz volna ma eldönteni.

Pedig a "legnagyobb szórványnak" számító Bukarestnek megszületnek a maga szórványai. A legnagyobb lélekszámú Busteni (60), ahol 1933 karácsonyán tartatik az első istentisztelet. Szórványgondnok Kecskés Lőrincz. A hívek nagy része ravai származású, akik tevélegesen is támogatják a szórványegyházközösséget. Szórványmisszió folyik Ploiești-en, Boldești-n, Câmpina-n. Lőrinczy Géza Cernăuți-ba és Rădăuți-ba is elmerészkedett. Unitáriusok élnek még Azuga-n, Brăila-n, Coduești-n, Frasiu-n, Galați-on, Giurgiu-n, Grădiștea-n, Moreni-ben, Ochiuri-on, Piatra-Olt-on, Pitești-n, Poionar-Ulm-on, Popești-Leorden-en, Scăeni-ben, Valea Călugăreasca-n s "még ki tudja hány helyen vannak olyanok, akikről nem is tudunk".

Az anyaegyházközösségnek D. F. E.- e és annak Ifjúsági Köre is van, amely 1937. december 17-én alakult meg, immár Lőrinczy Géza lelkész védnöksége alatt. Még ebben az évben 9 előadásra kerül sor.

A felekezetek közötti viszonyt nem az egyértelműség jellemzi. A lutheránusok és unitáriusok önállósodási törekvéseiben a reformátusok "egység-bontási" kísérletet látnak s nem is alaptalanul, hiszen jól berendezett életüket az esetleges kudarcok alapjaiban veszélyeztetik. Amint az természetes szokott lenni, a "kétszeres kisebbségben" levők (nemzeti-egyházi) ezt a kérdést más-ként látják.

A római katolikusokkal a viszony felhőtlen, hiszen "a róm. katolikus magyarságnak megszervezett egyházközössége külön nincs s így katolikus testvéreinkkel csak a Róm. Kat. Férfi Liga előadásain való részvételen keresztül történhetett hivatalosan."

Az ökumenizmus inkább nemzeti jellegű. Egy év szervező munkája árán sikerül megszervezni a bukaresti Székely Társaságot (unitárius kezdeményezés, a Kós Ferenc Kör már működik a Református Egyházközösség keretén belül).

Érdemes-e missziót folytatni, vagy az azt kezdeményező törvényszerűen hazabeszél? - teszi fel a kérdést Lőrinczy Géza. Szerénységét megőrizve csak statisztikai adatokkal válaszolhatunk az amúgy szónokinak érzett kérdésre.

1933-1937 között kereszteltetett: 21 fiú, 12 lány, összesen 33, ebből törvénytelen 2.

- eskettetett: tiszta unitárius pár 3, vegyes 11 (minden esetben a férfi unitárius!), összesen: 14. Unitárius-református vegyesházasság az Unitárius Egyházközösségben nem köttetett.

- temettetett: 5 éven alóli 4, 5 éven felüli 12.

- konfirmáltatott: fiú 18, leány 25.

A konfirmálás általában a szülőfaluban történt, a cselédnek bejött hajadonok nagy része is hazatért a konfirmációra.

Áttérés unitárius vallásra az említett években nem történt, kitérés négy esetben. Az átlag templomlátogatás 21-23 között ingadozik, nyáron másfél hónapon át nem tartatik istentisztelet. Úrvacsorával éltek átlagosan: 1933-ban 55-en, 1934-ben 48-an, 1935-ben 45-en, 1936-ban 65-en, 1937-ben 65-en, a legtöbben minden esetben húsvétkor. (1938-ban "magyar húsvétkor" 130-an, "román húsvétkor" 15-en!).

Lőrinczy Géza meg van győződve a misszió szükségességéről. Indokai:

- a fejlődő gyülekezeti élet
- lelkész számos esetben közbenjárt Egyházi Főhatóság ügyeinek intézésében (anyagi megtakarítás, de talán ennél - ismerve a balkáni ügyintézés módját - valamivel több!)

- lelkész nemzetiség-orientált szociális munkát is végzett (pl. állásközvetítés székelyföldi cseléd lányok esetében).

Mégis: "döntsön az olvasó maga is afelett, hogy vajjon misszióink betölti-e hivatását..."

3. A Nők Szövetsége munkája. Bartha Miklósné.

A bukaresti Unitárius Nők Szövetsége 1935. január 13-án alakult meg.

Elnök: Jilg Ferencné.

Célkitűzései:

- a "kenyérkereseten levő" asszonyok és lányok számbavétele és látogatása

- házi (körzeti) összejövetelek rendezése

- betegek és szegények látogatása és segélyezése

- teaestek és műsoros estélyek rendezése

- a bukaresti protestáns nőszövetségekkel való együttműködés és az Unitárius Nők Országos Szövetsége munkaprogramjába való bekapcsolódás

- egyházközség segélyezése

Bővebbi adatokat nem idézek. A Nőszövetség, a maga aktivitásával talán a leglátványosabb eredményeket érte el Bukarestben is, az említett, sajnos, nagyon rövid időszak alatt.

A Nőszövetség elnöke a könyvecske megjelenésének időpontjában Rohonyi Vilmosné. Őt idézem: "Szeretethen és megértésben fogjunk össze osztálykülönbségek nélküli unitáriusok és másvallásúak s szívós kitartó munkával áldozunk a kötelesség hívó szavának, bármilyen göröngyös utakon is vezessen, a regáti misszióink és magyarságunk megmaradása érdekében."

II. ... és ami nem következett...

Hallomásból tudom, hogy a bécsi döntés után Lőrinczy Géza elhagyta Bukarestet. Az egyházközség klenódiumait egy ... nő Kolozsvárra vitte, ahol azoknak nyoma veszett.

Volt lelkésztársam, Májay Endre birtokomban levő munkanaplója szerint³ "1970. november 22. Vasárnap, déli 12 óra. 1943 óta az első unitárius istentisztelet Bukarestben a Lutherana utcai Német Evang. Templomban."

A bevezető szöveg ambivalenciájára érdemes odafigyelni: "Áldassék Isten szent neve, kinek drága gondjában, szeretetében megérhettük e napot s 27 évi szünet után megtarthattuk újból unitárius isteni tiszteletünket Bukarestben,

hazánk, Románia Szocialista Köztársaság fővárosában. Szolgálja Bukaresti Unitárius Misszióknak a jövőben hazánk itt élő, unitárius vallású tagjainak lelki és szellemi gazdagodását és megerősödését a valláserkölcsei erényekben, a békeesség, testvériesség és emberi jóság hű gyakorlásában."

A következő hirdetés egyértelmű: "A leghálásabb köszönetünket fejezzük ki a Bukaresti Német Evangélikus Egyházközség Elöljáróságának és Nagyt. Lelkészeinknek, hogy templomukat, e gyönyörű Istenházát nekünk, itt, Bukarestben saját templommal nem rendelkező unitáriusoknak, istentiszteleteink tartására átadni szívesek voltak. Legyen a jó Isten gazdag áldása a Buk-i Német Evangélikus Egyházközség minden egyes tagján, vezetőin és vezetettein egyaránt."

Lelkész tolmácsolja az egybegyűlteknek dr. Kiss Elek püspök és Ürmösy Gyula köri esperes üzenetét és üdvözlését és megkéri a jelenlevőket, jegyezzék be nevüket és címüket hirdetőfüzetébe. E feljegyzés arról tudósít, hogy az istentiszteleten 12 férfi és 19 nő vett részt.

Az újraindulás még két dolgot valószínűsít. Igény volt rá a szórványhívek részéről és ez az igény egybeesett a Főhatóság missziós elképzelésével. Másrészt a magyar anyanyelvű testvérelekezetek e szervezkedésben "veszélyt" sejtene, az unitárius hívek "visszaszállingózásától" tartanak. A német-lutheránusok önzetlen segítségnyújtása annál inkább értékelendő.

Hogy többről van szó, mint sejtelmekről, az a novemberben megtartott közgyűlés jegyzőkönyvéből egyértelműen kiderül. Miután az 1958-ban beindított missziós próbálkozás sikertelen maradt, a lelkész (Székely Károly) jószándéka ellenére a Református Egyházközség Presbitériuma az unitáriusok templomhasználati kérelmét elutasítja. A magyar evangélikusok templomuk "nagyfokú elfoglaltságára hivatkozva" ugyanígy viszonyultak az unitárius misszióhoz.

Az istentisztelet helye tehát a Lutherana u. 2. sz. alatti templom, időpontja minden hónap utolsó vasárnapja, déli 12 óra. A templomhasználatért alkalmakként 100 lejt "térítenek" meg a házigazdáknak. A közgyűlés egyhangúan gondnokká választja Kisgyörgy Imre közigazdászt, aki haláláig tölti be e tisztséget s a misszió élő lelkének bizonyul: fáradhatatlan szervező, aki alkalomról alkalomra a lelkészt is vendégül látja otthonában. Az énekvezéri teendők végzésére közgyűlés felkéri Kádár Mihály okleveles kántort.

A templomlátogatók száma 20-25 között váltakozik, úrvacsoraosztásos ünnepeken eléri a 30-35 főt.

Hogy a bukaresti beszolgálat nem folyik éppen zavartalanul, arról Májay Endre egyik bejegyzése tanúskodik: "1973. december 25. Karácsony I. napja. Kedd. Ez alkalommal a következő sajnálatos eset történt: Az írásbeli meghívókat postáztam minden bukaresti afia címére dec. 19-20-án. Dec. 25-én, kedden, Karácsony I. napján, a hazai szolgálatok, u. m. istentisztelet és úrvacsoraosztás után, Feleségemmel együtt, kit az énekvezéri teendők végzésére kértem fel, ebédeltünk és siettünk az állomásra, honnan 15,37 órakor indult volna vonatunk, az aradi rapid, melynek érkezési ideje 18,21 óra. Így a 19 órakor kezdődő istentiszteletre mindenképpen idejében érkezünk volna. Az állomáson tudtuk meg, hogy a rapidnak 70 perc késése van. Bízunk.

Telefonáltam Kain Elekné afiának, hogy várjanak -, késve, de jövünk. A vonat a Fővárosig 100 percre növelte késését. Az Északi Pályaudvaron hideg, csökentett világítás és tejszerű köd fogadott. 8-kor érkeztünk. A trolleybuszok nem közlekedtek, a taxiállomáson pedig nem lehetett felvenni a versenyt másokkal, főleg fiatalokkal. 1/2 9-kor végre felvergődtünk a Bulvárra, - onnan gyalog rohantunk a templomhoz. Feleségem végig sírt, a bukarestiek utánunk fordultak az utcán. A templom egyik udvari hajlatában négy afiát találtunk: Kisgyörgy Imre gondnok, Péter József ny. szakszervezeti aktivista, Czákó Ádám zeneszerző és Bartha Mihály ny. tv. fiait. Ők mondták el, hogy mint még soha, 70-en gyűltek össze, hogy a karácsonyi istentiszteleten részt vegyenek, hogy úrvacsorával éljenek... hiába. Egy órán át vártak s akkor csalódottan és megfázva útrakeltek hazafelé. Van, kinek útja hazáig, otthonáig 1 1/2 órát tart. Kisgyörgy Imre afia kikísért az állomásra. 10-kor vonatunk volt vissza, szerencsére még kaptunk jegyet és nagyon szomorúan és nagyon fáradtan érkeztünk éjjel 1/2 2-kor. Itt sem kaptunk autót, buszt, trolleyt s valamikor hajnali 3-kor kerültünk ágyba.

Egyetlen pillanatig sem sajnálom Hitvesem, sem magam, - akik így ünnepelejük a Karácsonyt [...], de sajnálom és kimondhatatlanul bánnt, hogy 70 bukaresti hittestvérem hiába várta a karácsonyi imát és úri szt. vacsorát. Nagyon sajnálom. De egyetlen pillanatig sem érzem az ügyben hibásnak magam. Ezt teszem, tettem s fogom tenni, míg Ft. Főhatóságom újabb, jobb megoldást nem keres és nem talál a Bukaresti Unitárius Misszió megoldására."

A Főhatóság talál is megoldást, hiszen Csíkszereda anyaegyházközségé lételevél az ide kinevezett Száva Péter gy. s. lelkész veszi át a bukaresti szórványhívek gondozását. Májay Endre 1974. október 6-án mutatja be a bukarestieknek s ezzel négy évi beszolgálat után őmaga "kibúcsúzik" Bukarestből.

Száva Péter munkájáról alulírottak a hívek mindig egyértelmű elismeréssel nyilatkoztak. Valószínűleg jó román nyelvtudása és fiatalos lendülete is meghatározta szolgálatát. De...

Mindig van egy de. Száva Péter elhagyja az országot (ma Németországban lutheránus lelkész), s 1980. szeptember 7-én Májay Endre lelkész kénytelen újra "beköszönni" Bukarestbe, ugyanis az EKT 402/1980 sz. határozatával Bukarestet visszakapcsolja leányegyházközségként Brassóhoz. Munkájában a brassói segédlelkészek és gyakorló segédlelkészek segítik, úgymint Kiss Alpár, Rüs Domokos és Pálfi Dénes.

A leányegyházközség legnagyobb ünnepe ezekben az években az 1984. június 24-én tartott pünkösdi istentisztelet, konfirmáció és Püspöki Vizitáció. Dr. Kovács Lajos püspököt elkíséri Dr. Ferencz József magyarországi unitárius püspök is és Dr. Barabásy László hazai főgondnok. Ambrosi Günther helybeli német lutheránus lelképászor bemutatja a bukaresti protestáns felekezeteket, Bányai László református lelképásztor a bukaresti református testvérek köszöntését tolmácsolja. A műsort Reich Elza orgonaművész és a brassói Unitárius Férfikar szolgáltatja. Négy növendék tesz hitet vallásáról azon az istentiszteleten, amelyen a második világháború után (de az is lehet-

séges, hogy a bukaresti unitarizmus egész történelmében) a legtöbben, szám szerint 129-en vettek részt.

1986. május 25-én, az általa tartott utolsó istentiszteleten Pálfi Dénes gy. s. lelkész szomorú gyász hírt közöl a jelenlevő 33 lélekkel. Ez év május 15-én, 74 éves korában elhunyt Kisgyörgy Imre ny. közgazdász, érdemes gondnok, a bukaresti unitárius misszió "lelke", mozgatórugója. Porait, hamvasztás után május 24-én, szombaton a szülőfaluban, az erdővidéki Bölönben helyezték örök nyugalomra. A bukaresti hívek egyik, mai napig is sajgó lelki sebe, hogy értesítés hiányában a temetésen nem képviselhették a leányegyházközséget.

Alulírott 1986. november 23-án "ismerkedik" Bukaresttel. Szó szerint: a főváros balkáni forgatagában senki nem tudja felvilágosítani, merre is van a Köztársasági Palota. A templomban 3 tanácstalan lelket talál: Veress Balázs, Ocnarescu Ioan-né és Dénes István lelkéssel együtt saját zsebükből fizetik ki a templomhasználati díjat. A következő istentiszteleten közgyűlést tartanak a jelenlevők, s Veress Balázs személyében új gondnokot választanak, aki a mai napig betölti ezt a tisztséget.

Alulírott 1988. júliusáig mint segédlelkész, azután 1994-ig mint az újonnan alakult Brassói II. sz. Újvárosi Egyházközség rendes lelkésze látja el a bukaresti hívek lelki gondozását.

Ezidő alatt minden költséget (posta, utazás) a brassói gyülekezetek hordoznak, a bukaresti hívek fedezik a többi költséget, miközben jelképes egyházfenntartási járulékot fizetnek.

Hét év alatt kereszteltetett 1, konfirmált 3, esketés, temetés nem volt. Lelkész és gondnok 1989 nyarán - a világi hatóság egyébként jóindulatú figyelmét is felkeltve "missziójuk" iránt - végiglátogatja a híveket. Az eredmény lesújtó: sok a "holt lélek" (milyen gogol-i helyzet: 9 éve halott afia ajtaján csengetünk be, miközben épp ennyi éven át a lelkési hivatal elküldte neki istentiszteletre hívó levelét és nem kapott visszajelzést!), sok a "holtabb lélek", az állásukban fenyegetettek vagy éppen már leépítettek, kényszernyugdíjazottak, hazatelepülők vagy egyszerűen csak kiábrándultak, csalódottak, közömbösek. A harmadik generáció már nem ismeri anyanyelvét, az első még most is töri a románt! A hívek legnagyobb gondja a temető, illetve a temetkezési hely biztosítása! És mégis, mennyi megragadó példája a hithűségnek! Az átlagos istentiszteleti jelenlét 15-20, ünnepnapokon 30-35, melyből három-négy román anyanyelvű ortodox! Még missziós lehetőség is volna, hiszen Bányai László református tiszteletes úr "mellénk" áll: két alkalommal közösen rendezünk reformációi emlékestentiszteletet és ünnepélyt, s épp az ő irodája ajtaján kopogtat be egy ilyen alkalommal egy érdeklődő, aki román nyelvű anyagot kér az unitáriusokról. Végtelenül jól esik kijelentése: az általa tanulmányozott vallások közül az unitáriust találta az egyéni hitével leginkább megegyezőnek!

Vallásórát is tartunk Veress Balázs gondnok lakásán, egy-két növendéknek. Az Esperesi Vizitáció kétévenként Bukarestbe is kiszáll. Gondnok évente részt vesz a körüli közgyűlésen. Feleségével együtt úrvacsorai terítőket adományoznak a leányegyházközségnek és minden alkalommal nagy szeretettel látják vendégül nemcsak a lelkészt, hanem az ügyes-bajos dolgaikkal Bukarestbe utazókat, felvételiző diákokat.

1994 novemberében lelkész 11 órát tölt Brassótól Bukarestig a fűtetlen vonaton. Ez négy, egyébként még ép fogába kerül karácsonykor: csak így lehet elkerülni a megfázás következtében szerzett arcüreggyulladás miatt szükségessé váló műtétet.

A brassói egyházközségi élet is teljes szolgálatot igényel.

1995-től a bukaresti Leányegyházközség Sepsikörispatakhöz csatolódik, Fekete Levente lelkész látja el a szolgálatot. Ebben a kör lelkészei is segítik, s amikor lelkész afia Nagyajtára megy át, a kör lelkészei önkéntesen vállalják, hogy havonta egyszer felváltva Bukarestbe utazzanak az istentisztelet elvégzésére. Ez a jelenlegi helyzet.

"Hogyan tovább" bukaresti Leányegyházközség és egyáltalán Kárpáton túli unitárius misszió?

Abból az alapállásból kiindulva, hogy a történelmi Románia területén élő unitáriusok igénylik az Egyházzal való kapcsolattartást, s Egyházunk sem akar lemondani sem róluk, sem a misszióról, engedjék meg befejezésül néhány idevágó személyes meglátás megfogalmazása.

1. Szükséges volna egy körű szórványlelkészi állás felállítása. Lelkésznek megfelelő lakás biztosítandó vásárlás vagy bérlés által, olyan helységben, amely a szórvány földrajzi központjában helyezkedik el és megfelelő közlekedési lehetőségekkel rendelkezik (Bukarest, Ploiești, Fetești stb.). Lelkész fizetését, telefon és postaszámláját a missziós alaphól kell fedezni.

2. A lelkészi állás betöltése önkéntes legyen. Ha a szórványlelkész nem rendelkezik bizonyos adottságokkal (nyelvtudás, empátiás készség, hivatástudat) hosszabb távon nem tud eredményes munkát végezni, "száműzetésnek" tekinti szolgálati helyét.

3. A szórványgondozással és misszióval kapcsolatos kérdések elméleti és gyakorlati újraértelmezése és -gondolása, megfelelő "propagandaanyag" kidolgozása román nyelven (Káté, történelmi ismertető, énekek stb.)

Jelen írásom 1996 húsvét nagyhetén lelkiismeretfurdalásból született, hiszen hét év után mégiscsak cserbenhagytam azokat az igazán meg- és kipróbált "hűségeseket", akiknek annyi szép egyházi és emberi élményt köszönhetek. Szeretettel ajánlom hát hevenyészve papírra vetett gondolataimat, soraimat a mindenkori (bukaresti) szórványhíveknek.

Jegyzetek

¹ *Az első öt év a bucurești-i Unitárius Missziói Egyházközség életéből.* Szerkesztette: Lőrinczy Géza B. D., S. T. M. unitárius lelkész. 1933 - 1938. 76.

² 1841-ben Ürmösy Târgoviște-t, Pitești-t, Râmnicul-Vâlcea-t, Craiova-t és Brăila-t kereste fel.

³ *Si Deus nobiscum, quis contra nos!! Bukaresti Unitárius Misszió 1970-től.* Vezeti: Májay Endre brassói unit. lelk. (Füzet, hirdetőkönyvnek szolgál; személyes feljegyzések is találhatóak benne.)

SIGMOND JÚLIA

MIKOR VOLTAM ÉLETEMBEN A LEGBOLDOGABB?

Évekkel ezelőtt elhatároztam, hogy megkérem a kolozsvári Unitárius Nőszövetség tagjait, válaszoljanak írásban erre a kérdésre: "Mikor voltam életemben a legboldogabb?" A válaszok lassan és nehezen érkeztek. Aztán megkértem más helységbeli Nőszövetségi tagokat is, s végre sikerült összeállítanom az ún. Boldogságfüzetet.

A válaszadóknak megígértem, biztosítom a névtelenséget, hiszen ez tulajdonképpen mindenkinek lelki titka, ezért az aláírás csak egy keresztnév vagy 1-2 betűs névjel.

Céлом az volt, hogy segítsék mind a válaszadóknak, mind az olvasóknak abban, hogy tudatosítsák magukban: mindenki életében voltak örömök, minden ember megismerte a boldogság ízét, nemcsak bánatok és problémák vannak az ember életében.

Itt közlünk néhányat a válaszokból, melyekből kitűnik, hogy a nők többségének a legnagyobb boldogságot a gyermekáldás jelenti.

*

Vörösmarty Mihály sorai jutnak eszembe, mikor a boldogságra gondolok. "Mi az, mi embert boldoggá tehetne?/ Kincs, hír, gyönyör?/ Legyen bár mint özön./ A telhetetlen elmerülhet benne,/ S nem fogja tudni, hogy van szívöröm."

Értelmezésem szerint a szívöröm megvan a mindennapi munkánkban, egész életünkben, csak meg kell találni.

Boldogság az, hogy egészségesek vagyunk, hogy dolgozni tudunk. De ezek mellett elmegyünk, természetesnek vesszük.

Hogy én mikor voltam boldog? Évtizedekig. Szívöröm volt látni, hogy a kicsi elsős gyermekekhől hogy alakult értelmes, írni-olvasni, számolni tudó iskolás. Néhány emlékemet idézem fel. Pl. az "a" hang és betű tanulásakor észrevettem, hogy egy kicsileány csomagolja a táskáját. Kérdésemre, hogy mit csinál, azt felelte, hogy megy haza, mert ő ezt nem tudja. Meg kellett nyugtatnom, hogy éppen itt fogjuk megtanulni.

Még egy eset a sok közül. Miután megtanultunk egy betűt, felhagytam, hogy gyakorolják két sorban. Egyszer sírást hallok. A szomorúság oka az volt, hogy a sor végére ért, és most hova írjon. Sorolhatnám ezeket a kedves, türelmet és szeretetet igénylő eseteket. De csak azért írtam le, hogy lássuk, honnan indulunk. S amikor feljutunk negyedik osztályba, ezek a tanulók nemcsak leckét mondanak, de gondolkoznak, véleményt alkotnak. Ez a munka a legnagyobb boldogság. S én boldog voltam, mert azt a munkát végezhettem, amit szerettem. S ma is végtelen öröm számomra, amikor bajszos családapák, volt tanítványaim felkeresnek.

Istennek munkatársa voltam.

T. L.

*

Hogy mikor voltam a legboldogabb, ez nagyon nehéz kérdés, hiszen szerintem a boldogság - vagy a boldogtalanság - többé-kevésbé tartós állapot, nem pillanat kérdése. És én nagyon sokszor voltam boldog ebben az életben. Amikor Anyám rám mosolygott és meg volt elégedve velem, amikor a hegyeket, erdőket jártam és elragadt a természet szépsége s csodáltam Isten alkotását fában, virágban, tájban, felhőben, napkeltében, naplementében... Amikor utaztam s csodáltam az ember alkotásait gótikus katedrálisokban, szobrokban, képekben, modern palotákban, kézműves remekekben... Áldom az Istent, hogy megadta nekem azt a képességet, hogy megtaláljam mindenben a szépséget, a fűszálon rezgő harmatcsepptől az égremeredő tornyokig, a szöttesek és varrottasok világától a fába, kőbe, fémbe vésett csipkékig...

De ha azt keresem, mikor éltem át olyan nagy örömet, amitől csordultig telt a szívem, hogy úgy éreztem, azt meg kell osztanom Valakivel, el kell vinnem Isten trónusa elé, hogy ne csak segélykérő szóval, de hálálkodó imámmal is felkeressem, akkor két alkalomra emlékezem: amikor 6 évi kemény munka után sikerült letennem az államvizgát - munka mellett és idegen nyelven -, akkor éreztem azt a végtelen hálát, megkönnyebbülést, amely ma is átmelegíti a szívemet, ha emlékezem rá.

A másik ilyen kataraktikus pillanat az volt, amikor a TV előtt állva felmérhettem, hogy megváltozik az életünk, amikor azokon a decemberi napokon végigjártam Kolozsvár lőporfüstös utcáit és láttam az emberek szemében mindazt a jót, szépet és fölemelőt, amit azok a napok kihoztak belőlük; akkor hittem, hogy új, emberibb életet kezdünk mindannyian... Azóta sok csalódás ért, de azoknak a napoknak emléke ma is átmelegít: akkor jöttünk rá, hogy lehet félelmünkön diadalmaskodni... Azok a napok vetették meg sok későbbi örömünk alapját, hogy most újra együtt kereshessük emberségünket, szeretetünket, felelősségünket, egy teljesebb, emberibb élet reménységében.

Zs.

*

Egy hajdani megállapítás szerint, soha nem vagyunk boldogságunk tudatában. Csak akkor döbbenünk rá, hogy boldogok voltunk, amikor az már elmúlt.

Ma, ha visszagondolok az elmúlt éveimre és elemezni kezdem, egy kép tódul elő az emlékezetemből.

Brassóban élünk. Tízéves kislány lehettem, s beteg Édesanyám a kályha közelében ült, én pedig egy kisszéken mellette. Fejemet az ölébe hajtottam, ő pedig finom, könnyed mozdulatokkal simogatta a hajamat. Halkan a fülembe súgta: "Benned látom az örömet, boldogságomat." Ez mai napig is fülembe cseng.

Egy békés, szeretetteljes pillanat övezett körül bennünket. Éreztem az óvást, féltést, biztonságot; minden mozdulatával a szeretetét fejezte ki.

Talán akkor voltam igazán boldog!

Ilona

*

Azt kérdezed, mikor voltam életemben a legboldogabb. Nehéz a válasz, mert a boldogság sokszor meglátogatja az embert életében, de észre kell ven-

ni, mikor kopogtat és ajtót nyitni neki, mert rendszerint rövid a látogatása, de ez lökést ad az embernek, biztatást, hogy érdemes élni.

Talán akkor voltam a legboldogabb, amikor az első kislányom, úgy egy éves kora táján, megindult egyedül. Azelőtt már sokat mászkált, fogózkodva járt, eleven, egészséges gyermek volt. Éppen hazaérkeztünk valahonnan a férjemmel és a gyermekkel. Ölben vittük fel a negyedik emeletre és letettük az előszobában. És akkor kitárt, egyensúlyozó karokkal, vézna kis lábain imbolgva megindult. Én kitártam a karjaimat és ő boldogan, megfélekedve, felhátorodva jött felém, érezve, hogy ott a biztonság. A lélegzetem elállt, amikor láttam a természetnek, a teremtésnek ezt a csodáját. Az első az érzelmi megindulás volt, azután éreztem a nagy boldogságot, a sikert, a büszkeséget: az én gyermekem képes. Ez az aggodalom mindig megvan az édesanyában, még a gyermek megszületése előtt: vajon ép, egészséges a gyermekem, megállja a helyét a gyermekek, az emberek között, az életben? És akkor minden kis siker boldog pillanatot hoz: igenis, képes! Azt hiszem, öntudatlanul is az volt bennem: óh, Istenem, segítsd a lépteit az életben! És az Isten megsegítette. Éppen ma 25 éves és ma államvizgázik.

A. K.

*

Mióta az eszemet tudom, mindig nagyon szerettem a gyermekeket. Vágytam arra, hogy óvónő vagy tanítónő legyek, de a hangom miatt nem lehettem.

Nagyon szerettem kistestvéreimet és arra vágytam, hogy nagy családom legyen, 3-4 gyermekkel. Sajnos, ez az óhajom sem teljesülhetett egészen.

Koraszülés és két vesztés után, a negyedik terhességemet végig kife-küdtem. Amikor megszületett a leányom és meghallottam, hogy sír, hogy él, akkor voltam életemben a legboldogabb, akkor tudtam legőszintebben imádkozni és hálát adni Istennek.

Sajnos, egészségi állapotom miatt több gyermekem nem lehetett, de ha már csak egy van, annak is örvendek, hogy leány.

Ny. É.

*

Hogy mikor is voltam boldog életemben, ez nagyon komoly kérdés. Az ember a boldogságával nem kérkedik, s néha úgy érezzük, hogy minden, ami velünk történik az boldogít, még akkor is, ha ez az elképzelt boldogság néha félelemmel vegyül, mert minden ember életében van valami boldogító.

Nagyon szép gyermekkorom volt, de jött a háború, és az, ami szépnek indult, egyszerre végetért. Akkor még nagyon kicsi voltam, alig 10 éves, de láttam a menekülő embereket, megfagyott holtakat körülöttünk, de mi mégis boldogok voltunk, mert a család együtt volt! Menekülés után a kis erdővidéki falu nem fogadta vissza papját, így kerültünk egy Kisküküllő melletti faluba, ahol, új életet kezdve, végre boldogok voltunk. Akkor még nem értettem, hogy az élet hogyan válik egyesek számára boldog holnappá, mások számára viszont szomorúvá. Ekkor volt az, amikor már életünk szépen kezdett alakulni, a szorgalmas, dolgozó apát a halál elszakította szerettei köréből. Alig 20 évesen vállalom kellett egy özvegy édesanya és 7 éves gyerek gondozását. Sok fáradtságos és lemondással tele év következett, de újra boldog voltam, amikor kistestvérem

sikeresen elvégezte az egyetemet, építészmérnöki diplomát szerzett. Akkor úgy éreztem, és boldog voltam, hogy önfeláldozásom meghozta a gyümölcsét.

Eközben a család érdekében férjhez mentem, de boldogtalan voltam, mert azt akihez az életemet kötöttem, nem igazán szerettem. Boldognak csak akkor éreztem magam, amikor egy kislányom született. Ez a házasságom felbomlott és én mindent elkövettem, hogy gyermekemből embert neveljek. Ma boldognak mondom magam, mert Isten megsegített és miután lányom a közgazdasági egyetemet elvégezte, férjhez ment. Szép két unokám van, és boldog vagyok, ha őket boldognak látom.

I.

*

Boldogság számomra, amikor családomat egészségesnek tudom, amikor bármiben egymás segítségére lehetünk. Boldog vagyok, ha bárkin segíthetek. Szeretek gondoskodni másokról, türelmesen végighallgatni mások panaszait. Boldog voltam, hogy 38 év alatt becsülettel el tudtam látni a rám bízott feladatokat a munkahelyemen. Reményik soraival: "Ne várj nagy dolgot életedben,/ Kis hópelyhek az örömök,/ Szitáló halk sziromcsodák,/ Rajtuk át Isten szól, jövők." Tehát kis, apró örömeiből tevődik össze a boldogság.

A. R.

*

Mikor voltam életemben a legboldogabb? 18 éves koromban, amikor nagyon szerelmes voltam. Első, tiszta, ártatlan szerelem volt. De nem ez volt az igazi boldogság. Később, házasságunk után voltam igazán boldog, amikor az első gyermekem megszületett. Azt a boldogságot nem lehet kimondani, vagy leírni, amit akkor éreztem. Hálát adtam a drága jó Istennek, hogy erőt adott, és ép, egészséges fiúgyermeknek adtam életet. Nagyon boldog voltam, hogy édesanya lehettem. Azután még lányom és fiam született. Nagyon, de nagyon szerettem mindeniket. Hisz a szeretet nem oszlik szét, mindig csak nő. Áldom a drága jó Istent, hogy mindeniket megőrizte minden rossztól. És nekünk, szülőknak, adott erőt, hogy felnevelhettük őket.

Sajnos, most egyedül maradtam, özvegyen. Kérem a gondviselő Istent, adjon erőt és erős hitet életem további szakaszába. Hisz öregnek lenni, egyedül maradni, betegen élni és meghalni, nagyon-nagyon nehéz a jó Isten nélkül.

G. M.

*

Úgy hiszem, a boldogság az a bizonyos KÉK MADÁR, ami csak egy pillanatra mutatja meg magát, s azonnal elrepül.

Majdnem 67 éves fejjel, nehéz erre a kérdésre válaszolni.

Ha őszintén magamba nézek, a "legboldogabb" jelzőt életem különböző eseményei közül, csak egy-két dologra illeszthetem rá:

- Körülbelül 4-5 éves lehettem, s egy pár kis hócipőt hozott az angyal. Ágyamba vettem, s azzal aludtam el.

- Miután gyermekemet világra hoztam, az orvos kijelentette: kisfiú és egészséges.

- Izráeli látogatásom során - barátnőm jóvoltából - az Olajfák hegyéről szemlélhettem Jeruzsálemet, az alattam elterülő, falakkal körülvett régi várost, a templom-hegyet a rajta épült Omár mecsettel, Dávid tornyát stb., - hálát adva a Mindenhatónak, hogy megengedte, eljuthassak ide, s az emberiség eme nagy kincseinek megismerésével gazdagíthassam saját életemet, s ezt elmesélve, másoknak is örömet szerezhessenek.

"Legboldogabb" akkor lennék, ha szeretteim, ismerőseim egészségesek lennének, anyagiakkal ellátva, és a világban BÉKE volna.

M.

*

Hogy mikor voltam életemben a legboldogabb? Nehéz kérdés! Sokszor éreztem, hogy talán most volt az igazi boldogság, aztán valami elhomályosította.

Hosszú, nehéz betegség után eltemettem Édesapámat. Maradt számomra utána egy lezárt boríték. Felbontottam, bár remegett a kezem. Csupán pár sort írt nekem: "Amit te megtettél értem, senki se tette volna meg, amíg élek, soha el nem felejttem." Úgy éreztem, hogy egy jóleső boldogság önt el, mert tudtam, hogy mindent megtettem érte, pedig más oldalról nem a boldogság várt rám. Soha nem hántam meg, hiszen beteg, öreg apámat boldognak láttam.

De ugyanolyan boldog voltam, amikor gyermekem a halál torkából visszajött és újból egészségesnek láttam.

Vagy amikor nehézségek közt úgy éreztem, hogy nem bírom tovább, a jó Isten megsegített és segítő baráti kezek és szívek vettek körül. Akkor azt mondtam, most vagyok a legboldogabb.

Sokszor éreztem, hogy most vagyok a legboldogabb, hiszen apró örömek is nagyon boldoggá tehetik az embert.

Úgy érzem, ha nem várunk sokat, talán több boldogságot kapunk.

M.

*

Egy nő életében nagyon nagy boldogság az, hogy gyereket szül. Csofaldatos élmény életet adni egy kicsi lénynek. Én is így voltam ezzel, az első és második gyermekem születésekor is. Mégis, a legboldogabb a harmadikkal voltam. És nem is azért, mert ez fiú lett a két leány után, hanem azért, mert életben maradt. Parányi súllyal született, 95 dekával, hét hónapra. Az orvos szerint nem is szülés volt, csak abortusz, de a parányi csecsemő napról-napra bizonyította, hogy élni akar. Inkubátorban tartották, fecskendővel táplálták. Örök hálával tartozom Dr. Tonk Emil gyermekorvos emlékének, aki gondos kezeléssel megmentette a fiamat. Szinte azt is mondhatnám, hogy életet lehelt belé. Két és fél hónapos korában hazavihettem a kórházból. Ez volt életem legboldogabb napja.

Anikó

*

"A boldogság sejtelve elragad, s már üdvözít a legszebb pillanat."
(Goethe: Faust)

Hálátlan ember lennék, ha boldogtalannak mondanám magam, de nekem ez az érzés nem sűrűsödött össze egy napra. Voltak helyzetek, mikor azt hittem: ez a legnagyobb boldogság. De rövid időn belül másra, többre vágytam.

Valamikor a boldogság teljességét abban láttam, ha lesz egy szerető párom. Ezt megkaptam az élettől, de rögtön arról álmodoztam, milyen nagyszerű lenne, ha életet adhatnék egy gyermeknek. Mikor ezt is megadta a jó Isten, elárasztott a boldogság és azért imádkoztam, hogy az én kisfiamból becsületes, szorgalmas, boldog ember legyen. A 28 évvel ezelőtt elmondott imámat is meghallgatta a jó Isten. És csak most, mikor ezeket a sorokat írom, döbbenek rá arra, hogy én milyen határtalanul telhetetlen vagyok. Ugyanis a boldogságom teljességéhez még kívánnék valamit: egy kisunokát.

Zs.

*

Sokat gondolkoztam kérdéseden és ezért nem válaszoltam hamarabb. Apró dolgoknak is tudok örüdni, ezért sokszor voltam boldog életemben.

Rendezett családi körben boldog volt a gyermekkorom, örvendtem minden jó jegynek az iskolában, a kitűnő érettséginek, annak, hogy simán bejutottam az egyetemre, és boldoggá tett minden sikerült vizsga is. Szépek voltak a családommal töltött vakációk és jó érzéssel töltött el az is, hogy a munkahelyemen is jó véleménnyel voltak rólam. Felemelően szép volt a szűk családi- és baráti körben megtartott esküvőm azzal, akivel immár több mint negyedszázada boldog házasságban élek. Persze, voltak szomorú napjaim is, de a rosszat hamar elfelejttem és "csak a szépe emlékezem."

Ha mégis válaszolni akarok a kérdésedre, úgy érzem, egy egész időszakról kell írnom. Én abban az évben voltam a legboldogabb életemben, amikor a fiam született.

Nagyon akartuk a gyermeket, három évi házasság után veszélyeztetett terhességem volt. Mégis minden eltelt nap közelebb vitt ahhoz, hogy egyszer nekem is lesz gyermekem. A terhesség hetedik hónapja után, mikor az orvosom biztosított arról, hogy mindenképpen életképes gyermeket fogok szülni, mind nagyobb örömmel vártam a nagy pillanatot. Családom féltő gonddal vett körül, állandóan éreztették nagy szeretetüket. Szerencsére könnyű szülésem volt, így tökéletesen átérezhettem azt a csodálatos pillanatot, amikor először megpillantottam teli torkából bömbölő kicsi fiamat. Ez a boldogság, ha lehet, csak fokozódott, mikor férjem tavaszi virágok erdejével árasztotta el a kórházi szobát, s amikor végre hazavihettük családunk legfiatalabb tagját és láttuk, hogy napról-napra fejlődik, barátságos, vidám, nyugodt kisbaba lesz belőle. Olyan boldogság volt ez, hogy néha éjjel arra gondoltam, talán álmodom, és nem is érdemlem meg, hogy ilyen boldog legyek.

Erzsébet

*

Hatéves koromban, karácsony este voltam életemben a legboldogabb.

Apám félárva volt, Anyámnak rettentő szigorú apja volt, így egyiküknek sem volt soha egy boldog karácsony estéjük. Amikor összeházasodtak, elhatározták, hogy gyermekeiknek ők mindig boldog karácsonyt biztosítanak.

Azon az estén, sohase felejttem el, a mennyezetnél magasabb volt az ezüsthéjű csúcsa. Sajnálták levágni. Meghajlított végére helyezték az angyalképet, s a szaloncukortól és csillogó díszektől roskadozó fa alatt tengerek ajándécsomag volt elhelyezve. A gyertyák szelíd fénye, s a sok csillagszóró még szebbé tette a csodálatos karácsonyfát. Sorra elénekeltük a karácsonyi énekeket, s aztán következett az ajándék-kiosztás. Apám leült a földre, s mi, gyermekek, egyenként vittük neki a csomagokat. Nagyszüleim, keresztszüleim, nagynénik és nagybácsik, unokatestvérek is jelen voltak. Aztán Apám elolvasta a csomagra írt szöveget, kinek az anyala hozta és ki a boldog tulajdonos. Kibontotta a csomagot, s mindenki ámult-bámult és örvendezett. S ez így ment, míg elfogyott minden csomag. Azon a karácsonyon rengeteg ajándékot kaptunk, főleg mi, gyermekek. Többek között Benedek Elek Magyar mese- és mondavilág című köteteit, ami sajnos, a háborúban odaveszett.

Az én kicsi szívem úgy megtelt boldogsággal, hogy sírni kezdtem. Ijedten kérdezte mindenki: mi a baj? Én az asztalra borulva zokogtam: én olyan boldog vagyok!

Azt hiszem, sohasem éreztem ehhez hasonló, felhőtlen boldogságot egész életemen át.

B.

*

Amint azt mindannyian tudjuk, egy család életében a legnagyobb örömboldogság, egy gyermek születése. Én is, 24 éves anyaként szeretném leírni, hogy számomra milyen nagy boldogság volt első gyermekem születése.

Mivel az orvosok megállapították, hogy nagy a baba és nem tudom megszülni, ezért császármetszéssel született meg a kisfiam.

Életemben akkor voltam a legboldogabb, amikor műtét után megébredvén, egy nagyon kedves asszisztensnő megmutatta nekem a kisfiamat! Úgy éreztem, hogy még soha az életemben ilyen boldog nem voltam, mint abban a pillanatban. Boldogságomat még az is tetőzte, hogy abban a pillanatban engedték be férjemet is a kórterembe, aki szintén örömkönnyekeket hullatva, életének legnagyobb boldogságát és szeretetét fejezte ki irántunk.

Kincső

*

Szüleimmel és testvéreimmel mindig nagy szeretetben és békességben éltünk. Édesanyám arra tanított, hogy sohase tegyek másnak olyat, amit nem szeretnék, hogy velem tegyenek. Édesapám meg a hátor, becsületes őszinteségre nevelt. Amikor Édesapámat - aki a becsületesség mintaképe volt - ártatlanul bebörtönözték, azt hittem, a szívem megszakad! Másfél év múlva, amikor kiszabadult, egész éjjel ébren voltam, a boldogságtól nem tudtam elaludni.

Sokszor voltam boldog életemben, de azon az éjszakán voltam a legboldogabb.

S. J.

*

Hányszor feltettem a kérdést magamnak: "Mikor voltam a legboldogabb?" Nehéz erre válaszolni. Hiszen boldog volt a gyermekkorom, mikor a szüleim

irányították az életünket. Azután jött a nagy szerelem, s utána a csalódások. A lányomban sok örömöm volt és nagyon boldog voltam, amikor sikerült a felvételi vizsgája az egyetemen. A kisunokám születése is nagy öröm volt számomra.

A férjem temetése után azt hittem egyedül maradtam, de mikor jöttetek - a Nőszövetség tagjai - és virágkoszorút is hoztatok, azt nem lehet leírni, milyen jó volt tudni, hogy együtt éreztetek velem. Ez is boldogság volt számomra.

Minden kornak megvan a maga boldogsága. Most, amikor napról-napra érzem, hogy gyengülök, már nincs is szaporája a munkámnak, jön az egyetlen, drága Unokám s megkérdi: Mit segítek, Nagymamám? A nehezebb dolgokat ő végzi el. Hát van ennél nagyobb boldogság? A jó Istennek köszönöm, hogy öregkoromban is boldog lehetek.

Ilu

*

A háború után, 1945-ben, nagyon nehéz helyzetben voltunk. Édesapámat elhurcolták az oroszok, annyit tudtunk róla, hogy az Ural-hegység felé viték. Édesanyám betegesen feküdt. Néhány nap választott el 1945 szomorú karácsonyától. Nem volt fákn, nem volt élelmünk. A hideg miatt az ágyban ültünk betakarózva, és mesét olvastam, mert úgy nem éreztük a hideget és az éhséget. Alig tudtam uralkodni magamon, fojtogatott a sírás. Egyszer csak arra figyeltem fel, hogy valaki a kaput szeretné kinyitni. Többen voltak egy városzéli, unitárius egyházkerülettől. El sem tudtam képzelni, miért jöttek. Mind-egyiküknél csomag volt és egy szánkót húztak maguk után. Rövidesen kiderült, hogy segíteni jöttek. Mi valósággal megdermedtünk a meglepetéstől, vendégeink pedig úgy sűrögtek-forogtak, mintha mindig közöttünk éltek volna. A szánkóról lekerült a kosár fa, hamarosan pattogott a tűz; Édesanyám orvosságot kapott és az asztal megtelt kenyérral, liszttel, kaláccsal, olajjal... minden földi jóval. Szégyenkezve mondták, hogy csak ennyit tudtak hozni.

Édesanyám arcán mosoly fénylett, megköszönni se tudta, mint a gyöngyszemek peregték könnyei. Én az öcsém kezét szorongattam. Olyan mérhetetlen gazdagnak és boldognak éreztem magam.

Az akkori "vendégeinkből" már alig él valaki, de azt a NAGY BOLDOGSÁGOT, amit segítségükkel szereztek, nem tudom elfelejteni, végigkísért egy életen át.

"B"

*

Tudod, Júliám, most olyan korszakban élünk, amikor az ember nap mint nap valamiért boldog.

Boldog, ha reggel békében ébredhet. Boldog, ha munkába siethet. Boldog, ha nem kell a szomszédba szaladnia ismét kölcsön. Boldog, ha rendes időben megkapja azt a "nagy" fizetést. Boldog, ha a gyerek közli, hogy a tavalyi szandál még kibírja az idei nyarat. Boldog, ha vendégei bejelentik, hogy egy nappal hamarabb elutaznak. Szóval láthatod, az élet csupa boldogság.

S akkor Te felteszed a kérdést: "Mikor voltam életemben a legboldogabb?" ... Hát igen. Jó kérdés. Tényleg. Mikor is voltam életemben a legboldogabb? ... Amikor az esküvőnk napja volt. Igen. Akkor. Délelőtt 10 órakor a polgári, délután 1 órakor az egyházi esküvőm. Úgy kell írjam, hogy akkor

"úsztam" a boldogságban. Tíz kerek esztendő, akárcsak a mesében, azért épp elég hosszú. És én tíz kerek esztendőt álmodoztam erről a napról. Megmagyarázom, hogy értsed. Esküvőnk előtt tíz évvel megéreztem, megértettem, hogy ez a fiú hozzám tartozik és én hozzá tartozom. És azóta eltelt még tíz esztendő, akárcsak egy örökkévalóság. Gyönyörű, boldog évek.

Hát ne csorduljon ki könnyed a boldogságtól?

Ünő

*

Ez a kérdés először hangzik el felém. Senki se kérdezte eddig ezt tőlem. Nem tudok könnyen válaszolni, sok minden jut eszembe, hiszen életünket sok apró öröm teszi színessé és következőképpen boldoggá. Boldogság, hogy élek, egészségesen járok-kelek családom és embertársaim között; boldoggá tesz, ha a mellettem élőknek örömet tudok okozni. De a legnagyobb boldogság a családom, gyermekeim, akikért érdemes mindent vállalni. Számomra ez a legnagyobb boldogság: családban gyermekeket nevelni, mindig velük lenni.

B. R.

*

Egész életemben boldog voltam. Elárulom a titkot, hogy miért. Mindig, mindennek tudok örüdeni. Ha történtek is rosszak életemben, hamar megvigasztalódtam, mert gondolkozni kezdtem, vajon miért történt ez velem? Előbb vagy utóbb rájöttem, minden ami történik, javamra szolgál. A Természet minden csodája örömet okoz.

Boldog vagyok, hogy embernek születtem és hogy itt és most élek, tudatosan, erdélyi magyar unitáriusként.

J.

SZÓSZÉK-ÚRASZTALA

KISS ALPÁR

HIT ÉS CSELEKEDET^{*}

Jak 2, 14-17

Nagy megtiszteltetés számomra, hogy Főtanácsi gyűlésünk alkalmával engem kértek fel a szószéki szolgálat elvégzésére. Úgy hiszem ezt annak köszönhetem, hogy főtanácsi tagságomon kívül megbízom vagy megbízóim hitemet és ebből fakadó cselekedeteimet értékelték (vagy értékelte). Értékelése annak, hogy hittem és hiszek, cselekedtem és továbbra is akarok cselekedni. Hittem és hiszek Istenben, az Ő segítségével, gondviselésében, hittem és hiszek az emberben, az ő megértésében, áldozatkészségében, szeretetében és mindezek birtokában cselekedhettem, és még tenni tudok valamit a jövőben is az Isten és az ember szolgálatában.

Ezek a gondolatok készítettek arra, hogy a felolvasott bibliai részt válasszam beszédem alapjául, amely minden bizonnyal jól ismert egyházi és világi hallgatóim előtt. Bármilyen gyakran is idézzük ezt a részt, úgy érzem, üzenete és fontossága örökérvényű. Különösen most, amikor nagy hitbéli és cselekedetbéli összefogásra van szüksége egyházunknak, népünknek, most, amikor közösen, rendíthetetlen hittel kell küzdenünk, cselekednünk egyházunkért, nyelvünkért, megmaradásunkért. Nem véletlenül idézzük igen gyakran Reményik Sándor felhívását: "Ne hagyjátok a templomot, a templomot s az iskolát", hiszen mindkettő fontosságáról mindnyájan meg vagyunk győződve, és hinnünk kell, mert "mit használ, ha valaki azt mondja, hogy van hite, de cselekedetei nincsenek?"

Jakab apostol figyelmeztetése, hogy "A hit magában halott, ha cselekedetei nincsenek"- örökérvényű felhívás tettekre, társadalmi-egyházi cselekedetekre. Erre a felhívásra figyelnek fel egyre gyakrabban a nyugati országok egyházai, amelyek jól tudják, hogy adott időszakban, az 50-60-as években, úgy tűnt, hogy az egyház befelé fordulóvá vált, szolgája lett a világi intézményeknek és érzéketlen a földön levő nyomorúság és igazságtalanság iránt.

A mindenkori hívő, becsületesen élni akaró ember számára a hit és a cselekedet elválaszthatatlan. A cselekedetek nélküli hit magán hordozza a mások kizárásának jelét és ennek hívei pietistákká, egoistákká válnak, éppen

^{*} Elhangzott az 1996. január 18-án tartott főtanácsi istentiszteleten.

úgy, mint amiképpen elvilágiasodottá, istentelenné azok, akik cselekedetéből hiányzik a hit.

A hit és a cselekedet közötti kapcsolat térbeli ábrázolással is kifejezhető, és pedig a függőleges és vízszintes terminusokkal. Ebben a metaforikus értelmezésben a függőleges jelenti a mi kapcsolatunkat a világegyetem titokzatosságával, kapcsolatunkat Istennel; és ez nem más, mint a léleknek a kiterjedése. A vízszintes a mi földi kapcsolatunkat jelöli és a mi világba való beilleszkedésünket jelenti. Ez a világi dimenzió.

A hit és a cselekedet ilyen értelemben nem más, mint a függőleges és a vízszintes, a léleknek és a világnak átvitt értelmű dimenziója, kereszteződése. A kereszt, amit így alkotnak, jóval a kereszténység előtt ismeretes volt. Az ókori Egyiptomban például egy kereszt formájú hieroglifa, amelynek felső része körte alakú volt, a fáraók nyelvén "életet" jelentett. Még a zsidó-keresztény hagyományokon belül is fellelhető másként a kereszt, mint Jézus szenvedésének és halálának szimbóluma. Jézus élete és tanítása maga a hit és a cselekedet kereszteződésének jelképe. Gondoljunk a gazdag ifjú kérdésre adott feleletére, miszerint mit kell tenni a hiten túlmenően, hogy életünk, örök életünk legyen. Hasonlóképpen gondoljunk a jólsimert jézusi egyetemes értelmezésben átvett és tanított kettős szeretet parancsolatra: "Szeressed azért az Urat, a te Istenedet, teljes szívedből, teljes elmédből és teljes erődből", "Szeresd felebarátodat, mint magadat." Ez a Márk evangéliumában található felelet az Ótestamentum két részének, a Mózes 3-5 könyvének kombinációja. Ebből a szemszögből nézve, a kereszt a Tórából következtetve kaphat szimbolikus jelentést, azt a két tengelyt jelképezvén, amely meghatározza a teret, amelyben élünk: egyik, a függőleges, jelenti Isten szeretetét, a hitnek a kiterjedését, a másik, a vízszintes, jelentvén az ember szeretetét, a cselekedetek dimenzióját. Nyilvánvalóan itt csakis a jó cselekedetekről van szó, ahogyan más helyen szintén Jézus figyelmeztet: "Nem minden, aki ezt mondja, Uram, Uram, megy be a mennyeknek országába, hanem aki CSELEKSZI AZ ÉN ATYÁM AKARATÁT." Márpedig Isten mindenkori akarata, elvárása és reménye az, hogy teremtménye koronája jót cselekedjen. Sajnos, Istennek igen gyakran kell csalódnia ezen a téren, látván azt, hogy mennyi rossz cselekedetre képes az ember.

Jakab felhívása a hit és cselekedet összefüggésére minden bizonnyal a jézusi kettős szeretet parancsolatra vezethető vissza. Az 1János 4,16-ban ezt olvashatjuk: "Az Isten szeretet, és aki a szeretetben marad, az Istenben marad és az Isten is őbenne." Ahhoz, hogy hitünk és cselekedetünk jó legyen, szeretnünk kell Istent és embertársunkat. Ahhoz, hogy ez valóra váljon viszont, szükséges megismernünk az Istent és az embert. Pascal szavaival viszont: "Minden más egyebet előbb ismerni kell, hogy meg lehessen szeretni. Istennél fordítva van. Őt szeretni kell, hogy megismerhessük."

A szeretet kettős parancsolata sokak számára régiesnek, túlpredikálnak tűnik éppen úgy, mint a hit és a cselekedet összefüggése. Isten-szeretetem és istenhitem nekem minden életforrás áhítatát jelenti, ami által túlléphetem önmagam korlátolt határait, emberszeretetem, tiszteletem pedig jó cselekedetekre serkentenek.

A felebaráti szeretet az Isten iránti szeretetből fakad, mert ha nem szeretjük Istent, hogyan szerethetnénk embertársunkat és fordítva, hogyan szerethetjük felebarátunkat, ha Istent, aki maga a szeretet, kizárjuk életünkéből?

A szeretet kettős parancsolata a hit és a cselekedet megélésében jut kifejezésre. Hiába mondom azt, hogy hiszek Istenben, hiszek embertársamban, az emberiségben, szeretem őket, ha ezt tettekkel nem bizonyítom, mit érek vallomásommal? Gyönyörű példája ennek a felismerésnek a jól ismert jézusi példázat a könyörülő szamaritánusról, aki jó cselekedetével mutatta meg hitét.

A hit megélése, a jó cselekedetek gyakorlása áldozatot követel, de nem akkorát, hogy ne tudnánk vállalni azt. Gyakran jelenthet lemondást, anyagi áldozatot, verejtékhullatást. Jelenti azt, hogy függőleges és vízszintes vonalban kell szemlélnünk a világot, meglátunk lelki szemünkkel Istent, meglátunk embertársunkat, őket szeretnünk kell, hinnünk kell bennük és ennek arányában cselekednünk.

A mindenkori templomok, azoknak tornyai, az ún. "függőleges", a világegyetembe való beilleszkedését jelképezik. Akár a gótikus katedrális hullámzó boltívei, a kölni dóm vagy bármelyik nagy és kis templomunk ezt igazolja. Épültek és épülnek a templomok Isten dicsőségére, mintegy bizonyosságul, hogy az ember hisz Istenben, felfelé is tekint. Természetesen a felfelé tekintést jelképesnek kell vennünk, mert nem mondhatjuk, hogy Isten földi dimenzióban a magasban, fent van. Istent önmagunk és embertársunk lelki-erkölcsi magasságában és mélységében találjuk meg.

Elégséges vajon csupán a "felfelé tekintés", elégséges magában istenhittünk megvállása? És sorolhatnánk tovább ezeket a kérdéseket. Hívó és cselekvő emberekre van szüksége a világnak, közelebbről Egyetemes Egyházunknak. Főtanácsi gyűlésünk is ezt a célt szolgálja: felmérni az elmúlt időszak eredményeit és hiányosságait, hitet erősíteni, további jó cselekedetekre buzdítani egyházi és világi vezetőinket, reményt fakasztani híveinkben, kibővíteni függőleges és vízszintes síkon önmagunk és embertársunk látókörét.

Egy érdekes eszmefuttatást olvastam egy könyvben arról, hogy miért voltak szentek a szentek. "Mert derűsek voltak, amikor nehéz volt derűsnek lenni, türelmesek a türelmetlenségben, amikor továbbmentek, amikor megállni szerettek volna, hallgattak, pedig beszélni akartak és szeretetre méltóok voltak, pedig szeretetlenségben éltek." (G. P. Fleck).

Mikor mondhatjuk embertársunkról el ezeket? - Akkor, amikor így vallhatunk: "mikor éhes voltam, ennem adtál, szomjas voltam és megittattál, idegen voltam és üdvözteltél, meztelen voltam és felöltöztettél, beteg voltam és te meglátogattál, fogságban voltam és te eljöttél hozzám." És mikor mondhatják el rólunk ezeket? Akkor, amikor ezt, ezeket cselekedjük mi is, amikor: "Mi nemcsak várunk,/ nemcsak szomjazunk,/ hideg aggyal, gigászi karral alkotunk./ Nem várjuk ölünkbe a mennyet csillagokkal és angyalokkal,/ mi már cipeljük a hegyoldalak követét,/ folyó pántlikákat tűzünk a földön át,/ kezdet adhatunk a tengerekkel,/ lemegyünk sokezeréves fekete napért,/ csapdába csaljuk a friss sugárt,/ felszórjuk a tengert májusi esőnek,/ Felszántjuk, vetjük, learatjuk az Életet." (Olosz Lajos: Beteljesülés).

Felsorolhatatlan mindaz, ami reánk vár a jövőben. Mindenekelőtt hinnünk kell Isten segítségében, gondviselésében, hinnünk kell embertársunkban és önmagunkban, "felfelé" tekintésünkben meg nem feledkezni a kanti kategorikus imperativusról, miszerint: "Cselekedj úgy, hogy az emberben nem eszközt, hanem célt lássál."

Hítünket és cselekedetünket hassa át a kettős szeretet, ez alkossa az életet jelképező "élet-keresztet" mindennapi tevékenységünkben és imádságunkban. Képesek vagyunk hinni és cselekedni, mert "Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?" És "Karod erős, szíved emelkedett,/ Végtelen a tér, mely munkára hív." Ámen.

LŐRINCZI KÁROLY

LEGYETEK TÖKÉLETESEK!

Imóz 1,28; Mt 5,48

Két nagy próféta: Mózes és Jézus szavait idézem. Mózes első könyve, első fejezetének 28. versében ezt olvassuk: "És ezt mondta nekik Isten: "Szaporodjatok, sokasodjatok, töltsétek be és hódítsátok meg a földet. Uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain és a földön mozgó minden élőlényen!" Ha elgondolkozunk e parancs felett, rájövünk arra, hogy valami hiányzik innen. Mondhatnám így is: itt csupán az ember jogai, kiváltságai vannak felsorolva. Hol vannak kötelességei? Ezeket találjuk meg Jézusnál, aki minden kötelességünket egyetlen szóba sűríti bele: "Tökéletesség." "Ti tehát legyetek tökéletesek, mint ahogy mennyei Atyátok tökéletes!"

Két parancs az ember részére. Mennyire tartotta be az elsőt, hogy ti. - szaporodjék, töltsse be a földet és uralkodjék minden más teremtményen? - Szaporodott, betöltötte a földet - minden földrészen, tenyérnyi szigeten is jelen van. Uralkodni is próbál az ég és a föld elemi erőin, állatain és növényein. Sőt: egyeduralkodóként viselkedik. Értelmi képessége - e többlet által, amivel Isten csak őt áldotta meg minden teremtmények közül - valóban uralkodik minden teremtménytársa felett. Pedig az uralkodás jézusi értelemben csak Istent illeti meg. Az ember, mint testvér kellene viselkedjék más teremtményekkel, s magával a Földdel úgy, mint otthonával: szeresse, ápolja, védelmezze, gondját viselje, tisztán és épen őrizze meg önmaga és az utána jövő nemzedékek számára. Hogy az ember ennek megfelelően viselkedjék, hogy jó gazdája legyen a Földnek s a Föld minden más lényének, mely érte van, az ő javát szolgálja, számára teremtett Isten által, ahhoz szükséges a jézusi parancs teljesítése: Legyetek tökéletesek! Legyetek nemeslelkűek, jók, igazak. Nyilvánvaló, hogy az ember fentemlített kötelezettsége embertársa iránt még inkább érvényes. Nem az egymáson való uralkodás, nem az egymásellenesség, még nem is

a békés egymás mellett élés, hanem az egymásért élés jelenti az ember tökéletesedésének irányát.

Itt jutunk el alapigénk magvához: A tökéletességre törekvő keresztény ember, Jézus megfogalmazása szerint: az Isten fia, Isten gyermeke, aki sohase ellensége, nem is közömbös szemlélője, hanem segítőtársa, testvére az ő embertársának.

Nem vagyunk tökéletesek, de törekednünk kell arra. A felnőtt ember elsősorban önmaga kell elvégezze ezt az önformáló munkát, éppen az önmagábanézés, elmélkedés és imádság által. Gyermekeinket pedig - a jövő nemzedéket - a család, a társadalom és az egyház hivatott istenarcúvá, mindinkább tökéletesedő emberré formálni. A családban az édesapa, édesanya, nagyszülők, nagyobb testvérek, s keresztény hagyomány szerint a kereszt-szülők kell neveljék a gyermekeket. A társadalom részéről: óvoda, iskola s a különböző művészetekre hárul a felelősség. Az egyházak szintén részt vállaltak és kívánnak vállalni a gyermekek nevelésében. Ezért létesítették az évszázadok rendjén - az államot is megelőzve, az iskolákat és árvaházakat. Az unitárius oktatás és nevelés főfeladatának tekinti a valláserkölcsi nevelést. Istent és embert szerető, tisztelő és megbecsülő gyermek és ifjú formálása az unitárius valláserkölcsi nevelés célja. Alaptétele a jézusi tanítás: Egy Istenünk, egy közös, teremtő Atyánk van; testvérei vagyunk egymásnak mi emberek, sőt testvérek vagyunk minden más teremtménnyel is. Ezért szent kötelességünk védeni, óvni a Földön élő növény és állatvilágot, s azt a környezetet, amely életfeltétele az embernek és minden élőnek. A Földön létező élet is egységes, egymástól függ létük. Egy láncszem se eshetik ki ebből az egyetemes életrendszerből. Bármely láncszem kiesése az ember pusztulásához vezetne. Ezért kell óvjuk és nem uraljuk a teremtett világot. A darwinizmus másfél százada immár, hogy hirdeti a természetes kiválasztódást és a létért való harcot, mint a fajok és fajták tökéletesítő módját. Eszerint a természetben kíméletlen harc folyik: az erős elnyomja, megsemmisíti a gyengét, így erősödnek, válnak mind tökéletesebbé a különböző állat- és növényfajok. Az erőtlen egyed elpusztul. Ugyanezt az elméletet lehet alkalmazni a növényvilágra is: a nagy fa irgalmatlanul elnyomja a kicsit, elveszi előle az életet jelentő napsugarat. Ez mind igaz. De az is igaz, hogy az erdő fái egymást oltalmazzák a nagy viharokban, s az elefántok is kört alkotva, kicsinyeiket középre helyezve, oltalmazzák veszélyek esetén. Isten gondviseléséről beszél ez is a természet életében.

A természetes kiválasztódásnak, az egymás ellen folytatott, létért való küzdelemnek nincs helye az emberi társadalomban. Mit teszünk hát mi, emberek önmagunk, emberi fajunk tökéletesítése érdekében? Vannak és voltak áltudósok, akik hirdették egyik vagy másik emberfaj felsőbbrendűségét. Voltak és vannak emberek, akik jogosnak tartották és tartják az emberi társadalomban is a létért folytatott küzdelemben a kíméletlen harcot az egyének és népek között. Az ilyen felfogás ellenkezik a jézusi tanítással, a keresztény erkölccsel. Ember az embernek nem volna szabad, hogy farkasa legyen sohase. Ha farkasmódra viselkedik az ember, akkor ő is farkas és nem ember, nem istengyermeke jézusi értelemben.

Ezeket az eszméket a keresztény egyház, kisebb-nagyobb buktatókkal, már közel 2000 éve hirdeti. Milyen eredménnyel? Mondhatnók azt is, hogy kevés eredménnyel. Hiszen ma is van bőven rossz és gyarló ember. De ha figyelembe vesszük, hogy a kereszténység létezése óta annyi és annyi rossz, emberhez méltatlan társadalmi rendszer, annyi és annyi helytelen értékítélet szűnt meg, lett mássá, hogy a rabszolgatartástól eljutottunk az emberi jogok hangoztatásáig - be kell lássa bárki is, az egyház nem hiába hirdette az Isten-és emberszeretetet jézusi tanítását. A keresztény életszemlélet feltétlen előbbre vitte az emberiséget a tökéletesedés útján.

Az ember fejlődése, tökéletesedése beletartozik Isten gondviselő munkájába. Ha botladozva, ha kitérőkkel is, ez a folyamat feltartóztatlanul halad előre.

Szabó Dezső író édesanyjáról írja a következőket: "Az örök gyermek abszolút hitével hitte, hogy a tisztaság, a jóság, a becsület, őszinteség, hősiesség, szájalom és önfeláldozás, nemcsak lelki szépségek, hanem a gyakorlati világ elpusztíthatatlan érvényesülési eszközei. Hogy a gonosz, a becsstelen csak múló sikereket érhet el, de már itt a gyakorlati világban, a mindennap szükséges események kényszere folytán eljut büntetéséhez, mert az az embervilág gravitációja, hogy a rossz bűnhődjék. És hogy a jó, a tiszta ember előbb-utóbb érvényesül, mert ez nemcsak isteni rend, hanem a földi emberközösség egyetlen higiénája. És a jó minden szenvedése csak biztosítéka eljövendő győzelmének." Természetesen Isten gondviselésének éppen mi vagyunk a legfontosabb eszközei, mi kell tegyünk a tökéletesedő emberért a legtöbbet. Mert még van mit tenni.

Budapest ostromának idején írta, az óvóhelynek kijelölt pincében ugyancsak Szabó Dezső: "Az ember meghalt; ezután csak vadállat vagy gép lesz az eltorzult Isten képmása." Mert: "Az ember a legpimaszabb, a legkegyetlenebb, a legvadabb étvágyú minden állatok közt."

Azóta sokat változott a világ, de keveset az ember. Mert különösen itt és most, valóban nagyon vadétvágyúvá lett ismét az ember. Az országunkban is több mint 40 éven át uralkodott materialista életszemlélet nagyon anyagi-mádóvá, istentagadóvá tette az emberek egy komoly részét. Gondolok azokra az új urakra, akik nem is olyan régen még fő elvtársak voltak, a terror, az elnyomás, a népnézés emberei. Többnyire ezekből kerültek ki az újkapitalisták. Mit várhatunk tőlük? A Szabó Dezső szerinti legfőbb emberi erény, a szájalom a gyengébb, a szegényebb iránt, ezeknél ismeretlen. Ez a lelki károsodás jóformán mindenkit érintett. Sok a tennivaló. Jézus szavaival élve: Sok az aratnivaló, de vajon vannak-e aratók? Ha valaki be akar állni az aratók sorába, az embert nevelni próbálkozók sorába, ne feledje, a munkát saját magán kell kezdje. Hogyan is lehetne jó nevelő a nevetlen ember? És ne feledje a vallásos ember se: Nem elég templomba járni, nem elég gépiesen imádkozni. Be kell vonulni olykor a belső szobába is, s ott magunkbaszállva, szemtől-szemben Istennel, adni számot szívünk és lelkünk minőségéről.

Milyen egyszerűen mondja a zsidó rabbi tanítványainak: "Ha majd Isten színe elé kerülök, nem fogja tőlem számon kérni: miért nem voltál olyan, mint Mózes? De azt kérdezni fogja tőlem: Miért nem voltál olyan, amilyen le-

hettél volna?" Tőlünk pedig, keresztény emberektől, bizonyosan nem fogja azt kérdezni, miért nem voltál olyan, mint Jézus, de azt megkérdezheti és számonkérheti, hogy miért nem igyekeztél a tökéletesedés útján előre jutni? Hiszen annyi drága lelki értékkel áldottalak meg téged. Miért, hogy a létező folytatott küzdelemben, a kenyérért folytatott csatában nem találtál kellő időt arra, hogy magadba szállj, magadba nézz, Istennel beszélj, Jézus tanítását forgasd elmédben, s valamit emberségedért is tégy, hogy az emberi társadalom általad is előre léphessen a Jézus által megígérendő világ: az Istenország felé!

A tökéletesebb embert megformálni, s általa a világot előre vinni, sokféle elmélet született. Én, mint egyházam szolgája, hirdetem, hogy ebben az emberformáló, az embert erkölcsi lényé nevelő munkában a vallásnak, a kereszténységnek, s benne unitárius vallásunknak - fontos szerepe van. Jól mondotta valaki: A jövő század vagy vallásos lesz, vagy egyáltalán nem lesz. És jól mondotta valaki azt is: "Jézus nélkül készíthetők jobb gépek, gyorsabb autók és repülőgépek; Jézus nélkül keringhetnek többlépcsős rakéták a világűrben, és tengeralattjárók átmehetnek a jég alatt az északi sarkon; de Jézus nélkül a technika és civilizáció minden vívmányával sem építhető fel olyan világ, melyben emberhez méltóan lehet élni."

Kétségtelen, hogy az ember koronája, legnagyobb kincse az értelem. Ez azonban nem azt jelenti, hogy amit az emberi értelem alkot, az mindig jó. Az emberi értelem amennyi jót alkotott, legalább annyi rosszat is. Az értelemmel megáldott embert jóvá kell tenni, hogy értelem mindig csak jót termeljen és sohase gonoszt.

Ezt a nevelőmunkát igyekszik végezni a gyermekek körében az unitárius vallás-erkölcsi nevelés iskolában és templomban. Felhívjuk a szülők figyelmét arra, hogy városokon képtelenek a lelkészek minden iskolához, minden unitárius gyermekhez eljutni. Ha el tudjuk vinni gyermekeinket mindennap az óvodába és iskolába, vigyük el hetente egyszer vallásórára is. Ma már nem ismeretlen az istentisztelettel egy időben a gyülekezeti teremben folyó vallásóra. Ez a nagyon fontos feladat mind az egyház, mind pedig a család részéről megoldható.

A vallás-erkölcsi nevelést végezni, gyermekeinket unitárius, vallásos szellemben nevelni, érdemes. Ki az a szülő, aki ne örülne a szófogadó, érzelmeiben művelt lelkű, jó gyermeknek? Aki nem bánatot, hanem örömet szerez ebben a sokak számára oly kevés örömmel megáldott életben? A vallás-erkölcsi nevelést végezni, végsőfokon, nemcsak érdemes, de egyenesen létszükséglet. Nemcsak egyházunk, de népünk és társadalmunk egyszerű léte függ ettől. Zárjuk hát szívünkbe a jézusi felhívást: "Legyetek tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes." Neveljük gyermekeinket, neveljük önmagunkat az emberiség javára, az embert teremtő Isten örök dicsőségére. Ámen.

WALKER-RIGGS JUDITH

A VÉGTELEN SZELLEM*

Mt 5,14-16

Néhány héttel ezelőtt a Glasgow-i Egyetem templomának gondozója elcsodálkozott azon, hogy turista csoportok figyelik a templomablakból besűrűdő világosságot. Láta, hogy a bal oldali ablakpárkánynál egy kis csoport ember áll és ezt mondják: "Igen, ez az! Ez a tökéletes világosság! Amit látunk, az az igazi világosság!"

A középső ablakpárkánynál egy másik csoport állt, amelynek tagjai így érveltek: "Ne légy ostoba. A világosság elég szép ugyan, de csak itt valóságos fény. Hogyan tévesztheted össze az itt látott világosságot az igazi világossággal?!"

Egész idő alatt a templomon kívül az igazi világosság hömpölygött sugározva, amelynek látását elfedték az épület falai.

Időközben, a jobb oldali ablakpárkányhoz sereglett csoport tagjai ezt hangoztatták: "Ti mindnyájan tévedtek, az igazi világosságot nem mindenki tudja észrevenni, de mégis vannak olyanok, akik észreveszik." A templom homályában a templomgondozó egy másik kis csoportot vett észre; szemben álltak a fallal és ezt mondta közülük valaki: "Látjátok, én mondtam nektek: Itt nem valami világosságról van szó, hanem valami olyan dolgról, amely a világosságot próbálja érzékelteni." És egész idő alatt a templomon kívül az igazi világosság hömpölygött sugározva, amelynek látását elfedték az épület falai.

Lehetséges, hogy testünk, tapasztalataink, kultúránk, neveltetésünk, személyiségünk hasonlít az egyetemi templomban történetekhez. Vallásos életünkben ezek által pillantjuk meg azt a világosságot, amelyet akarva-akaratlanul magunkkal hordozunk egy életen keresztül. De vajon az említettek nem korlátoznak-e abban, hogy csak egy ablakból figyeljünk a világosság felé, ahelyett, hogy több ablakra is figyeltünk volna? Vajon mindezek nem akadályoztak meg abban, hogy a sugározva továbbhőmpölygő világosságot észrevegyük?

A vallásos meggyőződések különbözősége nem ott kezdődött-e, amikor valaki meglátta a világosságot és lelkesedéssel másokat is maga köré hívott, hogy ők is láthassák ugyanazt a világosságot? Milyen sajnálatos, hogy a követők egy része csupán csak az ablakra nézett, csak önmagukat látták, ahelyett, hogy tovább néztek volna a fény felé.

Tény az, hogy a keresztény felekezetek egy része ma is csak "egy ablakra szegezi tekintetét", és nem veszi észre a más ablakokból besűrűdő világos-

* Elhangzott az Angol Unitárius Egyház főtanácsi istentiszteletén, 1996. március 31-én, Glasgow-ban; fordította: dr. Rezi Elek.

ságot. Ezzel nem azt akarom állítani, hogy az ilyen magatartás teljesen téves. Az embereknek különböző a vallásos meggyőződésük; amit az ember igazán hisz, az a fontos. De a vallás világában nem csak az számít, hogy valami igaz, vagy hamis lehet. Az is számít, hogy egyes hitfelfogások negatívak és bántóak, mert a szeretet helyett a gyűlöletre, az egység helyett a széthúzásra, a jóvátétel helyett a büntetésre biztatják az embereket.

Vizsgáljuk meg a mi unitárius hitünket az értelem, a hagyomány és a hitelvek függvényében. Mert mi mások hitbéli meggyőződésére is úgy tekintünk, mint amelyek taníthatnak bennünket.

Amikor végignézek egy unitárius gyülekezeten, mindig eszembe ötlök az a gondolat, hogy vallásos életünkben mennyire különbözőek vagyunk. De a lelkünk mélyén, imádságaink áhítatában, vallási önazonosságunk megvallásában közel állunk egymáshoz.

Ma virágvasárnapot ünnepelünk. Egységünkre és különbözőségünkre jó példát szolgáltat az egykori virágvasárnapi esemény. A Jeruzsálembé bevonuló Jézust ünneplő emberek kétségtelenül különböztek egymástól abban, hogy mit hittek Jézusról. Ez attól függött, hogy mit hallottak, milyen híreket terjesztettek róla, találkoztak-e vele személyesen. De minden különbözőségük ellenére mindenki megragadta a kínáló alkalmat és közel érezték magukat egymáshoz.

Az unitárius vallás lényegét nem valami különleges teológiai állomásnak, hanem útkereszteződésnek kell tekinteni. Azon a képeslapon, amelyet egyházunk megbízottja küldött nekem azért, hogy felkérjen a főtanácsi szolgálatra, fénysugarak áradtak be az ablakon, egymást keresztezték a levegőben, de a földön egy helyre érkeztek. Az unitárius vallás az a hely, ahol a különböző ablakokból beérkező világosság egy helyen találkozik.

Hogyan valósíthatók meg a "fénytalálkozások" a gyakorlatban? - kérdezhetitek. Véleményem szerint a türelmesség és egymás elfogadásának a gyakorlásával. Ezek pedig azt mutatják meg: hogyan éljük meg emberi értékeinket a gyülekezeteinkben.

Örvendek annak a következetes küzdelemnek, amelyet őseink vívtak a vallásos meggyőződés korlátozása ellen, azért, hogy a vallásosság ne csupán csak a szentháromsági dogma elfogadásában merüljön ki. A mi felekezeti elnevezésünk is - unitárius - ennek a küzdelemnek az eredménye. De ma már vallásunk lényegének az felel meg, amikor a rászorulóknak felajánljuk otthonunkat, a menekülteknek biztonságos helyet biztosítunk és őszinte törődést tanúsítunk a minket körülvevő testi-lelki betegek iránt.

Egy dél-afrikai gondolkodó mondotta: "Létezésünket együttesen kellene elképzelni, nem úgy mint egy sajnálatos balsorsot, amely végnélküli versengést tart fenn közöttünk, hanem úgy, mint Isten felszabadító cselekedetének olyan következményét, amely testvérekké formál bennünket, akik közösen cselekszünk életproblémáink megoldásáért." Természetesen csak akkor tehetünk többet, ha nemcsak az ablaküvegre szegezzük tekintetünket, hanem tovább nézünk a világosság felé.

Keressük az igazi világosságot és engedjük, hogy az betöltse életünket. Tudjunk küzdeni a szegénység, a kábítószertfogyasztás, a fegyverkezés, a ter-

rorizmus, az abortusz és minden más rossz ellen, mert ezek sok embert megfosztanak az igazi világosság látásától.

A világosság töltse be életünket, hogy védeni tudjuk az életet, a Földünket, amelynek felszínén véget kell vetni a teremtmények közötti békétlenségnek. A világosság gyermekei legyünk, amikor imádkozunk, szólunk, cselekszünk és közösségünket szolgáljuk.

Milyen csodálatos, amikor a világosság beragyogja életünket nemcsak vasárnaponként, hanem életünk minden egyes napján is. Imádkozzunk szüntelen Isten világosságáért! Ámen.

ESZMÉK, GONDOLATOK

A szeretetnek, tudásnak, szépségnek nincs határa. A lélek nem akar tudni határokról, és mindig az optimizmust igazolja, nem a pesszimizmust. (R. W. Emerson)

A Szentírásban található igazság soha nem tesz boldoggá bennünket, amíg az a szívünkben élő igazsággá nem válik. (C. H. Spurgeon)

Mondjátok csak, szerethet-e az mást, aki önmagát gyűlöli? S egyetértésben élhet-e egy másik emberrel az, aki önmagával meghasonlott? (Erasmus)

Akinek az a szándéka, hogy jót tegyen, nem várhat arra, hogy ezért az emberek félretegyék útjából az akadályokat. (Albert Schweitzer)

Az igazi felebaráti szeretet több, mint a szájalomra való képesség: ez a jóindulatra való képesség. (Martin Luther King)

Felébredtünk. Látni akarunk tisztán. / Szembe akarunk nézni az Élettel, / tisztában akarunk lenni helyzetünkkel. / Ismerni akarjuk magunkat. (Károly Károly)

Azok, akik a haladást csupán a mozgás kedvéért akarják, olyannak látszanak számomra, mint azok a sofőrök, akiknek az autójában van motor, kormánykerék azonban nincs. (J. B. Priestley)

Az összes tévedések között a legnagyobb: nem tenni semmit csak azért, mert keveset tehetsz. Tedd, amit megtehetsz. (Sydney Smith)

A valódi szeretet: szeretet valaki iránt, akitől az ember semmi hasznot nem vár. (Pearl S. Buck)

Míg az ember szűk határ között él, magát okosnak tartja: ha küljebb lép, látja mennyit kell még tanulnia! (Kisfaludy Károly)

Az embernek nincs nagyobb ellensége, mint az önhittség. (Carlos Castaneda)

Előbb vagy utóbb állást kell foglalni, ha az ember ember akar maradni. (Graham Greene)

Alig van boldogítóbb érzés, mint azt érezni, hogy az ember a többi embernek valamit létevel adhat. És ez a segítség nem azon múlik, hogy hány emberen segítek, hanem azon, hogy milyen odaadással teszem azt. (Dietrich Bonhoeffer)

Ne mulaszd el soha észrevenni a szépet! A szépség Isten ujjlenyomata. (Ch. Kingsley)

EGYHÁZI ÉLET - HÍREK

Egyházi Főtanács

1996. január 18-19-én tartotta évi rendes ülését; Kolcsár Sándor közügyigazgató-esperes imája után, dr. Szabó Pál főgondnok nyitotta meg. Megnyitó beszédében megemlékezett Gálfalvi Sándor elhunyt főgondnokról; Főtanács néma felállással adózott emlékének.

A Főtanács tárgysorozatán szerepelt: Jenei Dezső főgondnok beadványa, melyben felmentését kéri minden egyházi tisztsége alól, dr. Erdő János püspök eskütétele, az egyházköri választások jóváhagyása, tiszteletbeli címek adományozása, jelentések: püspök, Egyházi Képviselő Tanács, Nyugdíjpénztár, Unitárius gimnáziumok, Unitárius Nők Országos Szövetsége, Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet tevékenységéről, a tusnádfürdői szórvány leányegyházközséggé nyilvánítása, valamint zárszámadások és költségvetések.

Főtanács felmentette Jenei Dezső afiát minden egyházi tisztsége alól, és eddigi tevékenysége elismerése jeléül a "tiszteletbeli főgondnoki" címet adományozta. Egyben megbízta dr. Szabó Pál afiát a főgondnoki teendők végzésével.

A választások során dr. Szabó Árpád dékán afiát megválasztotta egyházi főjegyzőnek. Hűséges egyházközségi szolgálatukért id. Szász András úrmösi afiának tiszteletbeli keblitanácsosi és Vasas Sándor bencédi afiának tiszteletbeli gondnoki címet adományozott. Elfogadta a sepsiszentgyörgyi egyházkör névváltoztatását "Háromszék-Felsőfehér"-i névre, valamint a bethlenszentmiklósi és magyarszentbenedeki egyházközségek átcsatolását a kolozs-tordai egyházközből a maros-küküllői egyházkörbe.

A Főtanácson meghívottként részt vett dr. Murvai Sámuel főgondnok és dr. Mikó István főgondnokhelyettes a magyarországi Unitárius Egyház képviselőjében.

A főtanácsi istentiszteleten a lelkeszi szolgálatot Kiss Alpár baróti, az énekvezéri teendőket Lőrinczi Károly aranyosrákosi lelkész végezte. A közebed alkalmával a hagyományos "Berde pohárköszöntőt" Kun Csaba főtanácsi tag mondta.

Esperesi értekezlet

1996. február 7-én, Kolozsváron, az Elnökség, esperes és teológiai tanár afiai részvételével értekezletet tartottak, amelyen az esperesi vizsgálószékekkel kapcsolatos kérdéseket, a millecenáriumi ünnepélyek rendezését tárgyalták, valamint az 1996. évi gyűlések idejét állapították meg.

Gondnok-keblitanácsosi konferenciák

A szokásos éveleji konferenciákat 1996. február 20. és március 2. között tartották meg: a kolozs-tordai egyházköriben március 2-án Várfalván, a maros-küküllői egyházköriben február 26-án Désfalván és február 28-án Szentgericén,

a székelykeresztúri egyházkörben február 20-án Székelykeresztúron, a székelyudvarhelyi egyházkörben február 21-én Székelyudvarhelyen és a háromszék-felsőfehéri egyházkörben február 24-én Brassóban. A konferenciákon az Erdélyi Magyar Gazdák Egyesülete szaktanácsadói tartottak előadást az egyházközségek földterületeinek hasznosításáról. Emellett foglalkoztak az egyházközségek anyagi kérdéseivel és a gyülekezetek valláserkölcsei életének megelevenítésével. A konferenciákon az egyházi központot Andrási György előadótanácsos képviselte.

Lelkészi értekezletek

1996. március 4. és 25. között került sor az első évnegyedi lelkeszi értekezletekre, melyeket körönként a következő egyházközségekben tartottak: a kolozsvári 3. sz. Monostori egyházközségben március 4-én, Dicsőszentmártonban március 7-én, Székelykeresztúron március 5-én, Székelyudvarhelyen március 6-án és Brassóban március 25-én. Az értekezleteken dr. Szabó Árpád főjegyző: "A prófétai örökség, mint az unitárius vallás társadalomszolgálatának alapja", és dr. Gaal György tanár: "A protestantizmus szerepe a magyar művelődéstörténetben" c. előadása hangzott el és került megbeszélésre.

Lelkésznevelés

Teológiai hallgatóink I. félévi vizsgáira 1996. január 4. - február 9. között került sor.

Szakvizsgát tettek 1996. február 5-9. között Molnár Lehel és Krizbai Béla.

Hiterősítő csendes napokat tartottak 1996. február 12-13-án. Hallgatóink részére bibliamagyarázatot és előadást tartottak: Bálint Benczédi Ferenc kolozsvári lelkes: "A lelkes és a keblitanács együttműködése az egyházközség vezetésében" és Kiss Károly medgyesi lelkes: "Az önképzés; teológiai ismeretek és általános műveltség" címen. Február 13-án az Intézet összes hallgatói részére dr. Gaal György tartott előadást: "A protestantizmus szerepe a magyar művelődéstörténetben" címen. A csendesnapok közös szeretetvendégséggel zárultak.

Dávid Ferenc Egylet

1996. január 21-én tartott felolvasó ülésén dr. Rezi Elek teológiai tanár tartott előadást: "Uram, taníts minket imádkozni" címen. Február 18-i ülésén felolvasott dr. Szabó Árpád főjegyző: "A családi eszmény változó világunkban" címen. Március 24-i felolvasó ülésén előadott Kovács István teológiai tanár: "Amerikai tanulmányutam élményeiből" címen. Az ülések műsorát zeneszámok és szavaltatok egészítették ki.

Személyi változások

Nyugalomba vonult: Kiss Domokos kénosi lelkes 1996. március 1-től, 43 évi szolgálat után. 1927. március 14-én született Kövenden. Teológiai tanulmányait a Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karán végezte 1949-1953-ban; lelkeszképesítő vizsgát tett 1954-ben. Lelkeszi szolgálatát az iszlói egyházközségben kezdte 1953-1955-ben, 1955-1958 között a kadácsi, 1958-

1996 között a kénosi egyházközségben teljesített szolgálatot. Isten áldása legyen további életén.

Kinevezés

Farkas Dénes az egyházi központ levéltárosi állásából 1996. március 1-től áthelyezést nyert a belső pénzügyi ellenőri állásba.

Molnár Lehel 1996. március 1-től kinevezést nyert az egyházi központ levéltárosi állásába, valamint gyakorló segédlelkészi megbízást kapott az 1. sz. kolozsvári egyházközségbe.

- *Dr. Erdő János püspök* 1996. január 1-én megtartotta a hagyományos újévi fogadást, melynek keretében dr. Szabó Pál főgondnok üdvözölte a főpáasztort, melyre a püspök válaszolt, kiemelve az egyházunkra váró feladatokat Isten és ember szolgálatában. A fogadáson részt vettek az egyházi központ alkalmazottai, a teológiai tanárok, a kolozsvári lelkészek és gyülekezetek hívei.

- *Bölöni Farkas Sándor születésének 100. évfordulója* alkalmából emlékünnepelet rendezett Egyházunk és az Erdélyi Múzeum-Egyesület. 1996. január 27-én Bölönben megkoszorúzták Bölöni Farkas Sándor emléktábláját. Ezt követően a sepsiszentgyörgyi szemerjai református templomban ünnepélyes megemlékezésre került sor. Dr. Erdő János püspök áhítata, majd Jánó Mihály megyei művelődési felügyelő köszöntőjét követően Benkő Samu, az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöke és dr. Imreh István akadémikus tartottak előadást Bölöni Farkas Sándorról. Az ünnepélyt Veress László színművész felolvasása, Péter Hilda szavalata és a Sipos Zoltán vezette "Pro Muzica" kamarakórus egészítette ki. Záróbeszédet mondott Incze Sándor szemerjai református esperes és Török Áron sepsiszentgyörgyi unitárius lelkész.

- *Márton Áron volt gyulafehérvári római katolikus püspökre* emlékeztek születésének 100. évfordulója alkalmából 1996. február 12-én a kolozsvári Szent Mihály templomban. A megemlékezést bevezető misét dr. Verebély István egri érsek celebrálta, dr. Jakubinyi György gyulafehérvári érsek és a hazai római katolikus püspöki kar segédletével. A megemlékezésen egyházunkat dr. Erdő János püspök, dr. Szabó Árpád főjegyző és András György előadótanácsos képviselték. A megemlékezést követő szeretetvendégségen dr. Szabó Árpád főjegyző mondott köszöntőt egyházunk nevében.

- *1996. március 15-én* ökumenikus istentiszteletet tartottak a kolozsvári Farkas utcai református templomban. Egyházunk nevében dr. Erdő János püspök vett részt és mondott beszédet.

- *Az Unitárius Világszövetség - IARF - Európai Koordináló Bizottsága* 1996. március 15-17. napjain Bad Bollban tartotta ülését, melyen a szervezet jövő évi programját tárgyalták meg. Egyházunkat dr. Szabó Árpád főjegyző képviselte.

- *Az angliai Unitárius Egyház* 1996. március 29-április 1 napjain tartotta évi rendes közgyűlését Glasgowban, Mc Clelland, Anne lelkész nő elnöklete alatt. Tárgysorozatán az egyház tevékenységét felölelő jelentések, az unitárius vallás közéleti állásfoglalását tükröző előterjesztések és választások szerepel-

tek. A közgyűléssel párhuzamosan üléseztek az egyházi egyesületek és az Unitárius Keresztény Társulat, mely a hagyományos unitárius teológiát képviseli.

A közgyűlés keretében tartották meg az Essex Hall előadást: Galloway, Cathy adott elő: "A teremtés integritása" címen; nagy érdeklődést váltott ki egy másik előadás is: Bell, June: "Az élő Föld megbecsülése" címen.

A közgyűlési istentisztelet prédikátora Walker-Riggs Judith, Hampstead-i lelkész volt.

A közgyűlés az 1996-97. évre elnököknek választotta dr. Williams, Jane ny. orvost, alelnököknek Reed, Clifford lelkészt.

Egyházunk képviseletében dr. Erdő János vett részt a közgyűlésen.

- *Dr. Csiha Kálmánné Nagy Emese* lelkész, dr. Csiha Kálmán református püspök felesége, életének 62. évében, 1996. február 9-én Kolozsváron elhunyt. A Farkas utcai református templomban tartott gyászistentiszteleten a temetési szolgálatot dr. Bustya Dezső püspökhelyettes végezte; a Református Lelkészértekezlet nevében Jenei Tamás lelkész, a Református Nőszövetség nevében Molnár Irma lelkész, a Teológiai Intézet nevében dr. Geréb Zsolt rektor, a Református Család c. folyóirat nevében Nagy István lelkész, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület nevében Csernák Béla főjegyző és a belvárosi református egyházközség nevében Balogh Béla lelkész mondott beszédet. A gyászszertartást követően az elhunytat a marosvásárhelyi Gecse utcai templomból temették a református temetőbe. Emléke legyen áldott!

Halottaink

Özv. Major Sándorné Antónia Anna, volt haranglábi lelkész özvegye, 1996. január 7-én, 86 éves korában Kolozsváron elhunyt. Január 10-én temették a Házsongárdi temetőben. A temetésen a lelkészi szolgálatot Bálint B. Ferenc kolozsvári belvárosi lelkész végezte.

Gálfalvi Sándor főgondnok, ny. tanár 1996. január 10-én, Székelykeresztúron meghalt. Egyházunk szolgálatában mint tanár, a székelykeresztúri egyházkör felügyelőgondnoka, a székelykeresztúri unitárius gimnázium szervezője és 1992-től mint főgondnok felelősségtudattal és odaadással vett részt. Temetése január 12-én volt a székelykeresztúri unitárius templomból a timafalvi temetőbe. A temetésen a lelkészi szolgálatot Báró József esperes végezte. Az egyház nevében dr. Erdő János püspök mondott búcsúbeszédet; az Unitárius Teológiai Fakultás nevében dr. Szabó Árpád főjegyző, a székelykeresztúri egyházkör nevében dr. Molnár István felügyelőgondnok, a lelkészi kar nevében Szombatfalvi József elnök búcsúzott. A sírnál Benyovszki Lajos polgármester a város, Fekete János igazgató az unitárius gimnázium, Szabó Attila tanár a volt tanítványok, Péterfi Miklós tanár az árvaház és Biró József kadácsi lelkész a szülőfalu nevében búcsúztak.

Dr. Szentgericei Jakab Jenő, ny. pestszentlőrinci lelkész-jogtanácsos, 1996. február 17-én, életének 82. évében Budapesten elhunyt. 1914. március 21-én született; teológiai tanulmányait a kolozsvári Unitárius Teológiai Akadémián végezte. Ezt követően a kolozsvári Ferencz József egyetemen jogot tanult és jogi doktorátust szerzett. Lelkészi szolgálatot teljesített a kocsordi, hódme-

zövásárhelyi és a pestszentlőrinci egyházközségben. 1995. szeptember 17-én vonult vissza a lelkészi szolgálatból.

1996. február 29-én temették a Farkasréti temetőben. A ravatalnál a lelkészi szolgálatot Orbókné Szent-Iványi Ilona főjegyző és Bencze Márton püspök végezte; az egyház részéről dr. Murvai Sámuel főgondnok búcsúztatta. A sírnál Kászoni József budapesti, Rázmány Csaba pestszentlőrinci és Szász János lelkészek mondtak búcsúbeszédet. Egyházunkat a temetésen dr. Erdő János püspök és dr. Szabó Árpád főjegyző képviselték és mondtak beszédet.

Dr. Kilyén Károly főtanácsi tag 1996. február 26-án, 77 éves korában, Marosvásárhelyen elhunyt. Február 29-én temették a marosvásárhelyi temetőben. A temetésen a lelkészi szolgálatot Kolcsár Sándor esperes végezte.

Id. Török Elek ny. lelkész, 1996. március 14-én, életének 91. évében, Erdőszentgyörgyön meghalt. 1905. október 1-én született Nyárádgálfalván. Teológiai tanulmányait 1929-ben végezte a kolozsvári Unitárius Teológiai Akadémián. 1929-1931 között Nyárádszentlászlón, 1931-1932 között Alsóboldogfalván mint segédlelkész, 1932-1938 között Székelyszentmiklóson, 1938-1968 között Firtosmartonoson rendes lelkészi minőségben szolgált. Nyugdíjas éveit Erdőszentgyörgyön töltötte. Március 16-án temették az erdőszentgyörgyi református templomból az unitárius temetőbe. A temetési szolgálatot Kolcsár Sándor esperes és Benczédi Ferenc küküllődombói lelkész végezte. Az egyház nevében Andrási György előadótanácsos mondott búcsúbeszédet. A sírnál az erdőszentgyörgyi leányegyházközség nevében Benedek Jakab csokfalvi lelkész, és a firtosmartonosi egyházközség részéről Biró Mihály lelkész mondott búcsúbeszédet.

Emlékük legyen áldott!

KÖNYVSZEMLE

Georg Kraus: *Erdélyi Krónika 1608-1665*. Eredeti címe: *Siebenbürgische des Schässburger Stadtschreibers Georg Kraus 1608-1665*. Fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetőt írta Vogel Sándor. Budapest, 1994. 800 l.

A szerző 1607. szeptember 17-én született tehetős nagyszebeni szász patrícus családban. Tanulmányait szülővárosában kezdte meg és a fejedelmi kancellárián tanulta meg a legfontosabb hivatali teendőket. 1628-ban, szász patrícus ifjak szokása szerint, külföldi peregrinációra indult. Fél évig Bécsben tartózkodott, innen Itáliába ment és a padovai akadémián másfél évet töltött. A humanista szellemű egyetemen jogi tanulmányokat folytatott és az ókor klasszikusait tanulmányozta. 1631-ben jött haza; városi hivatalt nem töltött be, hanem kereskedelemmel foglalkozott. Az 1645. évi szebeni polgárfelkelés elfojtása után elhagyta szülővárosát és 1646-ban Segesvárra költözött, ahol a városi jegyző tisztelet töltötte be az 1679. január 26-án bekövetkezett haláláig. Élete összefonódott Segesvár sorsával. Itt vált történetíróvá és írta meg nagy művét 1650- és 1679 közötti esztendőkből.

Georg Kraus krónikája szervesen kapcsolódik a megelőző segesvári történetírók munkáihoz, sőt azt egyenesen Johannes Ursinus műve folytatásának szánta.

Az Erdélyi Krónika 1608-tól 1665-ig terjed. Az első esemény, amellyel leírását kezdi Báthory Gábor fejedelemmé választása, az utolsó pedig az 1665. május 1-i gyulafehérvári országgyűlés, mellyel krónikája zárolsó nélkül meg is szakad. Munkája előszavában megjegyzi, hogy "csak arról írok, ami Erdélyre, Magyarországra, Havaselve és Moldvára vonatkozik, és csak akkor, ha az erdélyi fejedelmeknek okuk volt a háborúskodásra." Műve, a legtöbb 17. századi történetíró munkájához hasonlóan, kortörténet: azt írja le, amit maga is átélt. Tárgyát Erdély 17. századi helyzete határozta meg. Krónikájának gerincét a politikai, hadi, diplomáciai és művelődési események alkotják. Nagy korszakokat fog át; az első éveknek rövidebb teret szentel, és ahogy közeledik az 1657-ben bekövetkezett katasztrófa felé, lesz mind részletesebb.

Munkájának első részében Báthory Gábor uralkodásával foglalkozik és adatszerűen mutatja be a rendi kiváltságokat semmibe vevő, a külföldi hatalmakat maga ellen ingerlő, a szászok jogait megsértő, a vesztébe rohanó fejedelem cselekedeteit.

A Bethlen Gáborra vonatkozó fejezete művének csak kis része, mégis jelentős helyet foglal el a nagy fejedelem krónikásai között. Forrásértékű a fejedelem ellen irányuló szász-nemesi összeesküvés leírása. Vázolja a fejedelem részvételét a 30 éves háborúban, majd Brandenburgi Katalin rövid uralkodását ismerteti.

Kortársként írja le I. Rákóczi György fejedelemmé választását és az Esterházy Miklós nádorral támadt ellentéteket. Hangot ad azoknak az erdélyi nemeseknek, akik nem szívesen fogadták a fejedelmet, mert idegennek, magyarországinak tekintették. Foglalkozik a fejedelem részvételével a 30 éves háborúban és közlését a linzi békekötéssel zárja.

Részletesen foglalkozik II. Rákóczi György emelkedésével, nagyratörő háborúival és bukásával, mellyel romba döntötte Erdélyt. Krónikájának több mint felét, az 1657-1665 közötti események: a II. Rákóczi György és Barcsai Ákos, a Barcsai Ákos és Kemény János, a Kemény János és Apafi Mihály, a német és a török párt közötti küzdelem, valamint a török-tatár hadak pusztításának és az erdélyi nép szenvedésének leírása teszi ki.

Részletesen tárgyalja a krónikája által összefogott idő európai eseményeit is, főként ha azok kapcsolatban állottak az erdélyi fejedelmek hadjárataival vagy politikai döntéseivel. Kitér a három rend: a székelyek, a szászok és a magyar nemesség surlódásaira; feltárja a szász társadalom belső ellentmondásait, melyek a szebeni és segesvári polgárok felkeléséhez vezettek. Kitér II. Rákóczi György akciójára, midőn felszabadulást és adómentességet ígér azoknak a jobbágyoknak, akik törökellenes harcában részt vesznek. Társadalmi nyugtalanság jelentkezett a székelyek körében is, melyet Kraus parasztháborúhoz hasonlított.

A segesvári szász történetírót érdeklik a gazdasági ügyek is. Dicséri Bethlen Gábor kereskedését az európai államokkal. A gazdasági ügyekben mindig a szász polgárság érdekeit képviseli. A krónikában helyet kapnak a művelődési mozzanatok és kiemeli Bethlen Gábor művelődéspolitikáját. Végül megemlékezik az időjárás, rendkívüli természeti jelenségekről, elemi csapásokról és pestisjárványokról, melyekkel szemben a kor embere szinte tehetetlen.

Georg Kraus vallási kérdésekben szász lutheránus. A katolikusokat nem kedveli. A nagyszőlősi csata után elégtétellel állapítja meg, hogy az Isten pogányok - törökök - által megmentette az országot a pápák kegyetlenségétől, mert "mint hírlik Kemény János a katolikusoknak ígérte a protestáns templomokat." A jezsuitákat gyűlöli, mert cselszövéseikből sok baj származik. A 17. században szokásos felekezeti túlzásokra azonban nem ragadtatja magát. Jellemző, hogy bár megemlíti Pázmány Pétert, a magyarországi ellenreformáció vezetőjét, egy rossz szava sincs róla.

Nem rokonszenvezik a puritánokkal és az unitáriusokkal. Megemlékezik a szombatosokról és elítélésükről, valamint az unitáriusok ellen 1638-ban hozott dési egyezségről. Ezzel kapcsolatban feljegyzi, hogy: "Ítéletet mondtak továbbá egy tehetős kolozsvári férfi Ötvös György fölött és nyilvánosan megkövezték, mert szitkozódott és azt mondta, hogy nem sokra tartja Krisztust, ha pedig a földre jönne, ásót adna a vállára és szőlőhegyére küldené." (156. l.) Az említett személy valójában Toroczkai Máté unitárius püspök (1601-1616) fia, János, aki foglalkozására nézve ötvös volt. Toroczkai János nem volt szombatos, hanem Jézus embervoltát valló radikális unitárius, ezért részesült halálbüntetésben.

Georg Kraus hazája Erdély, még akkor is, ha a magyarokról és a székelyekről hírláló megjegyzéseket tesz. Krónikájában helye van az ország valamennyi népének. A történeti eseményeket mindig az önálló erdélyi állam

szemszögéből ítéli meg. Krónikája a maga sokszínűségében a 17. századi Erdély és a kor emberének világát tárja elénk. Munkája Erdély 17. századi történetének maradandó értékű forrása.

A krónika német nyelvű kiadásából és az eredeti kézirat alapján készített fordítás, a bevezetés és a jegyzetek Vogel Sándor elismerésre méltó munkája. A magas színvonalú nyomtatás és kötetzeti kivitelezés az Egyetemi Nyomda érdeme.

Georg Kraus "Erdélyi Krónika" című művét olvasóink figyelmébe ajánljuk.

(- . -)

Gaal György: *Magyarok utcája*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kolozsvár, 1995. 188 l.

A könyv a kolozsvári egykori Bel- és Külmagyar utcák telkeit, házait és lakóit mutatja be; fő forrása a város 1868-69 óta vezetett telekkönyve. Kolozsvár történeti keresztmetszetének feldolgozása kiapadhatatlan gazdagsággal nyújt adatokat mindenki számára, kezdve a legegyszerűbb érdeklődőtől el egészen a kutatókig.

A könyv bevezetője után a szerző Kolozsvár történetének rövid áttekintését adja: "Mi egyetlen kolozsvári utca fejlődésrajzát akarjuk az alábbiakban összeállítani, de ehhez elkerülhetetlen bevezetőben az egész város fejlődését összefoglalni, mert az utca története szervesen kapcsolódik a városéhoz, a kettő csak összefüggésében vizsgálható, s az utcatörténetben benne lesz a város történet is."

Ezt követően építkezési és stílusorszakokról, telektípusokról, városfelosztásról és utcaszámozásról, valamint a Főtér arculatán végbement változásról ír. Ismertetést kapunk arról is, hogy a kolozsvári utcák elnevezésének is megvan a maguk története. Ezeket a neveket a város lakói - a középkortól kezdve - spontánul adták, s a XIV. századból fennmaradt egyetlen magyar utcanev épp a "Magyar" utcáé (1372-ből). A váron belüli utca és a falakon túli folytatása is ugyanazt a nevet viselte, és a XVII. század közepétől (1660) terjedt el az a következetes megjelölés, hogy a várfalon belüli utcák elé a Belső, a falon kívüli folytatásukhoz a Külső szót ragasztották, létrehozva ezzel a Belső- és Külső jelzőszerkezetű utcaneveket. 1869-ben Kolozsvár 150 utcájából 7 Belső és ugyanannyi Külső utca volt.

A Magyar kapu lebontása után 1872-ben, a Magyar utcára vonatkozó nehézkes Belső és Külső megjelölés helyett többnyire Bel-Magyar és Kül-Magyar utcát említettek. 1899-től pedig a Bel- és Kül-Magyar utcák nevei időről időre megváltoztak, és az elnevezésekkel is teljesen elhatárolták a két útszakaszt. A Bel-Magyar utcából Kossuth Lajos, a Kül-Magyar utcából egyszerűen csak Magyar utca lett. Az első világháború után egyesült újra a két utca Győzelem sugárút név alatt, majd 1930-tól Mareşal Foch-ra változtatták. 1941-től pedig szintén Kossuth és Magyar utca név szerepel, az utóbbit aztán Vörös Hadsereg-re keresztelték. 1965-ben az egész sugárutat Lenin név alatt egyesít-

tették és az 1989-es események után, először 1989 December 22, majd 1989 December 21 elnevezést kapta. Ezek az utcanév-változások világosan tükrözik egy-egy kor, rendszer kezdetét avagy letűnését, mely létjogosultságát ilyen formában is meg akarta pecsételni.

A könyv legnagyobb részét a Belső és Külső Magyar utca házról-házra való bemutatása képezi, melyet az író - a lehetőségekhez mérten - képanyaggal, festményekkel, fényképekkel való reprodukciókkal egészített ki.

Hozzánk unitáriusokhoz elsősorban a Belső Magyar utca áll közel, mert az ellenreformáció idején a főtéri templom (1716) és iskola (1718) elvétele után ebben az utcában rendezkedett be és építette ki központját az Unitárius Egyház.

Gaal György hosszas kutatómunkája eredményeképpen részletesen mutatja be ezeknek az épületeknek is a rendeltetését, lakóit. Ismerteti a Huszár-féle házat, amelybe 1718-ban költözött a főtéri iskola, s amely nagy erőfeszítések árán kétszintes kollégiummá épült ki. Majd kitér az ún. Sora épületére, amelynek helyén egykor házas telek volt. Közülük az első a XVIII. századtól kezdve a nagy múltú szemeriai Joó családé volt, melynek tagjai jelentős szerepet játszottak az Unitárius Egyház életében. Ezt a házat 1872-ben Berde Áron jogakadémiai tanár vette meg, aki korábban az Unitárius Kollégium vegy- és természettan tanára volt, jeles meteorológus, akadémiai levelező tag. A második telken levő házat "lebontásig az unitáriusok a második, majd első papi házként ismerték." A harmadik ház legismertebb tulajdonosa a Pákei család volt, s közülük az utolsó Pákei József egyházi főjegyző.

A templom és az új Unitárius Kollégium épületei után az ezekkel szemben levő házak, telkek és lakóik bemutatása következik. A kötet szerzője így halad előre, házról-házra, egyszer az utca bal, majd jobb oldalának a megismertetésével. Nem marad ki a Bolyai utca sarkán levő unitárius kollégiumi tanári lakás sem. Itt lakott Aranyosrákosi Székely Mózes, Kovácsi Antal, Nagy Lajos, Simén Domokos, Buzogány Áron és mások. Ennek közvetlen szomszédságában van az utca legpatinásabb épülete, a "csúcsíves gótikus portálét őrző" ház, a mai unitárius püspöki lakás.

Az épületek térbeli elhelyezéséhez a következő 4 db. melléklet nyújt segítséget:

1. A Belső Magyar utca telkei Kolozsvár első, 1869-es Bodányi Sándor-féle telekkönyvi térképéről;
2. Az Unitárius Kollégium helyén lebontott épületek alaprajza Pákei Lajos 1899-ből származó felmérése alapján;
3. Kossuth Lajos utca telekkönyvi térképe (1970);
4. A Magyar utca elejének telekkönyvi térképe (1970).

Ezt a gazdag unitárius egyháztörténeti adatokat tartalmazó könyvet minden olvasónak a figyelmébe ajánljuk.

Molnár B. Lehel

ELŐFIZETŐINK FIGYELMÉBE!

A Keresztény Magvető előfizetési díja belföldön 6000 lej, melyet a lelkeszi hivatal útján vagy közvetlenül az egyházi központban (Episcopia Unitariana, 3400 Cluj-Napoca, B-dul 21 Decembrie nr. 9.) lehet befizetni.

Az előfizetési díj a nyugati országok részére évi 20 dollár.

Megrendelés száma 296/1996.

Készült a GLORIA Nyomdában

Kolozsvár — Telefon: 064/197744; 064/197788

